

Katoliški Obzornik.

Izdaja in urejuje

dr. Aleš Ušeničnik.

Leto I. — Štev. III.

V Ljubljani, 1897.

Tiska „Katoliška Tiskarna“.

Vsebina III. zvezka.

	Stran
Stanovanja delavskega ljudstva. (Spisal <i>dr. Jan. Ev. Krek</i>) . . .	221
Darvinizem. (Piše <i>A. B.</i>)	237
Ob osemstoletnici križarskih vojsk. (Spisal <i>dr. Fr. Kovačič</i>) . . .	261
Liberalizem ali večni Žid. (Piše <i>dr. Jožef Debevec</i>)	276
Slovstvo. Ks. Władysław Michał Dębicki: Wielkie bankructwo umysłowe. (<i>E. Lampe.</i>) — Dr. Josef Pospíšil: Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. (<i>Dr. Fr. Kovačič</i>)	290—295
Drobtinice. Kriminalna antropologija. (<i>Dr. Janež Ev. Krek.</i>) — Materijalistično svetovno naziranje. (<i>A. U.</i>) — Srednjeveško stališče. (<i>E. L.</i>) — IV. mednarodni znanstveni shod v Freiburgu. — Dittes — „vzornik avstrijskih učiteljev? (<i>A. U.</i>) — Msgr. Duilhé de Saint Projet †. (<i>E. L.</i>) — Perpetuum mobile. (<i>Kanonik J. Sušnik.</i>) — Živali in rastlinstvo. (<i>Kanonik J. Sušnik.</i>)	295—308

„Katoliški Obzornik“ izhaja štirikrat na leto.

Velja 2 gld. 50 kr.

Naročnina naj se pošilja pod naslovom: **dr. Aleš Ušeničnik**
v Ljubljani (stolno župnišče).

Stanovanja delavskega ljudstva.¹⁾

Namestu vvida napisujem takoj pričetkom svoje razprave tri trditve, s katerimi hočem pojasniti zadevo, za katero se gre, namreč opisati razmere delavskih stanovanj in hkrati označiti preosnavljajoče namere v tem oziru. Te tri trditve slóvejo:

1. Delavskega ljudstva stanovanja so zelo slaba in škodujejo njegovemu gmo t n e m u, t e l e s n e m u i n n r a v n e m u z d r a v j u; tudi v družabno-politiškem oziru imajo velike hibe.

2. V njihovo zboljšanje je najpreje poklicana družba v svojih konkretnih oblikah kot država, dežela in občina.

3. Družabno preosnavljajoče delovanje je nemožno, ali vsaj zavrto, če nima v organizaciji tistih, katerim je namenjeno, trdne podlage.

Lotimo se dokazovanja teh trditev.

1. Delavska stanovanja so zelo slaba.

Napake delavskih stanovanj so najpreje gmo t n e.

a) Delavska stanovanja so predraga. In sicer stanujejo delavci tem dražje, čim revnejši so.

Najnižje delavske plače po pokrajinskih mestih so 70—90 kr. Na leto znaša ta plača, če odračunimo nedelje in praznike, povprek 210—270 gld. — Najcenejša stanovanja — podstrešne sobice brez kuhinje in sploh brez vsake druge shrambe pa stanejo 60—90 gld. na leto. Cenejše tudi noben delavec stanovati ne more. Še slabše razmerje med najnižjimi dninami in najcenejšimi stanovanji pa opažamo po velikih mestih. Tam so dneine pač vsaj po 1 gld., toda najbornejšega stanovanja ne dobóš izpod 120—150 gld. — Ljudje, ki imajo 1200 gld. letnih dohodkov, dobé lahko popolnoma primerno stanovanje za 150—200 gld. (dve prostorni sobi, kuhinja, klet, drvarnica); torej plačajo zanje krog šestinke svojih dohodkov. — Ljudje s 3000 gld. letnih dohodkov stanujejo v stanovanjih s 300 gld. in tedaj plačujejo le desetinko svojega zaslužka. Čim se torej pomikajo dohodki kvišku, tem manjši so stroški za stanovanje. Lagodnost, lišp in razkošnost je po ceni, samo kar je nujno potrebnege — golo življenje — je drago. To velja za vse potrebe v

¹⁾ To vprašanje je obdelal pisatelj za poročilo pri katoliškem obrtnem in delavskem shodu v Solnem gradu 8.—11. vel. srpana l. l. Primerno prenařeno in izpopolnjeno je priobčuje na tem mestu. Srčno želimo, naj bi se vse posamne točke, tičóče se družabnega gibanja, obravnavale na tak način, kakor je obravnava pisec tega sestavka in naj bi tako naš list postal znanstveno središče vsem Slovincem, ki proučavajo družboslovje. *Uredništvo.*

življenju: za košček kruha, za platneni jopič in tudi za neprijazno podstrešno čumnato. Samosilni kapitalizem čuva to načelo kot svoje najboljše orožje.

Delavci stanujejo torej predrago. Boj za obstoj je pri njih velikrat boj za stanarino.

b) Delavska stanovanja so nezdrava. „Po njih sadovih jih boste spoznali.“ V poročilih raznih mestnih fizikov čitamo leto za letom med prvimi vzroki za nalezljive bolezni in vedno bolj razširjajočo se jetiko — nezdrava stanovanja. Saj poznamo blede upale delavske obraze, ki glasno dokazujejo, kako nezdrava so njihova bivališča.

Znani socijalni politik profesor dr. Filipović (Philippovich) je preiskal 25 avstrijskih mest z ozirom na delavska stanovanja. Prepričal se je, da je mnogih polovica brez kuhinje. Po pet in še po več oseb kuha, stanuje in spi v eni luknji. — Na Dunaju je ogledal 101 stanovanje. Samo tri med njimi so imela dovolj zraka. Zato se ni čuditi, da v desetem favoritskem okraju, kjer so večinoma delavci, umira po trikrat več ljudi, nego v prvem okraju. Po pravici imenuje taka stanovanja »anarhistiška gnezda.«¹⁾ — Dunajska uradna štatistika javlja l. 1894, da živi 90.000 Dunajčanov v prenapoljenih prostorih.

Ko sem vprvič prišel na Dunaj in sem zagledal čarobne palače pred seboj, sem se nehote vprašal: kje je pa tu prostora za delavce, za reveže? Kmalu sem imel priložnost videti zaduhle podzemne kleti in nizke podstrešne shrambe, kjer prebiva ubogo delavsko ljudstvo. Skrb za zdravje v naših dneh preiskuje trge, sega v kaznilnice, zida kmečkim otrokom šolske palače, a pri pragu delavskih stanovanj se ustavlja; tja ne sega.

Saško ministerstvo notranjih stvari je izdalo dne 30. kimoyea 1896 odlok, v katerem zahteva za stanovanje in spalnico vsaj 30 m² zemljišča. Zraven določa, da mora priti na vsako odrastlo osebo 30 m³ in za vsacega otroka 10 m³ prostora v stanovanju; sicer je zdravju škodljivo. Zdravniki so se pri raznih skupščinah in svētih že večkrat izrekli, da mora imeti vsaka oseba povprek vsaj 10 — 15 m³ prostora. — In kakšne so razmere v resnici? Velikanska večina delavskega ljudstva nima niti sledi kakega stanovanja, da bi bilo urejeno po teh načelih.

Razberimo neštevilna podstrešna in kletna stanovanja, ki nikakor ne morejo služiti v samostojna bivališča, premislimo, koliko primanjkuje v delavskih stanovanjih zraka in svetlobe, ki sta vsakemu človeku brezpogojno potrebna, preštejmo stanovanja brez kuhinj, nečedna, več družinam skupna stranišča in zraven si prizovimo v spomin najenostavnejše zahteve, ki jih nalaga skrb za zdravje, pa moramo reči: Našega delavskega ljudstva stanovanja so nezdrava.

c) Delavska stanovanja so v nraavnem oziru škodljiva.

Če ima ena družina en sam prostor po noči in po dnevi, je to že samo na sebi pohujšanje. Otroci in odrastli, zakonski in samci, moški in ženske — vse vprek — to ne more biti v hasek duševnemu zdravju. Tem hujše je to, če je v eni luknji celó po več rodbin, kar se po večjih mestih tudi često dogaja.

¹⁾ Eug. v. Philippovich: Wiener Wohnungsverhältnisse. Berlin. C. Heymann. 1894.

Vrh tega ne smemo prezreti, da v delavskih stanovanjih manjka postelj. Škoda, da nimamo iz Avstrije nobenih številskih podatkov v tem oziru. Navajam pa za vzgled dve nemški mesti, ki sta v skrbi za družabno preosnovo in vzlasti za stanovanja tako rekóč prvi na Nemškem — Kolín in Mannheim. Iz njunih podatkov razvidimo, koliko slabše mora biti še-le pri nas.

Društvo za porodniško zavetišče (Wöchnerinnenasylverein) v Kolínu poroča v svojem šestem letnem poročilu za leto 1894, da je med tistimi družinami, pri katerih je imelo v minolem letu kaj posla, 112 jih stanovalo samo v eni sobi. Šestinpetdeset med njimi je imelo 3—9 članov. Društvo je našlo tisto leto 133 rodbin s samo eno posteljo.

Mannheimsko zavetiško društvo poroča za ravno tisto leto, da je našlo 124 rodbin s samo enim prostorom in 37 s samo eno posteljo.

Škoda se mi zdi prostora, da bi opisaval, kako se v tacih razmerah z besedami in dejanji širi pohujšanje, kako slabejši stanovniki nadvladujejo boljše. Delavski stanovi imajo vsled živahne materijalističke agitacije socijalno-demokratskih časopisov, knjig, shodov, delavskih tovarišev nebrojno priložnosti slišati kaj slabega, protiverskega, nesramnega, in z maternim mlekom vsrkavajo vsled slabih stanovanj otroci vse to, kar se giblje v odrastlih zapeljancev obupnih srcih.

Še eno veliko napako moramo omenjati. Delavske rodbine vzprejemljejo v svoje luknje samske delavce in delavke in jim za majhno mesečno plačilo dajejo prenočišče. Za te in za njihove prenočevalce je nravna škoda nepopisna.

V tacih nezdravih luknjah ni nobenega nagiba za urejeno rodbinsko življenje. Mož se tako rekóč boji domov; dokler more, ostaje drugod: po beznicah, pri socijalno-demokratskih društvih, v gostilnah. Že zavoljo tega, da zadostimo na pošten način ti žalostni potrebi, moramo ustanavljati delavska društva.

Če moža ne trpi doma, kamo-li mladino. Že v otroških letih se ogibljujejo stanovanja; ko pa jamejo dozarjati, jih razven po noči ne zaslediš doma. Kako se izkvarjajo dečki in mladeniči na ta način, ni treba popisavati. Še hujše je pa za deklice. Njena ženska natora se ne more razvijati v nečedni luknji, in če je posebna božja milost ne obvaruje, izgubi vsled tega glavni znak svoje natore: nežnost in ž njo združeno sramožljivost.

V stanovanju ji je in ji mora biti dolgčas tembolj, če ni domača hči, marveč hodi le spat tja. Ako nima veselja do cerkve in do pobožnih vaj, je izgubljena. In kje naj dobi tako veselje? Sam dolgčas je zelo velikrat vzrok nepremišljenim zvezam in znanjem, ki ji kmalu izrabijo vse njeno nravno premoženje.¹⁾ Mlajši delavci, vojaki, vedne priložnosti za ples itd. ji brž začrtajo opolzlo pot, katera vodi v vlačugarstvo, v bolnišnice in ječe.

¹⁾ Iz svoje precejšnje izkušnje v tem oziru navajam ta-le značilni zgled: Naprošen sem kot duhovnik некоč opominjal mlado delavko, naj se odtrga svojemu znanju, ki je je gojila z nekim omoženim (!) delavcem, ki je vrh tega imel še z neko drugo delavko zveze (!). Obljubila mi je. Dober mesec dni kasneje je nanesel slučaj, da sem jo videl in jo vprašal, kako drži svojo obljubo. »Trdno jo držim in jo hočem držati«, mi odvrne; — »toda strahovito mi

ε) Delavska stanovanja so v socialno-politiškem oziru zelo pomanjkljiva.

Socialnopolitiška stran našega vprašanja nam pojasnuje tudi npravne napake.

Načela, po katerih se socialnopolitiški presojuje delavska stanovanja, se delé v več vrst po raznolikem temelju, na katerem stojé. Liberalni industrijalci trdé, da se morajo delavcem preskrbeti dobra stanovanja, ker se s tem množi njihova delavska moč. S tem se torej pospešuje proizvodjanje samo. O tem, da ima delavec kako pravico za dobra stanovanja, seveda liberalci ničesar ne vedó. Nekateri izmed njih izražajo svojo misel brez ovinkov; drugi jo pa pač izkušajo s „človekoljubnimi“ publicami nekoliko zakriti; toda obojni so si enaki.

Krščanska načela govore popolnoma drugače. Po teh načelih je vprašanje o delavskih stanovanjih ena glavnih točk družabnega vprašanja, hibe v tem oziru so posledice pa hkrati tudi važen vzrok izsesavanju delavskih stanov; pomoč v ti revščini pa povzdiguje delavcem gmotno, npravno in družabno silo in je s tem silno orožje v zmagobudilnem boju proti kapitalizmu.

To nam treba nekoliko pojasniti.

Družba je organizem in kot organizem je v sedanjih časih bolna. Ozdraveti ne more, dokler so njene prvotne stanice, njene prve organske tvorbe razrušene. Prvotne stanice, prve organske tvorbe v družabnem organizmu so pa rodbine. Da so te razrušene, vidimo najbolj, če si ogledamo delavska stanovanja.

K rodbini spada namreč nujno dom. Kjer ni doma, tam tudi ni prave rodbine. Omika, prava vernost, napredek ima svoje pogoje v rodbinah s stalnim domom. Nomadski rodovi, sem in tja se podeče človeške tolpe ne poznajo napredka. Zgodbe naših pradedov in vseh omikanih narodov na svetu nam to potrjujejo. Še-le ko se je pričelo poljedelstvo, s katerim je združen stalen rodbinski dom, moremo govoriti o pričetku omike.

Prvoborilci za omiko pri neomikanih narodih — naši misijonarji — se držé še sedaj ravno tega načela. Najpreje navajajo „divjake“ na neko stalnost s tem, da jim zidajo hišice in jih učé poljedelstva, potem jih šele pridobé za pravo vero. Najpreje uničujejo nomadstvo kot glavni vzrok podivjanosti, potem gre lahko na boljše.

Naše delavsko ljudstvo je sedaj res v nomadskih razmerah. Brez doma, brez stalnosti se vali od kraja do kraja, od dežele do dežele, od zemlje do zemlje iskat si koščka kruha. Nomadski rod! samo s tem razločkom, da so prejšnji nomadski rodovi vsaj med seboj tvorili enotnost, nomadje prosvetljenega veka so pa med seboj atomizovani, razrušeni drug od drugega, ne samo brez doma, marveč tudi brez roditeljev, brez narodnosti, brez domovinske ljubezni, brez stanovske samozavesti, slabši nego »večni žid«.

je dolgčas. Nimam človeka, da bi se z njim kaj pomenila.« Pri tem jo oblijejo solze. — Tedaj sem čutil bolj kot kdaj, kako neobhodno je potrebno —, da duhovnik v izvrševanje svojih svetih dolžnosti deluje neustrašeno za preosnovo sedanjih žalostnih družabnih razmer, ki ogromno zavirajo njegovo ožje duhovniško delo. Zavedal sem se jasneje, nego sicer, da spada družabno delo v našem času med prve dolžnosti duhovnega pastirstva.

Mednarodnost, katero tolikrat poudarjajo socijalni demokratje, strašno potrjuje to dejstvo.

V trdnem rodbinskem organizmu¹⁾ in v ljubezni do domovine in do lastnega naroda, ki je združena z njo, je vera in nrvnost, napredek in omika doma. Brez njega pa bohotno poganja nevera in nenrvnost, nered in surovost. Življenje dovolj dokazuje to resnico.

Torej je misijonsko delovanje, posvečeno veri in omiki, zbirati atomizovano nomadsko četo delavskega ljudstva in jo urejati. Po tem, kar smo rekli, smo upravičeni trditi, da je prvi začetek k temu izvrševanje tega-le načela:

»Vsaka rodbina mora imeti lasten dom, ali mora imeti vsaj možnost, da pride do njega.«

V nadaljno pojasnilo navajam dva sicer načelno različna, toda v družboslovju vrlo znamenita moža. Prvi je dr. Schöffle.²⁾ On piše:

»Die erste Grundbedingung besteht für die Familie in der Gewinnung einer festen Stellung innerhalb des socialen Körpers und der ihm angewiesenen äusseren Weltumgebung.«

»Haus und Familie sind in der Sprache aller Völker gleichbedeutende Begriffe.« Zelo lepo dokazuje pri ti priliki, da spada k hiši tudi vrt in pravi, da je vrt »Ort des Umganges mit der Natur«.

»Im Haus und Haushaltungsmobiliar ist das ganze sociale Niederlassungsgewebe schon angedeutet und je nach dem Wohlstand und Beruf der Familie mehr oder weniger reich und eigenthümlich entwickelt — — —. Die Familienniederlassung muss eine geeignete Stätte bieten für alle specifischen Verrichtungen der socialen Zelle und bietet sie auch.« Za tem razkraja rodbinsko delovanje in nadaljuje:

»Man sieht eine reiche Gliederung schon in der ersten Grundeinrichtung der Familie und den Zusammenhang jedes einzelnen der Bestandtheile des Hauses mit allen besonderen Seiten des specifischen Familienberufes.«

»Auch die ungeheure Bedeutung normaler Wohnzustände des Volkes tritt im Lichte elementarer anatomisch-physiologisch nüchterner Betrachtung selbstredend vor Augen. Es kann sich auf diesem Standpunkt elementarer Analyse der socialen Zelle offenbar nicht um Sentimentalitäten handeln, wenn man gute Wohnzustände verlangt, sondern es handelt sich um die unterste celluläre Grundbedingung der socialen Gesundheit, um die tiefste Lebensgrundlage aller vitalen Einheiten des Gesellschaftskörpers, um den gedeihlichen Standort der Bevölkerung innerhalb der socialen und äusseren Welt, um den

¹⁾ V tem smislu se izraža tudi načrt krščansko-socijalne delavske stranke, sklenjen pri prvem strankarskem shodu avstrijskih krščansko-socijalnih delavcev dne 5. prosenca 1896 (čl. 10): ker je temelj vsemu družabnem redu rodbina, zato smatramo za glavno nalogo vseh javnih oblasti vsestranski varovati in pospeševati rodbinsko življenje z zakonitimi določili in njihovim izvrševanjem v upravi. Podobno se izraža tudi »Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov«.

²⁾ Leben und Bau des socialen Körpers. I. Band. Tübingen 1881. Str. 231—233.

archimedischen Punkt des gesellschaftlichen Wirkens aller Individuen, um den Ort, am welchem Jeder in die Gesellschaft und ihre Gliederung hineingeboren wird und von welchem aus fast alle seine bürgerlichen Rechte und Pflichten rechtliche Bestimmtheit und sonstige festere Anknüpfung finden.« Duhovito in jasno!

Drugi veljak, ki ga navajamo, je naš sveti oče Leon XIII. On pravi v svoji znameniti okrožnici o delavskem vprašanju govoreč o rodbini¹⁾:

»Rodbina, domača družba, je prava, dasi zelo majhna družba in je starejši od vsake države. Zato ima tudi nekaj svojih pravic in dolžnosti, ki niso nikakor odvisne od države. Dokazali smo, da je po natori dana posamnim osebam pravica gospodstva nad stvarmi; ta pravica mora pripadati tudi človeku v kolikor je glava v rodbini; prav za prav je ta pravica v tem slučaju tem močnejša, ker se človeška oseba v rodbinskem življenju razširi. Natora najsvetejše ukazuje, da mora rodbinski oče svojim otrokom preskrbeti življenje in vse, česar jim je treba; sama natora ga vodi, da svojim otrokom, ki tako rekóč njegovo osebo pomenjajo in jo nadaljujejo, skuša zagotoviti za bodočnost vse pripomočke, da se morejo v izpremenljivem življenju pošteno živiti in braniti uboštvu. Tega pa ne more storiti na drug način, nego da jim v dedščini zapusti posestvo plodonosnih stvari.«

Da misli sveti oče pred vsem nepremično zasebno last, torej vsaj hišico, nam je še jasneje iz naslednjih besedi:

»Če ima delavec tako plačilo, da se more z ženo in otroki primerno živiti, bo, če je pameten, gledal na varčnost; natora sama ga opominja, naj skrbi, da mu po odbitih troških še kaj ostane, s čemer pride polagoma do malega premoženja. Družabno vprašanje se ne dá rešiti, če se ne zagotovi svetost zasebnega lastništva. Zato pa morajo zakoni podpirati to pravico in kolikor je mogoče skrbeti, da jih čim največ izmed ljudi izkuša si kaj lasti pridobiti. To bi izredno mnogo koristilo. Najpreje bi se gotovo po tem potu premoženje pravičnejše razdelilo. Družabna izprememba je razdelila zlasti mestne prebivalce v dva tabora, ki sta si med seboj neizmerno različna. Na eni strani je tista stranka, ki je premožena zato, ker je prebogata. Ta ima sama ves obrt in vso trgovino v rokah in zato bogati. Na drugi strani je revna in slabotna množica, v ranah onemoglega in za nemir pripravljenega srca. Če se pa vzbudi v tem ljudstvu pridnost z upanjem, da si more pridobiti kako malo zemljišče, se bosta obe stranki zblížali in razloček med ogromnim bogastvom in ogromno revščino bo ponehal.

Drugič bo zemlja mnogo več rodila.

Tretjič se bo pokazala ta korist, da bodo ljudje rajše ostali v svoji rodni deželi; saj ne bi zamenjavali domovine s tujino, če bi jim domovina dajala toliko, da bi mogli živeti.«

¹⁾ Encycl. »Rerum novarum« dné 15. vel. travna 1891.

»Vender se ne morejo doseči te koristi, če nezmerni davki uničujejo zasebno premoženje. Pravice do zasebne lasti, ki prihaja od nature, ne more odvzeti država; marveč sme le urejati rabo lastništva in jo prilagoditi splošnemu blagru. Krivično in nečloveško torej dela, če pod imenom davka preveč odtrguje zasebni lasti.«

V glavnih potezah smo s tem narisali krščanska načela, ki se tičeje rešitve stanovanjskega vprašanja. Samo s par besedami omenjam *s o c i j a l n e* *d e m o k r a t e* kot tretjo glavno stranko v družabnem oziru. Ti obsojajo naše trditve, češ da bi delavci z lastnim domom ne imeli svobode v preseljevanju in bi jih zavoljo tega lažje izkoriščali kapitalisti.

Prokleta mednarodstvo je lažnjivi temelj tem nazorom. Mednarodstvo je samo neka bolezen našega časa, ne pa, kot trde socialni demokratje, preosnavljajoče načelo. Ker tega ne izpredijo, ne morejo nikamor. — Ker stojé vrh tega na materijalističkem temelju, ne morejo pojmovati organskega ustrojstva delavskih stanov in zato se ne moremo umevati ž njimi. Toda oni nas niti umevati nočejo. — V delavčevi stalnosti, v njegovih okrepljenih rodbinskih organizmih vidijo največje ovire svoji zvezi. Za svojo agitacijo potrebujejo nujno atomizovano nomadsko množico; le v kalni vodi hočejo in morejo loviti ribe.

Mi pa zatrjujemo: Le s tem, da se razbije nomadstvo delavskega ljudstva, moremo pričeti z delavsko organizacijo. Le po tem potu moremo toliko napredovati, da bo delavec veljal kot izrastek podjetnikove osebnosti, kot član proizvodnega organizma, ki je vanj svobodno vstopil na temelju zvestobne pogodbe; le po tem se smemo nadejati, da se bo delu zopet vrnil krščanski pojem javnega urada in delavcu značaj javnega uradnega upravitelja. In ko se to zgodi, bo rešeno družabno vprašanje.

Prva trditev je dokazana. Delavska stanovanja škodujejo gmotnemu, telesnemu in nrvnemu zdravju; tudi v socialno-politiškem oziru so zelo slaba.

2. Družbina pomoč.

V svoji drugi trditvi smo dejali, da morajo stanovanjsko vprašanje rešiti država, dežela in občina. Te tri oblike javne družbe morajo skrbeti za *s p l o š n i* *b l a g o r* neposredno v gmotnem oziru. Svoje organisko s seboj zvezane družabne organizme morajo krepko braniti; če se pa kaže potreba, jim morajo podajati tudi potrebnih pripomočkov, da se morejo primerno razvijati. Iz tega se razvidi, da se morajo brigati za gmotne, zdravstvene in socialnopolitiške razmere, posredno pa tudi za nrvne, in da morajo odstranjati nevarnosti v tem oziru. Stanovanjsko vprašanje je torej tudi državno, deželno in občinsko vprašanje.

Predno izrazimo končno, kakšne so dolžnosti navedenih javnih družb, navajamo izza zadnjega časa nekoliko zgledov, tičočih se javnega delovanja po raznih državah, deželah in občinah v našem vprašanju.

A. Oglejmo si najpreje Francosko!

»Journal officiel« je priobčil dné 1. grudna 1894 zakon, katerega je predlagal poslanec Jules Siegfried, dné 5. sušca 1894¹⁾ po belgijski vladni predlogi leta 1889. V njem spoznavamo torej francosko in belgijsko zakonodajstvo v našem oziru.

Ta zakon hoče »pospeševati in olajševati zidanje cenih in zdravih stanovanj, posamnikom in družbam, ki hočejo za enkratno ali polagno plačilo prodati ali v najem dati stanovanja osebam, ki nimajo nobene hiše, zlasti delavcem ali vslužbencem, ki živé od svojega zaslužka ali plače ali pa tudi takim, ki hočejo sami zase zidati hiše.

Zakon določuje:

Izvoliti se morajo krajevni odseki v najvišji gosposki (Conseil supérieur) v pospeševanje zakonovih namenov. V vsaki pokrajini (département) bodi vsaj en krajevni odsek. Ustanavlja ga ljudovlaški predsednik po nasvetih najvišje gosposke za cena stanovanja in vrhovnega sveta (Conseil général). Tak odsek imej 9—12 članov. Eno tretjino imenuj pokrajinski vrhovni svet iz vrhovnih svetnikov, županov (maires), članov trgovinskih zbornic in zbornic za umetelnost in obrt. Dve tretjini imenuj načelnik (prefect) in sicer eno tretjino iz strokovnjakov v zdravstvu, stavbarstvu in narodnem gospodarstvu, eno tretjino pa iz članov raznih družb za zidanje cenih stanovanj, vzajemnih hranilnic in strokovnih obrtnih društev.

Država podpira delovanje teh odsekov:

a) olajšuje za zidanje potrebna posojila. Javne blagajne (ubožne, hospicne, bolniške blagajne) smejo do ene petine svojega premoženja posojati v ta namen, ali pa tudi same zidati. Leta 1868. ustanovljena državna zavarovalnica za slučaj smrti sme sklepati s stavbeniki ali s prejemalci cenih hiš, ki jih v obrokih izplačujejo, začasne zavarovalne pogodbe. V teh pogodbah se zagotové ostali obroki, če tekom določenega števila let zavarovanec umrje;

b) oprasha cene hišice davkov. Družbam daje to dobroto le, če imajo v svojih pravilih določeno gotovo mero najvišje dividende;

c) odstranja škodljivi vpliv Code Napoleonovega dednega prava. Po smrti kakega lastnika cene hišice sme vse k nji pripadajoče premoženje ostati pet let neizpremenjeno. Tisti, ki vzprejme hišico, more potemtakem mnogo lažje zmagati svote, ki jih mora po pravični cenitvi plačati svojim sodedičem.

B. Z Angleškega navajamo najpreje londonski stavbni red leta 1895. Ta red prepoveduje zdravju škodljivo izrabljanje stavbnih zemljišč. Preje je prišlo na eno acre do 3000 stanovnikov; po tem zakonu se pa sme zazidavati le toliko, da na takem prostoru biva k večjemu 400—500 oseb. Visoke stavbe so po tem redu prepovedane, če jemljó nasprotno stoječim hišam svitlobo.

Znamenit je v našem vprašanju tudi Buildings Societies Act (Zakon o stavbnih društvih) leta 1894.

¹⁾ Ljudovladstvo Francosko deluje tako brzo za ljudstvo. Naših poslancev ljudstvu prijazni predlogi pa — spé.

Na Angleškem in v Ameriki je mnogo stavbnih društev, ki so pa različna od naših. Ne zidajo namreč hiš, da bi jih prodajala ali dajala v najem svojim članom, marveč preskrbljujejo le svojim društvenikom potrebni kapital za zidanje ali nakupovanje hiš. Zato se tudi navadno imenujejo Building and loan societies (associations) — stavbna in posojilna društva. Na evropski pevnini se je edini poskus take družbe v Vratislavi ponesrečil. Stavbnih družb po našem kroju na Angleškem in v Ameriki tako rekóč ne poznajo. In vendar je tam razmerno mnogo več rodbinskih hišic, nego pri nas. Saj ravno angleški pregovor tako krasno zatrjuje pomen takih hišic z besedami: My house, my castle — moja hiša, moj grad.

Omenjena angleška in ameriška društva shranjajo denar svojim članom in ga po gotovih določenih izposojajo. Osemindeset raznih sestavov je v tem oziru, kar ni čuda, če pomislimo, da je bilo leta 1893 samo v zveznih državah 5838 takih društev; med njimi so imela krajevno omejena društva 1,359.360 in splošna (national) 386.359 udov.¹⁾

Več takih društev je zavoljo nevarnih špekulacij propadlo. Zato se je sklenil leta 1894. omenjeni zakon.

Ta zakon jim ukazuje, da morajo gosposki vsako leto predložiti natančno poročilo, v katerem se morajo posebno tiste svote naznaniti, ki so se posodile na zasebna zemljišča.

Dalje ima po tem zakonu voditelj združnega zapisnika več pravic. Če deset društvnikov zahteva, mora voditelj knjigovodskega ali zavarovalno-tehniškega izvedenca poveriti, da pregleda društvene knjige. Če pa zahteva ena desetina, oziroma 100 udov, če jih šteje društvo nad 1000, mora pa z dovoljenjem državnega tajnika sklicati občni zbor. — Po teh določenih se varuje društvena svoboda, zabranjajo pa tudi opasne špekulacije.

C. Iz Nemčije navajamo te-le vzglede javnega delovanja v našem vprašanju.

a) Saško ministerstvo notranjih stvari je izdalo dné 30. septembra 1896 že omenjeno važno naredbo. V vvodu pravi, da se mora tudi z ozirom na stanovanja višje ceniti splošni blagor, nego zasebni in da se mora potemtakem posamnikom nalagati žrtva splošnosti v korist.

Posebej določa:

Ceste, ob katerih se zidajo hiše, bodite izpeljane od severo-vzhoda do jugo-zapada ali od severo-zapada do jugo-vzhoda, da se ohrani hišam potrebna svitloba. Skrbeti se mora, da se ne zazida ves stavbni prostor; pred hišami bodite vrtički, ob cestah drevesa, za hišami dvorišča.

Kolikor je mogoče, naj se zida po otvorjenem stavbnem načinu, da stoji vsaka hiša sama zase. Po kmečkih občinah se sploh ne sme drugače zidati. Med posamnimi poslopji bodita vsaj dve tretjini dostrešne višine prostora. Hiše bodite k večjemu do dve tretjini cestne širine visoke. V selskih okrajih imej posamna hiša le po eno nadstropje. Tretje nadstropje se sploh

¹⁾ Ninth annual report of the commissioner of labour 1893. Washington, Government printng office 1894. — Building and loan Societies.

le izjemoma dovolj. Dvorišča bodite vsaj dve tretjini hišne višine široka. Samostalna podstrešna in kletna stanovanja so prepovedana. — Koliko prostora obsegaj eno stanovanje, smo že omenjali.

b) Zavarovalnice za starost in onemoglost na Nemškem zelo uspešno podpirajo stavbna društva.

Na Westfalskem je določil zavarovalniški odsek meseca listopada leta 1894. za zidanje delavskih hišic posojila do 300.000 mark po $3\frac{2}{3}\%$.

Badenski odsek posoja srenjam v ta namen po $3\frac{1}{2}\%$. Precejšnje svote sta si izposodili na ta način lahnska (66.300 mark) in offenburška (18.500 mark) občina. Do 60% cenilne vrednosti se posoja. V badenskih mestih znašajo vsa taka posojila 199.900 mark.

Samo gorenje frankovska zavarovalnica noče v tem oziru ničesar storiti.

c) Na Pruskem je pozidalo merciško okrožje v trijerskem vladnem okraju od l. 1891. do l. 1896. skupno 39 hišic za 101.593 95 mark. Mesto Monastir je kupilo leta 1896, za 300.000 mark zemljišča za delavske hišice.

V hürdskem okrožju so se sklenila leta 1896. ta-le načela v našem vprašanju:

Okrožno predstojništvo skrbi za natančno statistiko o stanovanjih. Pospešuje po potrebi ustanavljanje hranilnih in stavbnih društev (to se je že zgodilo n. pr. v Hannoveru, Göttingenu itd.). Samo vstopa kot član v taka društva in skrbi, da vstopajo vanje tudi posamne občine. Okrožnega stavbnega mojstra prepušča takim društvom in skrbi jim za posojila.

Pruska vlada je predložila leta 1895. zbornici zakon za zgradbo stanovanj delavcem in manjšim uradnikom v državni upravi. Dne 3. in 4. velikega travna se je obravnaval ta načrt v prvem branju. Proračun v ta namen znaša 5 milijonov mark.

č) Pri letni skupščini mestnih upraviteljev za ubožce v Frankobrodu ob M. se je dne 27. sušca 1895 sklenilo, da pokupi mesto stare hiše in priredi v njih stanovanja z dvema sobama za delavce. Mestni zastop ravno tam je pa leta 1894. sklenil skrbeti za stanovanja samostalnim dekletom in vdovam. Tudi gotsko ubožtveno upraviteljstvo skrbi za zdrava delavska stanovanja. Hajdelberško mesto je prepustilo leta 1895. 112.000 mark iz mestno-hranilniškega premoženja za delavske hiše. Sezidalo je tri hiše z osem stanovanji. Vsako stanovanje ima po dve sobi, kuhinjo, verando, vrtiček, podstrešno izbo in shrambo. Najemnina stane pritlično po 180 mark na leto, v nadstropjih pa po 200—250 mark. Porabljena svota se s tem primerno obrestuje.

d) Zanimiv je nasvet offenbaškega društva »Eigenheim«, ki ga je l. 1895. stavilo mestnemu zastopu: »Zunanji del mesta se mora ločiti od notranjega v stavbnih stvareh; v ta namen se sklenita dva različna stavbna reda. Za zunanje mesto bodi dovoljen samo otvorjeni stavbni način; tudi v notranjem se podpiraj ta način, kjer je mogoče. Hišice za eno rodbino se posebno pospešujete »kot vzor zdravega stanovanja«. — Drugi pomenljivi nasvet v

našem vprašanju je stavil H. Rettich iz Stuttgarta,¹⁾ naj se ustanovljajo po mestih stanovanjski uradi. Ti naj imajo nalogo paziti, da niso stanovanja nezdrava in npravnosti škodljiva. Najložje se to nadzorstvo izvršuje, ko so stanovanja prazna. Zato naj se zahteva od hišnih lastnikov, naj vsako prazno stanovanje na posebnem listu naznanjajo omenjenemu uradu. Ta ima priložnost stanovanja pregledati in prazna primerna stanovanja naznanja dva do trikrat na teden vsakemu, kdor se za to s posebnim listkom oglasi. Imenovani dve vrsti zglasilnih listov naj se po tolikšni ceni prodajata, da se s tem pokrijejo upravni stroški stanovanjskega urada. Po tem potu bi se urad lahko prepričeval o kakšnosti stanovanj, zraven bi pa s posredovanjem opravljal dobro delo.

e) Po mnogih nemških mestih so se izdala določila o prenočevališčih. Mnogo rodbin zlasti izmed delavskega ljudstva ima namreč v svojih stanovanjih po eno ali po več samskih oseb čez noč. To je zdravju in npravnosti gotovo zelo na kvar. Zlasti saška mesta so se lotila te neprilike in so zaukazala, da se odrastle osebe različnega spola ne smejo vzprejemati v enem in tistem stanovanju — čez noč.

Č. Iz Švice navajamo leta 1896 sklenjeni načrt curiškega mestnega sveta, ki se čvrsto izvršuje. Po tem načrtu se je sklenilo, naj se zakonito olajša grajenje cenih delavskih stanovanj in naj za mestne delavce in vslužbence mesto samo preskrbi cena in zdrava stanovanja.

D. Avstrija:

a) Dne 5. svečana 1897 je predlagal dr. Filipović v dolnje-avstrijskem deželnem zboru, naj se ustanove stanovanjski uradi po teh-le načelih:

Redno se nadzirajte stanovanja, da se razvidijo zdravju škodljive stavbe in nezdrava poraba stanovanj.

Kjer se opazijo napake, naj se prisilijo dotičniki, da jih odpravijo; če ne, naj jih zadene kazen.

Posebno nezdrava stanovanja naj se takoj zapró.

Če je treba, naj se zaukaže, da se posamni hišni deli ali tudi hišne skupine po občini izlasté in podró.

V stanovanjskih uradih bodite člani zdravniškega in stavbnega poklica. Uradi so samostojni upravni organi pod občinskim nadzorstvom.

b) V zakonodajnem oziru imamo pri nas v naši zadevi edini zakon dne 9. svečana 1892 (drž. zak. št. 31) »tičoč se polajšav za nove stavbe z delavskimi stanovanji«.

Predno izpregovorimo o njem, podajemo izza zadnjega časa sodbo družboslovnega veščaka graškega profesorja E. Mischlerja,²⁾ kateri naravnost pravi, da »nima ta zakon nobenega praktičnega uspeha«.

Po tem zakonu se daje za štiriindvajset let davčni oprost hišam z delavskimi stanovanji, če jih zidajo občine, splošno koristna društva, delavski zavodi, delavske zadruga ali delodajavci za svoje delavce.

¹⁾ Sociale Praxis 1897, str. 545 — 550.

²⁾ Sociale Praxis št. 16, 1897, str. 395.

Take hiše so državnega davka proste :

če jih tudi deželno zakonodajstvo oprosti deželnih in okrajnih naklad in če se jim zmanjšajo tudi občinske naklade ;

če so stanovanja nad cestnim površjem ; stanovanja pod cestnim površjem niso davka prosta ;

če znaša redno prostor za stanovanje 15 — 30 m^2 , koder je en sam prostor, koder jih je več, pa 40 — 75 m^2 ;

če letna najemnina ne znaša za Dunaj nad 1 gld. 75 kr., v mestih, ki imajo nad 10.000 prebivalcev 1 gld. 25 kr., in drugod 80 kr. za 1 m^2 ;

če so hiše dozidane tekom deset let, odkar je v veljavi omenjeni zakon.

Z ozirom na ta zakon sta podali kupčijski in obrtni zbornici v Gradcu in Ljubnem državnemu zboru peticijo, v kateri prosita, naj se najpreje odpravi nejasnost v zakonu. Nejasen je izraz »stanovanja pod cestnim površjem«. Bolje in primerneje bi bilo »pod stavbiščem«. Nejasen je tudi izraz »prostor za stanovanje« (bewohnbarer Raum). Tu se ne vé, je-li se ima v tem umevati tudi kuhinja ali izba. Konečno ni nobenega razločka med stanovanji, ki imajo klet, ali ki je nimajo. — Dalje dokazujeta, da je najemnina prenizka in da po tem zakonu kapital, ki se vloži v delavske hiše, nosi samo krog 2°/_o. Zato predlagata, naj ostane za Dunaj 1 gld. 75 kr. za 1 m^2 ; drugod povsod bodi pa najvišja najemnina za poslopja brez kletij 1 gld. 25 kr. na 1 m^2 , pri poslopih s kletmi pa 1 gld. 50 kr.

Mimogredé naj omenjamo, da nima naš zakon niti ene trohice družabno preosnavljajoče misli v sebi in da k večjemu daje kapitalu priložnost v delavskih hišah se obrestovati. Pri ti priliki opozarjamo na neko drugačno načelo, po katerem bi se dal doseči namen omenjenega zakona. Na mestu hišnega najemninskega davka se uvedi naravnostni najemninski davek, od katerega naj se mali najemniki izmed delavskega ljudstva oprasčajo. Davek naj plačuje najemnik z ozirom na velikost svojega stanovanja. Po sedanji uredbi plačuje delavec in obrtnik vsled visoke najemnine, katere gre več nego ena tretjina za davke, relativno najvišji davek, ker relativno najdražje stanuje. A tudi absolutno plačuje s tem višji davek, nego drugi stanovi. Seveda se lepo zakriva ta davek s tem, da se pobira od hišnega lastnika, in birokratski je potem dokazano, da delavec sploh ne plačuje nobenega davka.

c) Dunajska kupčijska zbornica se je pečala z vprašanjem, kako naj se uredé pravne razmere pri delavskih stanovanjih. Sedaj se ne ve, ali spadajo tista stanovanja, ki jih oddajajo delodajavci svojim delavcem, k plačni pogodbi, ali pa so predmet posebni najemninski pogodbi. Zbornica predlaga, naj se reši to vprašanje v obrtnem zakonu. Ta naj določi, da se mora imenovano pravno razmerje v delavskem redu posamnih podjetij jasno izražati.

Navedeni zgledi so kaotična zmes. Saj ne morejo biti drugačni, ker delovanje javnih družb sploh nima jasnih namenov. Tudi v stanovanjskem vprašanju, celo v tistih redkih slučajih, kjer opažamo kaj javnega delovanja, bolehajo družbe na svoji stari kronični bolezni — na breznačelnosti. Zato

vidimo splošno, da ne umevajo dolžnosti, katere smo pojasnili v svoji drugi trditvi.

Javne družbe morajo odstraniti napake pri stanovanjih in pospeševati možnost, da si čim največ rodbin pridobi lastne hišice. V ta namen se morajo v soglasju z združno stanovsko avtonomijo ustanoviti občinski, deželni in državni stanovanjski uradi, ki skrbé, da se izvršujejo zakoni gledé na stanovanja.

Zakoni pa morajo :

1. prepovedati zdravju škodljiva stanovanja;
2. urediti prenočevališča ;
3. poskrbeti za ljudi brez stanovanja ;
4. hišni najemninski davek pravično urediti z ozirom na delavsko ljudstvo ;
5. krepko podpirati vsa podjetja, ki brez špekulacije zidajo rodbinam delavskega ljudstva lastne domove ;
6. nagibati, oziroma siliti delodajavce, da nesebično podpirajo cena, zdrava in družabno-politiško primerna delavska stanovanja.

3. Zasebniki in stanovanja.

V svoji tretji trditvi smo rekli: »Družabno preosnavljajoče delovanje je nemožno, ali vsaj zavrto, če nima v organizaciji tistih, katerim je namenjeno, trdne podlage.« Kdor pozna krščansko-socijalno načelo in kdor poleg tega — last not least — umeva demokratskega duha naše dôbe, mu je to načelo samo po sebi jasno.

Država, dežela, občina, sploh javna družba ne sestaje neposredno iz posamnikov, marveč iz manjih družabnih organizmov, ki iščejo v teh družabnih tvorbah varstva in podpore k napredku. Ti manji družabni organizmi so : družine, stanovske organizacije in narodi, oziroma narodne organizacije. Ker so prvotnejši, nego država, dežela, občina, se štejejo med družabne organizme prve vrste in tvorijo imenovanim organizmom druge vrste nujni temelj.

Naš čas atomizuje imenovane stanične oblike javne družbe in jih razorganizuje. Zato pa tudi ne morejo napredovati iz njih sestavljene družbe druge vrste.

Jasno je torej, da moramo pri vsaki družabni preosnovi najpreje ustanoviti oziroma oživiti družabne stanične oblike. To velja tudi v stanovanjskem vprašanju.

Zasebniki ene vrste, ki potrebujejo pomoči v tem oziru, se morajo organizovati v ta namen, da si pridobé cenih, zdravih in družabno-politiško primernih stanovanj. Potem bo javni družbi uspešno delovanje mogoče.

Zgledi iz zasebnega delovanja gledé na stanovanja v zadnjih letih nam tudi tu mnogo pojasnujejo. Zato navajamo važnejše :

A. Leta 1896 so ustanovili delavci velikega tvorniškega mesta *St. Denis-a* pri *Parizu* stavbno društvo. Ko vplača delavec 1 frank, postane društvenik. Plačuje lahko, kakor more. Ko vplača eno desetino svote, ki jo stane ena od društva sezidana hišica, dobi pravico do nje. Posamne hišice se med temi upravičenci izžrebajo. Kupna cena za eno hišico z vrtom stane 5400 fr.

B. Na Nemškem imamo ta-le znamenitejša stavbna društva in zavode za gradnjo delavskih hiš:

a) V Monakovem-Gladbachu je delniško stavbno društvo petindvajset let sem. — Od leta 1895. deluje ondu stanovanjsko društvo s sledečim delokrogom: Zastonj preskrbljuje stanovanja; zasebno jih nadzira; družinam, ki imajo mnogo otrok, preskrbljuje z društvenimi sredstvi tretji ali četrti prostor za stanovanje; namerava ustanoviti hranilnico za najemnino.

b) V Duisburgu in Rheidtu stavbna društva.

c) V Alfredshofu, Altenhofu in Schederhofu se zidajo za Kruppove delavce hiše po 4900 in 5500 mark. Na vsako stanovanje pride 274 m² ¹⁾

e) V Avgzburgu zida delavske hiše strojna tvornica, v Arlenu na Badenskem predilnica.

d) V Winterthuru je od leta 1872. društvo za zgradbo cenih stanovanj.

e) V Stuttgartu deluje v našem smislu, društvo za blagor delavskih slojev in »delavski dom« za samce.

f) V Monakovem ima »delavski dom« celo skupino hiš s stanovanji za delavce.

g) V Würzburgu daje »društvena hiša« in »Burkardushof« cena in zdrava stanovanja; v Zelle-Würzburgu pa »delavski dom«.

h) V Wormsu imata tvrdki »V. Heyl« in »Dörr & Reinhart« delavske hiše.

i) V Höchstu ob M. zidata Lucius & Brüning, lastnika barvnih tvornic, delavske hiše in sicer večinoma za eno, k večjemu za dve družini. Prve vrste hišice imajo spodaj klet; v pritličju sobo in kuhinjo; pod streho izbo in shrambo. Ena hišica z enim stanovanjem stane 3600 mark. V hišicah za dve družini stane eno stanovanje 3500 mark.²⁾

j) V Berlinu daje »Leohospiz« delavcem stanovanja.

C. Na Švicarskem je bilo leta 1894. 2029 delavcem sezidanih hiš; med njimi 613 z enim stanovanjem, 575 z dvema, 841 z več. Skupaj je bilo 5910 stanovanj, kjer je prebivalo 29.561 oseb. Največ takih hiš ima prime-roma Curih ($\frac{1}{3}$). Poleg Curiha sta tudi Basel in St. Gallen znamenita v tem oziru. Štiri petine vseh delavskih hiš so postavili tvorničarji sami. Izmed delavskih stavbnih društev deluje najuspešneje že napominjani »Eigenheim« v Curihu. Najemnina znaša povprek 0.50 -- 1.50 gld. na 1 m².

D. Avstrija:

a) Cesar Fran Josipa I. jubilejna ustanova za ljudska stanovanja in dobrodelne naprave (Jubiläumsstiftung für Volkswohnungen und Wohlfahrtseinrichtungen) na Dunaju ima že nad poldrug milijon premoženja. Namen ji je: zidati hiše za revnejše prebivalstvo, upravljati v ta namen izročene hiše, kupovati ali najemati zemljišča v svoje namere.

¹⁾ Neumeister & Häberle in Karlsruhe i. B. Neubauten. Eine Sammlung neuerer ausgeführter Bauten zeitgenössischer Architekten: Wohn- und Geschäftshäuser, Villen, öffentliche Gebäude aller Art, heftweise nach Gebäudegattungen zusammengestellt und herausgegeben. II. B. Heft 11/12. Nr. 23/24. Neue Kruppische Arbeiterkolonien. Za načrte primernih delavskih hiš toplo priporočamo te zvezke.

²⁾ Neubauten, o. c. II. B. Heft 10. Nr. 22.

b) Avstrijska domovska družba. (Oesterr. Heimstättengesellschaft) na Dunaju zida hiše in jih proti enkratnemu ali obročnemu plačilu prodaja. Zanimivo je, da spaja zavarovanje za življenje s svojim namenom. Kdor se zavaruje za življenje, plača 15% kupne cene; ostanek obrestuje po 5%, poleg teh obresti plačuje na leto še toliko, da ga amortizuje vsaj v tridesetih letih. Zavarovanje se sklepa tako, da ostaje zavarovan le tisti znesek, ki še ni amortizovan. — Kdor se noče zavarovati, mora takoj odšteti 30% kupne cene in ostalo amortizovati in obrestovati po 5%. — To načelo je zelo primerno; toda družba je žalibog osnovana na kapitalistiškem temelju. V prvi vrsti gleda pač le na svoj dobiček.

c) V Ljubljani je društvo za gradnjo delavskih hiš, ki je podpira kranjska hranilnica. Za Bežigradom ima 4 hiše; v vsaki so najmanj 4 stanovanja. Delavec, ki petnajst let plačuje najemnino, ima potem do smrti zastoj stanovanje.

č) Najlepše je pa urejena delavska stavbna zveza (Arbeiter-Bau-Association) v Neunkirchenu na Dol. Avstrijskem. Dne 1. vinotoka 1870 so se zapisavali prvi udje; mesečno so vlagali po 5 kr. Družba je dobila iz dobrih rok nekaj daril in brezobrestnega posojila. Kupila si je najpreje večji stavbni prostor, ki ga je parcelovala. Kdor je imel 25 gld. že v zvezni blagajni, se je smel udeleževati žrebanja teh parcel. Komur je padla, jo je plačal, oziroma po 6% obrestoval kupno ceno. Zveza je nato vsako leto določila, na katerih parcelah bo zidala. Lastniki teh parcel so imeli pravico izražati svoje želje gledé na zidanje. Ko je bila hišica dozidana, jo je dobil parcelin lastnik, če je vplačal vsaj 5% kupne cene. Vsako leto je moral plačevati 6% za dolžno svoto in toliko za amortizacijo, da je vsaj v petindvajsetih letih celo svoto vplačal. Daljše obroke je dovoljeval upravni svet.

Tako je bilo; tako je ostalo in še sedaj tako deluje ta hvalevredna zveza. Do dne 30. rožnika 1895 je sezidala 112 hiš z dvorišči in vrtički in je imela še 19 nepozidanih parcel. Koncem leta 1896 je imela za morebitne izgube 1571 gld. 57 kr. rezervnega zaklada.

d) Na koncu omenjamo, da tudi v Avstriji kot drugod gradé podjetniki svojim delavcem stanovanja oziroma stanovanjske vojašnice. Država zida delavske hiše svojim tobačnim delavcem, železničarjem itd., rudniki, plavži in tvornice imajo take hiše, toda ta podjetja izvirajo večinoma iz kapitalistiških dobičkaželjnih nagibov. Le redko kdaj imajo v sebi kaj družabno-preosnavljajočega jedra. Take delavske kasarne so v socialno-politiškem oziru samo strojne shrambe, kjer spravljajo podjetniki žive, za proizvodjanje potrebne strojne dele, t. j. delavce; družega nič.

Mi hočemo služiti krščanski družabni preosnovi in zato mora biti iz ustanov, ki jih ustvarjamo, izločeno vsako kapitalistiško teženje. Stavbne družbe, ki skrbé samo za dividende svojim udom, niso za nič. Mi hočemo tudi v tem vprašanju organizovati in ne špekulovati.

Iz našega dokazovanja vidimo, da je skrb za primerna stanovanja potrebna, vemo pa tudi, kdo naj zastavi pri tem delu svoje roke. Javne družbe dolžnosti smo opisali; kaj je storiti zasebnikom, je iz navedenih zgledov in

pojasnil tudi jasno. Snujmo primerne stavbne družbe in uresničujmo tako, kolikor moremo, vzor, ki smo ga postavili v stanovanjskem vprašanju: Vsaka družina imej svoj lastni dom ali vsaj možnost, da si ga pridobi.

V tem smislu želimo najprisrčneje, naj bi naša teoretiška razprava imela mnogo praktičnih uspehov. Pri solnograjskem obrtnem in delavskem shodu od 8. do 10. velikega srpana 1897 se je nasvetovalo skupno stavbno društvo vsaj za alpske pokrajine. Če to ne bo mogoče, osnujmo vsaj za slovenske kraje tako stavbno društvo; kdor pa more, naj je ustanovi kar za svoj kraj. V pravilih, ki jih je sestavil omenjeni solnograjski shod, je znamenito zlasti to, da se osnuje pri takih društvih rezervni zaklad ne samo iz vpisnine, marveč tudi iz prostovoljnih daril. Ta zaklad pokriva morebitne izgube in v posebno važnih slučajih (ob bolezni itd.) pomaga delavcem plačevati njihov kupni dolg. Velikega obrta imamo že toliko v deželi, da marsikje tudi na Slovenskem zija globoka družabna rana v slabih stanovanjih. A veliki obrt bo rasel in s tem tudi važnost našega vprašanja, katero najdi povsod zrele resnobne možé v svojo rešitev.

Vrh tega so pa mali obrtniki skoraj tako na slabem, kot delavci. Tudi zanje, zlasti pa za uspešno poživljenje njihovih zadrug, je treba razvozlati stanovanjski voz. Osnovane posojilnice, konsumna društva in kmečke zadruge so prinesle med nas že toliko družabno-preosnavljajočega duha, da je snovanje stavbnih društev mogoče. Sestava in način poslovanja sta vsakomur jasna, kdor pozna imenovane plodove krščanskega socializma med nami.

Samo ene določbe, ki je brez dvojbe najvažnejša, ki se pa ne dá zapisati v nobena pravila, ne smemo zgrešiti pri svojem delu.

Vsak, kdor se loti sodelovanja pri stavbnih društvih ali sploh pri kaki ustanovi v korist delavskih stanov, mora prinesiti seboj gorke srce. Iz žive vere v Jezusa Kristusa, našega Odrešenika, mora zajemati vase dejanjsko ljubezen do ubogih izobčencev naše družbe.

Ta določba se ne dá birokratizovati; s pisarniškim slogom je v bistvenem nasprotju.

Saj se v našem času o delavskih razmerah mnogo poroča, statistički se do prvin razkrajajo razmere delavskih stanov, dolgi razgovori se vršé, sklepa se o njih, a nič nismo na boljšem.

Gorkih src manjka, ker manjka edine nepremožne ogrevalne sile, namreč krščansko-katoliške vere. Naša poročila, naši razgovori, naše razprave bodite v tem oziru drugačne, — ne samo plod umstvenih sil, — marveč vsakega poročila, razgovora in razprave se drži košček srca. Katoliška vera jim prilivaj živo srčno kri. Potem bodo živele!

Dr. Janez Ev. Krek.

Darvinizem.

Znanstveno - kritična studija.

(Sestavil A. B.)

V v o d.

Veselo je bilo nju svidenje. Dasi se nista videla že nekaj let, dasi je dopisovanje kmalu po ločitvi ponehalo, kakor se rado dogaja tudi med najboljšimi prijatelji, vendar ni še bila pretrgana vez, ki je kdaj v šolah vezala po duhu in nazorih sorodni si srci. Mladi zdravnik Vinko je takoj po svojem prihodu v mesto poiskal tam službujočega profesorja Božidara. Izprva sta bila drugi drugega vesela, a kmalu je živahni in gostobesedni govor začel zastajati. Spoznala sta, da je zazijal med obema globok prepad v mišljenju in naziranju. Oba sta čutila zadrego in bila sta vedno bolj oprezna, da se ne bi žalila.

Naposled se je ojunačil zdravnik in dejal z otožno pomilovalnim glasom: »Da, da, časi so se izpremenili, dragi moj Božidar! Ti imaš še vedno tiste otroške in sanjarske nazore, kakor sva jih imela na gimnaziju. Od takrat si malo napredoval, še vedno so težišče vsemu Tvojemu mišljenju neutemeljene verske bajke. Oprosti mi izraz, nočem Te žaliti! Vendar se mi zdi čudno, da, prečudno, kako more nadarjen, razsoden, izobražen mislec, kakor si Ti, še držati se srednjeveških, že davno preživelih se predsodkov!«

»Torej sem Ti koristolovec, ki hlina zbog dobičkarije svoje prepričanje«, je dostavil smehljaje se profesor.

»Predobro Te poznam izza mladih let, da bi mogel kaj takega misliti o Tebi«, je odvrnil zdravnik nekoliko v zadregi. »Prepričan sem, da bi Ti takoj zamenil svoje nazore z našimi, ko bi prišel do spoznanja, da je vaša vera samo velika zmota človeškega duha, katere se pa človeštvo gotovo iznebi, ko se tudi najnižji ljudski sloji povzdignejo do one stopinje napredka, na kateri stojè dandanes skoro vsi izobraženci. Vsekako pa si mi Ti, kakor tudi Tvoji maloštevilni somišljenci posvetnih stanov, katerim ne morem odrekati izobraženosti, velika uganka.«

»Isto tudi jaz trdim o Tebi, in kakor menim, z večjo pravico«, dé Božidar in obraz se mu zresni. »Žal, da nisva tudi na vseučilišču skupaj ostala! Najbrže bi bila še danes ene misli in enega srca, kakor sva bila na gimnaziju. Z žalostjo vidim, da si se povsem predrugačil in izneveril vzorom, za katere si nekdam tako gorel. Smiliš se mi, Vinko!«

»Čemú, prijatelj!« pravi Vinko. »Veseli se z menoj, da sem se srečno otresel meglenih vzorov in neosnovanih predsodkov, da sem se osvobodil verske sužnosti, v katero ukovana ječi še danes velika večina naših rojakov. Pomilujem Vas, da Vam še ni prisijalo solnce resnice, ki že tako dolgo ogreva druge prosvetljene narode.«

»Da prideva iz tega meteža splošnih fraz, prosim Te Vinko, da pokažeš vsaj meni prijatelju pot, po kateri si prišel Ti do resnice. Če Ti je moja prošnja količkaj v nadlego, odbij jo brez vseh okolnosti!«

»V Tvojih besedah tiči sicer nekaj zbadljivega očitanja, Božidare . . .«
 »Nikakor!«

» vendar Ti prav iz srca rad odgovorim, ker Tvoja opomba mene prav nič ne zadeva. Na svojo žalost moram priznati, da je res premnogo omikancev zavrglo vero v boga, dušo, razodetje in druge nereelne pojme, ker versko pravoslovje odločno nasprotuje njih nasladnemu in razkošnemu življenju. Toda o meni ne velja to. Ne tajim, da je vera neizobraženemu ljudstvu potrebna, priznam celó, da je čisto krščansko pravoslovje najboljše, kar ih sploh poznamo, toda trdno sem prepričan, da je Vaša vera neresnična, dasi ima na sebi videz resničnosti, kakor vidi neodrasel otrok v zlati peni samo čisto zlato. Mene so do tega prepričanja dovedli samo umstveni razlogi.«

»Umstveni razlogi?« začudi se profesor. »Ker dobro vem, da imata narava in razodetje istega začetnika, ki je sam neskončna resnica, ki ni mogel dvakrat drugače govoriti, zato sem pač radoveden, kakšni so Tvoji umstveni razlogi, ki Ti branijo verovati v razodete verske resnice?«

»Moji umstveni razlogi se opirajo na dejstva, znanstvene resnice«, poudarja zdravnik.

»Narodni pregovor pravi: ,Vsa pota peljejo v Rim'. V njem tiči globoka resnica, da vsaka veda ne samo ne nasprotuje naši veri, ampak jo celó podpira. Koliko izpočetka nevernih in akatoliških učenjakov bi Ti lahko naštel, ki jih je znanstveno raziskavanje pripeljalo v naročje naše cerkve.«

»Da, da, tudi jaz sem nekdaj tako mislil, toda prepričal sem se, da oni izrek ni resničen, vsaj za naravoslovne vede ne. Ne trdim, da je bilo od nekdaj tako. Dokler so veljale verske dogme kot vodilne resnice tudi v naravoslovju, je bilo več naravoslovcev katoličanov, toda odkar stoji veda na edinopravi monistični podlagi, katero ji je priboril descendenčni nauk ali darvinizem, največja pridobitev človeškega uma v našem, tako naprednem stoletju, od tedaj torej ste pobožni naravoslovci bele vrane, in sicer zaradi tega, ker veda nasprotuje naukom, ki jih uči vaša cerkev.«

»Da, da, Haeckel-ja se pač ni treba sramovati svojega učenca!« pripomni profesor z lahno ironijo. »Malo splošnih public, nekaj naravoslovnih dejstev z vso silo nategnjenih na darvinistično kopito, nekaj panteističnih, ali še rajše materijalističnih nazorov, vse to lepo skupaj zvarjeno po pravilih nekam čudne logike, ki zdravemu razumu kar v lice bije, je bistvo dokazov Haeckel-ja, čegar znanstveno-poljudni spisi so evangelij našim izobražencem!«

»Golo sumničenje, smeje in neutemeljene trditve!« se razvname zdravnik. »Sploh pa ne vem, čemu odgovarjam takim neopravičenim napadom. Če si modroslovno ali celó bogoslovno izobražen, nika ne misli, da je Tvoja sodba o darvinizmu že merodajna; ne zakaj darvinizem se opira na naravoslovna dejstva in ž njimi dokazuje svoje trditve.«

»Zopet govori iz Tvojih ust Haeckel, najljutejši in najbolj zagrizeni nasprotnik vsakega verstva. Čemu sploh ne nadaljuješ njegove polemike, s katero zavrača vse nasprotnike darvinizma? Bogoslovci in modroslovci ne smejo po Haeckeljevih mislih imeti sodbe o descendenčni teoriji; če pa

naravoslovci z naravoslovnimi dejstvi pobijajo darvinistične nauke, uniči se vse njih dokaze z drzno in smešno trditvijo, da niso splošno naravoslovno izobraženi, ampak preveč enostransko, da jim nedostaje modroslovne izobrazbe, da mora človek poprej prepričan biti o resničnosti darvinizma, predno se dá o njem soditi. S tako znanstvenostjo je lahko zavrnilo vse neljube nasprotnike in vse dokazati, celo da se je opica razvila iz človeka in ne narobe. Ne morem se nikdar prečuditi, kako more toliko in toliko omikancev verjeti golim izmišljotinam!»

»Tako vam pišejo v vaših strankarskih listih, ker vedó, da ne pojdete resnice iskat k studentu samemu«, očita zdravnik.

»Ne, Vinko, tako ravnate vi, darvinisti! Jaz se vedno držim načela: »Da se resnica prav spozna, čuti treba oba zvoná, držal sem se ga tudi, ko sem se spravil na preučevanje tega tako važnega vprašanja, od čegar rešitve zavisi celo naše naziranje. Prebiral sem dela glasovitejših darvinistov, pa tudi njih nasprotnikov, in se prepričal, da brez Boga sploh ni mogoče umeti temeljnih naravoslovnih resnic.«

»Ker sem se nekoliko obširneje bavil s tem naukom, kakor je za mojo stroko potrebno, dokazal bi Ti prav lahko in pa rad resničnost descendenčnega nauka, toda bojim se, da me ne bi umel«

»Ali bi mi res hotel dokazati descendenčno teorijo?« vpraša profesor zavzet.

»Prav rad! Naravoslovni pogovori so mi največja slast.«

»Hvaležno sprejemem Tvojo ponudbo!« dé profesor oveseljen. »Ne boj se, da Te ne bi umel. Ko sem studiral, naravoslovje zahajal sem tudi v medicinska predavanja in prebiral vaše knjige, in tako sem si prisvojil glavne in temeljne pojme nekaterih strok, ki strogo ne spadajo v moje področje, v področje profesorja za naravoslovje na srednjih šolah. Toda poprej se morava domeniti, na kakšno podlago postaviva svoje razgovore?«

»Znanstvena vprašanja se morajo reševati strogo znanstveno, brez vsake druge primesi«, poudarja zdravnik.

»Lepe besede, ki jih tolikrat slišimo od vas, toda žal, samo besede! Ne glej me tako debelo, Vinko! Moja opomba je precej upravičena. Kako poudarja Haeckel strogo znanstvenost v svojih spisih in smeši vse svoje nasprotnike s tem, da jim očita neznanstvenost. In vendar sta mu učenjaka in strokovnjaka His in Semper dokazala več navadnih sleparij v njegovih delih in mu vsled njegovega neznanstvenega početja odrekla pravico prištevati se še resnim raziskovalcem.¹⁾ Pripomniti moram tudi že zdaj, da mnogo tega, kar so darvinisti razvpili za dejstvo, ni dejstvo, marveč le izmišljenina.

¹⁾ Prof. dr. Otto Hamann - ova brošura: Professor Ernst Haeckel in Jena und seine Kampfweise. Göttingen 1893. — Dr. Fr. Pfaff. Schöpfungsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des biblischen Schöpfungsberichtes, VI. Aufl. Frankfurt 1887. str. 709. Na strani IV. pravi: »Wohl das äusserste von einer Verläugnung der dem Naturforscher vorgeschriebenen Grundsätze (da je namreč treba po dejstvih sestavljati teorije, ne pa, najprej si teorijo naravnost izmisliti in po taki teoriji prikrojovati si dejstva) findet sich in der ganz unbedenklich

V tem oziru se poleg Ernesta Haeckel-ja, profesorja v Jeni, odlikuje zlasti Oskar Schmidt, profesor v Strassburgu in za Haeckel-jem prvi darvinist. Svoja pia desideria proglašaja kot vednostne rezultate neovržne gotovosti,¹⁾ podmen, ki jih je veda zavrgla kot neosnovane, se še trdovratno drži,²⁾ itd. Tudi z logiko se ne gledata preveč prijazno, kar pa je pri darvinistih splošno v navadi. Vse to sem omenil samo zaradi tega, da se nama ne bode treba ukvarjati s takimi nepravilnostmi, ki se rabijo na vaši, časih pa tudi na naši strani. Najini pogovori naj bodo torej zares strogo znanstveni, a pri tem kolikor možno preprosti in umljivi!»

»Vrlo lepo!« pritrudi zdravnik. »Upam, da se kmalu vnemeš za Darvina!«

»Jaz pa upam, da Ti dokažem ničevnosti darvinizma in Te prepričam, da tudi v tej stvari ni nobenega nasprotja med vedo in vero, ampak najlepše soglasje. Pričneva lahko, kadar hočeš. Kadar utegneš, pridi pod večer k meni pogledat; če Ti ni všeč v moji sobi, pogovarjava se lahko na izprehodu!«

»Dobro, dobro!«

Prvi pogovor.

Kaj je darvinizem? Njega zgodovina.

Čez nekaj dnij sta se sešla prijatelja-nasprotnika. Šetala sta po samotnih poljskih potih in se živo pomenkovala. Včasih sta pogledala tudi vsak v svoj drobnji zvezek, kamor sta si zapisovala vodilne misli in značilne citate, ko sta proučevala to važno vprašanje.

»Začni torej in prižgi mi žarek nove luči«, izpregovori profesor Božidar.

»Ravno premišljam, kako bi se lotil in od katere strani bi prijel ta tako obsežni nauk«, odvrne zdravnik.

»Predlagam, da si najprej pojasniva, kaj znači izraz darvinizem«, méni profesor. »Zdi se mi namreč prepotrebno, da so pojmi jasni. Za to imam dva razloga. Pojmi namreč so v ustih naših nasprotnikov prepogosto samo prožne igračice, ki imajo po slučajnih potrebah najrazličnejši pomen. Tako n. pr. rabi Haacke često besedo stvarjenje, a v čisto drugačnem smislu, ker odločno taji vsakega stvarnika. Tudi pojem duša mu je vse kaj drugega kakor nam. Drugi razlog je pa ta, ker se pojem darvinizem navadno zamenjava z descendenčno teorijo. Teh je pa precēj veliko v najrazličnejših inačicah, kar je po vsem umljivo. Virchow namreč pravi, da je zasluga Darvina v tem, da je izpolnil vrzeli našega znanja z domnevami. Ta zgled je

von Haeckel ausgesprochenen Erklärung der Thatsache, dass die Entwicklung des Individuums häufig der von der Theorie Darwins geforderten nicht entspricht, indem er nämlich für diese Fälle eine »Fälschung« des Stammbaumes durch die Natur annimmt, wahrscheinlich deswegen, damit man seine eigenen absichtlichen Fälschungen natürlich finde. Obsirneje o tem kasneje.

¹⁾ Descendenzlehre und Darwinismus von Oscar Schmidt, dritte verbesserte Auflage, Leipzig 1884. str. 21. 290 in dr.

²⁾ Isti str. 23 o bathybiju, str. 61 o eozou, str. 148 et sequ. o samosvoji stvoritvi i. dr.

bil sila zapeljiv; drugi so začeli mašiti praznine z drugimi izmišljavami. Razloži mi torej, kaj je Tebi darvinizem?»

»Meni je darvinizem oni nauk ali boljše vednostni sestav, ki uči, da se je vse popolno in dovršeno polagoma razvilo iz nepopolnega in nedovršenega in sicer brez vsake smotrenosti in s pomočjo čisto mehaničnih sil.«

»Dobra opredelba! Samo preobsežna je! Res je, da se kaže v novejšem času med nekaterimi materijalisti silno stremljenje, kako bi se mogel darvinistični nauk raztegniti na vse stroke človeškega znanja. Toda predno smemo iz kakega nauka izvajati posledice ali ga celó razširiti v znanstven sestav, je neobhodno treba, da je temeljni nauk dokazan. Haeckel in drugi navdušeni pristaši darvinizma ravnaajo nespametno, ker zidajo velikansko zgradbo na slabo, omahljivo podlago. Saj Ti je znano, da se je pojavil celó med materijalisti odločen odpor proti taki neznanstveni podmeni, kakoršna je darvinizem. Svetoval bi Ti torej, da vrneš prvotni pomen besedi darvinizem ter ga omejiš samo na biologične vede, to je one, katerih predmet so organična bitja.«

Zdravnik nekoliko pomisli, potem pa pravi: »Naj bo, za zdaj lahko zožim opredelbo, ker jo potem itak razširim, ko dokažem resničnost darvinizma. Darvinizem nas torej uči, da so se vsa živa bitja sama po sebi izcimila iz anorganične snovi, da se vse živali in rastline polagoma razvijajo iz nizkih in preprostih oblik v višje, sestavljene, po čisto mehanični poti, brez vsakorsne smotrenosti. Razložil bom postanek življenja brez nam nerazumljivih nadnaravnih sil in dokazal bom, da je pojem bog popolnoma odveč. Trdim tudi, da se je razvoj iz nižjega v višje, iz preprostega v sestavljeno, iz nepopolnega v popolnejše vršil polagoma v nasprotju s privrženci one descendenčne teorije, ki pravi, da se je ta razvoj vršil skokoma. Dokažem tudi, da lahko razumevamo vse življenske in sploh naravne pojave, ne da bi bilo treba zatekati se k meglenu pojmu kakoršnekoli smotrenosti.«

Zdravnik se je radovedno ozrl na profesorja, češ kaj poreče ti opredelbi.

»Torej Haeckel-jev darvinizem! Mojster sam, Darwin, si ni upal iti tako daleč, kakor njegov dosledni učenec; Haeckel mu je bil ‚enfant terrible‘, zato ga je nekoč opomnil: ‚Vaša drznost me pa vendar časih spravi v strah.‘¹⁾ Dasi se Darwin res otresa smotrenosti, vendar si ne upa tajiti osebnega Boga, kakor toliko njegovih učencev. Toda o takih darvinistih, ki skušajo svojo teorijo v soglasje spraviti z razodetjem, pogovoriva se obširnejše ob ugodnejši priliki; ravno tako izpregovoriva kasneje nekaj besed o oni descendenčni teoriji, ki uči, da se je razvoj vršil skokoma. Rešetala bova torej oni darvinizem, kateri se dandanes pri nas širi, kateri pa v drugih deželah, n. pr. na Nemškem precjéj pojema, oni darvinizem, s čegar imenom se navadno označi descendenčna ali evolucijska teorija. Tvoje stališče mi je jasno, povedal si mi tudi svoj namen; razložiti Ti moram tudi jaz svoje stališče in svoj namen. Upam, da Ti v najinih pogovorih dokažem, da si ne moremo pametno raztolmačiti postanka življenja brez nadnaravnih

¹⁾ Citirano v listu „Natur und Offenbarung“ 39. zv. 1893, str. 360.

moči, da si nikakor ne moremo razložiti ne samo reda v naravi, ampak tudi življenjskih pojavov brez smotrenosti in da bi descendenčna teorija gledé na rastline in živali, tudi ko bi jo bilo mogoče dokazati, nikakor ne ovrгла razodetja. Torej začni Vinko! Affirmantis est demonstrare!»

»Rad, rad«, hiti zdravnik malko nevoljen, »samo da se rešim pustega dlakocepljenja. Vidim, da si prenatánčen celó v malenkostih, zato moram globoko poseči, da Te v svojih trditvah uverim.

Da nam ne bo kdo očital, češ, da novotarimo, kar starokopitneže navadno močno v oči bôde, pokažem Ti, da darvinizem ni popolnoma nov nauk. V kratkem obrisu naj Ti očrtam zgodovino njegovega razvoja. Res je, da se je večina naravoslovcev do sredine tega stoletja držala stalnostne (stabilitetne) teorije. Mislili so izvečine, da so bile vse vrste rastlin in živali od začetka take, kakoršne vidimo še dandanes, kar pa je bilo povsem naravno, ker so verovali v stvarnika. Toda že v starem veku so se otrsli globoki miselci tega predsodka, zavrgli čudeže in začeli naravo razlagati po čisto naravnih zakonih. Brez dvombe je že Efežan Heraklit slutil glavno in vodilno misel darvinizma in vsake descendenčne teorije, da se namreč vse na svetu izpreminja in izpopolnjuje, sicer si ne moremo tolmačiti njegovega glasovitega izreka: πάντα ῥεῖ, vse teče, vse se izpreminja. Dokaj jasneje, dasi še precèj okorno, se je izrazil Milečan Anaksimander. Prvotni ljudje so imeli po njem v začetku obliko ribam podobnih živali; tičali so namreč v nekaki bodičasti lupini in živeli v vodi. Ko so se dovolj razvili, zlezli so na kopno, vrgli oklep s sebe in vzprejeli sedanjo obliko. Ljudje potrebujejo — tako si je mislil modrijan — v svoji otročji dobi pomoči svojih roditeljev; prvotni ljudje bi se ne mogli ohraniti, ko bi imeli takoj v začetku otroško obliko. Agrigenčan Empedoklej pa je razvijal misli, ki so uprav darvinistične.¹⁾ Učil je namreč, da so bila prva živa bitja veliko manj popolna kakor kasnejša. Narava je tako dolgo proizvajala obilo žive snovi, dokler niso nastala za življenje sposobna bitja. Popolnejša bitja so se razvila iz nepopolnih, tako n. pr. so se živali, ki so enega spola, razvile iz dvospolnih (hermafroditičnih), t. j. onih živali, ki so obeh spolov, kakor so n. pr. črvi in nekaj členarjev. Empedoklejeve nauke so njega nasledniki grdo popačili. Menili so, da je narava proizvela dele in ločene organe, glave brez trupla, roke, noge, oči, ušesa itd. Iz slučajne sestave so nastali čudni stvori n. pr. konji s človeškim gorenjim truplom, ljudje z oslovskimi ušesi (bajeslovni kentavri, Midas), ki se pa niso mogli ohraniti. Še-le, ko so se prikladni kosi v enoto strnili, so nastale okoliščinam primerne živali in rastline, ki se lahko ohranjajo. Približno istih nazorov je bil tudi premalo cenjeni in čitani rimski pesnik in modroslovec Lukrecij Kar (Lucretius Carus). Celó Aristotel se je nekoliko nagibal na našo stran. Ne samo, da je bil trdno prepričan o samosvoji stovitvi (generatio aequivoca), sicer ne bi mislil, da se celó visoko stoječe živali kakor črvi in žuželke porajajo iz nežive tvarine, ampak tudi gledé smotrenosti

¹⁾ Charles Darwin, Die Entstehung der Arten, übersetzt von David Haek, Leipzig. Reclam, stran 661.

in vzročnosti se je zelo bližal nazorom moderne znanosti. Globoki mislec je nekako tako ugibal: Pada li dež zaradi žita ali raste žito vsled dežja? Najverjetnejše je, da dež ne pada zato, da bi žito rastle, še manj zaradi tega, da bi se žito pokvarilo, če je kmet slučajno mlati na prostem. Ta misel mu je bila povod, da je začel dvomiti o smotrenosti, ki se navidezno kaže v organskih bitjih. Ali ni morda smotrena razvrstitev zobovja v ostre sekavce in široke kočnjake nastala ne zaradi smotra, ampak slučajno in se zaradi tega obdržala, ker je bila dobra in ker so poginile živali, ki so imele manj popolno zobovje? ¹⁾ Čuditi se moramo, da tako bistroumni Aristotel ni dosledno do konca izvel te globoke misli in je ni raztegnil na ves svoj modroslovni sestav.

S propadom grškega modroslovja so zaspali tudi prvi početki pravega naravo-modroslovnega naziranja. Nastopilo je krščanstvo, ki je za toliko stoletij ustavilo naravni razvoj človeštva. S tem, da je zaneslo svojega boga celo v naravoslovje, onemogočen je bil vsak napredek do onega časa, ko so se dozoreli narodi otresli krutega jarma duševne in gmotne sužnosti, v katero jih je bila zakovala rimska cerkev v dobi njih nezrelosti, otroške nerazsodnosti in lahkovernosti. Teženje človeškega duha po spoznanju notranjih in pravih vzrokov vsem stvarjem je zaspalo, duhovi so se ulenobili. Čemu iskati vzrokov, ko je vaš bog vsaki malenkosti vzrok in začetek?

Iz te žalostne in za človeštvo sramotne dobe omeniti mi je samo enega moža, ki je začel umevati naravo. Bil je arabski učenjak, zdravnik in naravoslovec Avicena. Ono Aristotelovo misel o smotrenosti in vzročnosti je znal po vrednosti ceniti; in kar je Aristotel zamudil ali prezrl, uporabil je Avicena za podlago celotnemu vednostnemu sestavu. V mnogobrojnih knjigah, v katerih razvija uprav moderne panteistične nazore, trdi, da so se mogle vse živali razviti iz neke zmesi potrebnih prvin brez semena. Knjige njegove so se čitale tudi po krščanski Evropi, toda versko zaslepljeni učenjaki jih niso hoteli umeti. Ko se je trezni Giordano Bruno osmelil poprijeti se njegovih naukov, ga je obsodil rimski samosilnik na gromado.

Prvi, ki je začel v novejšem času dvomiti o resničnosti naravoslovne dogme, da so bile vse vrste rastlin in živali kot take ustvarjene, je bil grof Buffon. Toda ker se niso njegovi nauki ujemali z dogmo, ki jo je kasneje formuliral bigotni Linné: 'Tot sunt species, quot ab initio creavit infinitum Ens', obsodila ga je bogoslovna fakulteta pariškega vseučilišča, češ da uči nauke, ki nasprotujejo svetemu pismu, in Buffon je preklical svoje trditve in jih na vse možne načine izpreminjal, da bi jih spravil v soglasje z vero.

Toda napredujoči človeški duh se ni dal ustaviti. Pravo modroslovje, ki je bujno vzkliklo v prejšnjem stoletju na Francoskem, je osvobodilo tudi v verske dogme zakovano naravoslovje in je postavilo na pravo, empirično podlago, katero je priporočal že slavni Bakon Verulamski. De Maillet (Telliamed) je trdil, da je organsko življenje samo produkt nižjih naravnih sil, ter je skušal dokazati, kako so nastale iz rib ptice. Tako je mislil tudi

¹⁾ Aristoteles, *Physicae auscultationes*. II. 8. citirano v Darwins *Entstehung der Arten*, str. 661.

Robinet. Kaj je vzrok izpremenljivosti vrst, je pojasnil s kratkim zgledom. Ne stvarnik, ampak jezičnost je dala ženskam prijeten glas, zakaj čim večja je raba, tembolj se izpopolnjuje rabljeni organ. Lord Menboddó je prvi začel razlagati postanek človeka iz orang-utana.

Znanstveno utemeljevati descendenčno teorijo je z uspehom poskusil dr. Erazem Darwin, angleški zdravnik in naravoslovec, ded slavnega Karla Darwina. V svojem delu »Zoonomia« je prvi postavil popoln sestav razvojeslovne teorije. Skoro vsakemu delu mlajšega Darwina se dá na stran postaviti vsaj eno poglavje v delu starejšega. Razpravljal je že o dedičnosti, prilagodljivosti, o branilih rastlin in živali, o plemenskem izboru, o žužkojedih rastlinah, o nagonih; opazoval je celó dojenčke in opazovanja znanstveno tolmačil. S svojimi pravimi nazori je svoje vrstnike tako presegel in prehitel, da ga ni mogel nihče umeti razun enega. Jean Lamarck, ki je zastopal stalnostno teorijo, predno je izšla »Zoonomia« (1794), je premenil svoje mnenje o postanku organizmov. Leta 1809. je izšla njegova »Philosophie Zoologique«, v kateri dokazuje, da izvirajo vrste organizmov iz drugih vrst. Ovire, ki jih imamo o ločitvi vrste od podvrst ali različkov, ga je privedla do zaključka, da se vrste polagoma izpreminjajo. Vzroki izpremenljivosti so mu zunanje življenske okolnosti, nekaj križanje, največ pa raba ali neraba organov. Žirafa je dobila dolg vrat radi tega, ker se je morala vedno višje stegovati na drevje, zakaj spodaj so druge živali obrale in pojedle listje.

Toda te ideje si niso mogle pridobiti veljave. Vpliv Linnéjev je bil še premogočen, tudi tedanje modroslovje ji je bilo več ali manj nasprotno. Kant pravi, da sicer ni nemogoče misliti, da so se podobni organični stvori razvili iz enega prabitja, da se je iz šimpanza razvil človek; toda take podmene se mu zdé skrajno predrzne pustolovne domneve človeškega razuma. Največ pa je Cuvier pripomogel, da se Lamarck-ovo delo ni upoštevalo ne med strokovnjaki niti med drugim izobraženim občinstvom. Starokopitnežu se je res posrečilo z velikanskim znanjem posameznosti, da je Lamarck-ovo teorijo pobil kot neosnovano novotarstvo. Tudi Lamarck-ov naslednik Geoffroy Saint-Hilaire, ki je kot vzrok izpremenljivosti postavil življenske pogojnosti (monde ambiant), se je zaman trudil med vrstniki si pridobiti kaj privržencev.

Goethe-jevi oboževalci trdijo, da se je on prvi med Nemci poprijel te misli. Toda Helmholtz, O. Schmidt, Wiegand i. dr. so dokazali, da rabi Goethe besedo sorodnost v istem pomenu kakor Linné. Če govori o razvoju, misli si skoraj gotovo samo idealen razvoj sorodnih organizmov, ne pa resničnega.

Seme, katero so usejali ti Darwinovi predniki, je ležalo nekaj časa na vitez mrtvo v zemlji, a v kratkem je začelo krepko poganjati. Najprej so se ugreli nemški filozofi-panteisti, katerim je cela narava neskončno postajanje, trajno, vedno se pomlajajoče porajanje. Fichte, Hegel in Schelling so vpleli v svoje modroslovne sestave nauke, ki močno spominjajo darvinizma. Pod vplivom teh, pa tudi materialistov (K. Vogt, L. Büchner, Moleschott, Bronn, Victor Carus i. dr.) in socialistov (Marx, Engels) je prišla takrat do velike veljave opičja teorija o postanku človeka. Znanstveno jo je uteme-

ljeval angleški fizijolog Thomas Henry Huxley, trdeč, da je razlika med človekom in gorilo manjša nego razlika med gorilo in kako drugo nižjo opico. Filozof Her b. Sp en c e r je l. 1852. razlagal razvoj nižjih organizmov v višje po mehaničnih vzrokih s pomočjo činitelja, katerega je imenoval prežitje najspodobnejšega (Ueberleben des Passendsten). Ko je še angleški geolog Ly e ll uveljavil svoje mnenje, da je bilo treba za tvorbo zemeljskih skladov kdo ve koliko tisoč milijonov let, so bila tla pripravljena za razširjanje descendenčne teorije, ki je zmagonosno nastopila pot po širnem svetu z mlajšim Dar win om¹⁾, ter se po nje genijalnem utemeljevatelju začela nazivati darvinizem. Spencerjev izraz: prežitje najspodobnejšega je zamenil Darwin z bojem za obstanek, ki je deloval v njegovih ustih kot nepremagljiv talizman. Izraz sicer ni bil nov, že Goethe in Herder ga rabita in ž njim dokazujeta. Tudi na Angleškem se je ta misel večkrat poudarjala v socijalnih in političnih problemih. Thomas Hobbes išče v »boju vseh proti vsem« izvor in početek družabnega življenja. Nacijonalna ekonomia Adam Smith in Malthus sta zaznamovala isto misel z besedo: »Svobodno tekmovanje«. Ker imajo ljudje — tako uči škotski duhovnik Malthus — nagnenje, množiti se v geometrični postopici (progresiji, 1, 4, 8, 16, 32, ...), in ker ne more množina živil nikakor hitreje rasti nego v aritmetični postopici (1, 2, 3, 4, 5 ...), izvira iz tega nujna posledica, da se mora človeški pomnoževalni nagon omejiti, bodisi z naravnimi sredstvi, bodisi z drugimi, ki pospešujejo umrljivost. Z bistrim in paznim očesom je zasledoval Darwin pojave nove struje, skrbno je prebiral spise svojega deda, Lamarecka in drugih descendenčnih teoretikov, pa tudi živinorejcev in vrtnarjev, sam redil živali in gojil rastline in opazoval, kako se izpreminjajo pod vplivom »umetnega plemenskega izbora« (künstliche Zuchtwahl). Kar dela pri domačih živalih in rastlinah človek, isto dela pri nepitomih živalih in rastlinah narava sama. Tega činitelja izpremenljivosti je nazval »naravni plemenski izbor«, kateri kopiči malenkostne izpremene, ki so se v boju za obstanek izkazale

¹⁾ Charles Robert Darwin se je porodil 12. svečana l. 1809. v Shrewsbury na Škotskem. Oče mu je bil zdravnik, kakor tudi ded, poznat kot pravoslovec. V otročjih letih je kazal Darwin malo veselja do učenja, tako, da se je oče bal, da mu ne bi bil kdaj v sramoto. Šestnajst let star se je šel s svojim starejšim bratom učiti zdravilstva v Edinburgh. Toda ker je zane-marjal učenje in se rajši pečal z nabiranjem žuželk, ga je dal oče leta 1828. v bogoslovno semenišče v Cambrigde, da bi postal duhovnik. Prestal je sicer izpit koncem leta, a več časa je porabil za preučevanje botanike in geologije pod vodstvom profesorja Henslow-a. Ta ga je povabil, naj potuje s kapitanom Fitzroy na ladiji »Beagle« okoli zemlje. Z veseljem se je ukrcal Darwin 27. grudnia l. 1831. in se vrnil še-le vinotoka l. 1836. Ta dogodek je bil odločilen za celo njegovo življenje. Mnogo manjših znanstvenih del je izšlo v kratkem kot sad njegovega potovanja, kar mu je prineslo leta 1853. zlato svetinjo učenjaške »Royal Society«, poprej pa še službo tajnika geološkega društva, katero pa je kmalu ostavil, da se je mogel izključno posvetiti preučevanju descendenčne teorije in nje utemeljevanju. Če upoštevamo, da je bil štirideset let bolan in da je mogel samo po dve uri na dan delati, občudovati moramo njegovo marljivost in plodovitost. Razven treh večjih je spisal tudi petnajst manjših del. Njegov značaj ga je delal prikupljivega vsakemu, kdor je ž njim občeval. Umrl je leta 1882. dné 20. malega travna na svojem posestvu v Dowr-u pri Beckenham-u, kjer je tudi prebil večino svojega življenja. Pokopali so ga v Westminster, kjer počivajo slavni angleški možje.

živalim in rastlinam koristne, in tako tvori nove različke, nove vrste. Lyell-ovi milijoni in milijoni let so mu dobro došli za njegovo teorijo, ki je potrebovala za svojo verjetnost neizmernih dob, in tako je v njem dozorela misel, ki jo je na prigovarjanje prijateljev objavil, osrčen zlasti po naravoslovcu Wallace-u, ki je prišel do istih rezultatov. Leta 1859. je izšlo njegovo epohalno delo »Postanek vrst«, ki je postavilo celo modroslovje na pravi temelj. Kakor plaz, ki se utrga na gori, podere v dolino hrumeč vse in vse s seboj potegne, tako je tudi Darwin-ova teorija uničila vse prejšnje teorije in predsodke in si malone mahoma pridobila vse strokovnjake za descendenčno teorijo. Darwina so slavili kot družega Newtona. Zlasti na Nemškem si je pridobil mnogo vnetih privrženecv, ki so z nenavadno navdušenostjo in brezprimerno odločnostjo in brezobzirnostjo oznanjevali novi nauk. Izmed teh mi je omeniti v boju za darvinizem osivelega Ernsta Haeckel-ja, ki je v doslednosti prekosil celó svojega mojstra, zakaj Haeckel je takoj prenesel descendenčno načelo tudi na postanek človeka in dokazal, da se je tudi človek po istih zakonih kakor druge živali razvil iz nižjih živalskih oblik. Tudi Darwin ni hotel zaostati sredi pota. Leta 1871. je izdal v istem smislu spisano delo »Človekov izvor in spolni plemenski izbor«. Že poprej (l. 1868.) je izšlo njegovo tretje izmed večjih del pod naslovom »Izpreminjevanje domačih živali in rastlin«, v katerem je kar nagromadil dokazil za svojo teorijo.

To kratko zgodovinsko črtico naj sklenem s Haeckel-jem, da je dandanes vsaj devet desetin naravoslovcev na strani darvinizma in da se je teorija tako razširila med izobraženci in maso in tako globoke korenine pognala v vseh strokah vede in slovstva, da je ne bo môči nikdar več izrvati.«

Tako je zdravnik ves navdušen končal svoj govor.

Božidar pa, ki ga je ves čas pazljivo poslušal, je rekel:

»Oprosti prijatelj, da pristavim nekaj opomb k Tvoji zgodovinski črtici in da popravim nekaj Tvojih splošnih opazk, ki se mi ne zde povsem stvarne.

Najimunitnejša lastnost človeškega duha je, da teži po spoznanju resnice, po spoznanju vzrokov vsake stvari, vsakega pojava. Toda že zgodaj se je posameznikom duh ulenobil, da so obstali na sredi pota, ki vodi do spoznanja resnice. Proti izkušnji in prepričanju vsega človeštva so začeli posamezniki trditi, da je samo to resnično, kar doznavamo s čutili, in tajili so najvažnejšo in za človeka značilno zmožnost njegove duše, da spoznava tudi nadčutne resnice; zanikovali so, da mora biti spoznavalni osebek sam netelesen in netvarinski, ker spoznava netvarinske in nadčutne ideje, tajili so, da biva poleg čutnega sveta še drugi, popolnejši, nadčutni. Te nazore širi materijalizem ali kakor se sedaj navadno zove, monizem, češ ker enotno razlaga vse stvarstvo iz enega principa, ki mu je tvar s svojimi silami. Ker bi se najin razgovor o darvinizmu predaleč zavlekel, ako bi hotela presojsati tudi modroslovne sestave, zato si prihraniva taka razmotrivanja za drugič; sicer pa nama bodo pogovori o najinem predmetu, darvinizmu, jasno pokazali pristranost in nedostatnost materijalističnega naziranja, kar je priznal veliki Dubois-Reymond, trdeč, da se je poprijel potaplajoči se materijalizem plavajoče bilke, ki se ji pravi darvinizem, toda tudi ta ga ne more rešiti bankrota.

Toliko mimogredé! Na podlagi materijalističnih načel torej so se lotili nekaterniki že v starem veku razlagati veseljnost. Kaj čuda, ako se njih misli ujemajo z darvinističnimi! Ker ne more biti življenje od vekomaj, morali so materijalisti podeliti stvari zmožnost, da proizvajajo žive tvore. Ker bi pa bilo preveč gorostasno trditi, da je stvar proizvela človeka in druge višje organizme kar take, morali so oni modrijani kakor Empedoklej, Heraklit in drugi, nujno trditi, da so se višji organizmi razvili iz nižjih. Toda do teh zaključkov so dospeli, ne opiraje se na nikake dokaze, nikaka dejstva, ampak na podlagi zmote materijalističnih predsodkov.

Hotel si tudi Aristotela uvrstiti me svoje, kar se mi ne zdi upravičeno. Res je, da je učil samosvojo stvaritev, ker se mu je zdelo, da nastajajo nižje živali kar iz blata, vendar pa je globoki mislec dokazal, trdno in dosledno se držec zakona vzročnosti, da princip življenja ne more tičati v stvari sami. Oni zgled, ki si ga navel, da je Aristotel sam dvomil o smotrenosti, ne dokazuje ničesar. Veliki modrijan je hotel pokazati, da se dá o marsičem različno misliti, a da tako domnevanje ne mora biti nujno resnično, sicer ne bil mogel dokazati s pomočjo smotrenosti, ki jo je videl v naravi, da mora bivati Bog.

Domenila sva se bila, da naj bodo najini pogovori kolikor mogoče stvarni in znanstveni. Ali je to znanstveno, da si tako krivično napadel krščanstvo? Zdi se, če prebiramo Haeckel-ja, Schmidt-a in druge darviniste, da res spadajo taki napadi v njih toli hvalisano znanstvenost. Klin s klinom! Ker si napadel, moram braniti, dasi ne sodi tako ravnanje v znanstveno razpravo. Očital si, da je krščanstvo oviralo naravni razvoj človeštva. Malo je tako zagrizenih nasprotnikov krščanstva, ki mu ne bi priznali velikih zaslug za pospeševanje vsestranskega napredka in omike. Toda pustimo na stran vse druge zasluge krščanstva, pogledjmo samo njega stališče napram naravoslovnim vedam. Krščanski učenjaki so se vedno držali načela, da je treba naravo razlagati po naravnih zakonih. Že sv. Avguštin je rekel: „In prima institutione naturae non quaeritur miraculum, sed quid natura rerum habeat.“ Vera torej nikakor ne ovira naravoslovnega raziskovanja, pač pa ga pospešuje, zakaj čim bolj spoznavamo stvarstvo, tembolj spoznavamo tudi stvarnika. Vi se smejite, če mi rečemo: „Bog daje dež.“ Toda, to je tako resnično in še bolj, kakor če vi trdite, da je zdravnik ozdravil bolnika. Zdravnik ne ozdravi bolnika, ampak zdravila, ki jih je zdravnik primerno sestavil. Bog pa ni samo dal prirodnim silam zakonov, ampak v silah in s silami tudi deluje.

Zgodovina nam priča, koliko je cerkev storila za napredek prave vede tudi v toliko klevetanem srednjem veku. Le zlobna pristranost more tajiti zasluge vnetih katoličanov za prosep naravoslovja. Čuditi se moramo naravoslovnemu znanju dominikancev Vincencija de Beauvais († 1264), Alberta Velikega (1205—1280) in frančiškana Angleža Roger-ja Bakon-a (1214—1294). Roger ni samo mnogo stvari izumel (smodnik, optične leče, daljnogled itd.), ampak on (ne Bakon Verulamski) je prvi naglašal poleg deduktivne tudi induktivno metodo pri izkustvenih vedah. Teh načel se je držal tudi duševni velikan sv. Tomaž Akvinski. Brezverski učenjaki so se smejali njegovim ukom

o zametnem razvoju (Embryonalentwicklung) človeka in živali, a preiskovanja K. E. v. Baer-a so njegove nauke potrdila kot resnične, iz česar lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da je moral Tomaž sam mnogo opazovati. Sploh pa se je že večkrat dokazalo, da se ujemajo vsi bistveni in glavni nauki skolaističnega modroslovja z rezultati resnične moderne vede.¹⁾

Toliko na Tvoj napad! Vsak prijatelj napredka in prosvete bi moral s hvaležnostjo priznati zasluge naše cerkve tudi za razvoj naravoslovnih ved!

Kmalu po takozvani reformaciji je začel na modroslovnem polju racionalizem dvigati ošabno glavo, iz njega so se izcimile druge znote, zlasti materijalizem in panteizem. Polni teh zmot so skušali različni modroslovci in naravoslovci po svojih že a priori postavljenih podmenah prikrajati naravna dejstva in na tako podlago zgraditi svoje naravo-modroslovne sestave. Kakšno znanstveno vrednost imajo taki nauki, pri katerih igrajo glavno ulogo želje in domišljija pisateljeva! Vendar, ko so pričeli na vseučiliščnih stolicah predavati take podmene kot rezultate eksaktne vede, ko je Darwin descendenčno teorijo ne utemeljil, zakaj njegova dokazila se dajo tudi proti teoriji uporabiti, ampak v naravoslovna dejstva ovil ter ji tako dal videz resničnosti, si je pridobil darvinizem veliko veljavo med najširšimi, po napačnem modroslovju zmedenimi krogi. Na kakšni podlagi sloni ves darvinizem, ki se dandanes proglašča kot neovržena resnica, spričuje Darwin sam odkritosrečno v svojem najvažnejšem delu¹⁾: »Viele der Ansichten, die in diesem Werke vorgebracht werden, sind äusserst spekulativer Natur.« To pripoznavajo tudi drugi pošteni darvinisti, n. pr. Gustav Jäger²⁾: »Die Abstammungslehre wurzelt also weniger in der Kenntnis der naturwissenschaftlichen Thatsachen als vielmehr in der Methode unseres Denkens. Istotako pravi znameniti zoolog Claus, da je činitelj, naravni plemenski izbor, s katerim stoji in pade Darwin-ova teorija, naravoslovno neutemeljena podmena, v katero je treba verovati.³⁾

To so pač nepristranska, vsega uvaževanja vredna »testimonia pauperatis«, ki jih dajejo darvinisti sami svoji teoriji. In vendar se je še držé! O kako resničen je izrek: »Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coarceabunt sibi magistros, prurientes auribus et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.«⁴⁾

Poglejva še nekoliko vzroke, zakaj se je darvinizem tako brzo razširil in si pridobil toliko pristašev. V našem veku se bujno širita materijalizem in panteizem, zmoti navidez si nasprotni, v bistvu pa enaki. Po šolah, nižjih in višjih, po časopisju in po leposlovju so se zanesli nju nazori v vse družvene sloje. Kakor v starem veku, tako se oklepajo evolucijske teorije v Haeckel-jevem zmislu vsi oni, ki nočejo pripoznati osebnega Boga, ako si sploh hočejo razlagati postanek življenja, razvoj živalstva in rastlinstva, in človekov izvor.

¹⁾ Ch. Darwin, Die Abstammung des Menschen. Aus d. Engl. v. V. Carus. Stuttgart 1871, str. 339.

²⁾ Die Darwin'sche Theorie und ihre Stellung zu Moral und Religion, Stuttgart, str. 4.

³⁾ Dr. Carl Claus, Grundzüge der Zoologie, III. Aufl. Marburg und Leipzig 1876, str. 88.

⁴⁾ Tim. 4.

Toda resnici v čast bodi povedano, da so se nekateri na vrhuncu naravoslovnega znanja stoječi možje, ki sicer ne priznavajo krščanskih načel, ojunčili ter se vzdignili zoper sleparije, ki jih uganjajo darvinisti z naravoslovno neizobraženim občinstvom. Nasproti trditvam fanatičnega Haeckel-ja se je izrazil Virchow na petdesetemu shodu nemških naravoslovcev v Monakovem l. 1877.¹⁾: »Wir können nicht lehren, wir können nicht als eine Errungenschaft der Wissenschaft bezeichnen, dass der Mensch vom Affen oder irgend einem anderen Thier abstamme.« Dubois-Reymond-ovo sodbo sem že poprej navedel.²⁾ Dr. Otto Hamann, prej Haeckel-jev učenec in kot tak darvinist, je na podlagi strogo znanstvenih raziskovanj obsodil in popolnoma zavrgel darvinizem in prišel koncem knjige³⁾ do zaključka, da si ne moremo razlagati stvarstva brez nadnaravne moči, brez Boga: »Der Verursachende ist der Wille, die Schöpfung die That Gottes.« Lahko si mislimo, kako je ta čin razkačil Haeckel-ja. Ves svoj gnev je razlil na Hamann-a, in ga imenoval brezvestnega odpadnika, njegovo delo pa od začetka do konca veliko laž. Namesto znanstvene protikritike cepec!

Koncem svojih opomb naj omenim tudi, kako so si krščansko misleči modroslovci in naravoslovci skušali razlagati postanek rastlin in živali. Izvečine so se držali stalnostne teorije. Na podlagi te so se poprijeli nekaterniki nekakega transformizma. Po njih mnenju niso bile različne vrste živali in rastlin takoj iz početka dovršene in na vrhuncu razvoja stoječe, kakoršne jih vidimo še dandanes, ampak stvarnik je podelil prvinam posebne plodilne moči (rationes seminales), ki je njih delovanje imelo približno isti uspeh, kakoršnega imajo še dandanes življenski principi v semenih, iz katerih se razvijajo rastline in živali. Tako je mislil že sv. Avguštin, za njim tudi mnogo skolastikov. Bog je torej po njih mnenju ustvaril semena s semenskimi močmi, ter jih je položil v zemljo, a semena so se potem sama po naravnih zakonih razvijala. Zato piše Suaresius⁴⁾: »Deus ea tantum immediate produxit, quae non nisi per ipsius actionem in rerum natura introduci poterant quoad species suas; nam cetera, quae per causas secundas produci poterant, convenientius fuit per illas fieri et hoc ipsum ad perfectionem universi pertinet.« Ta podmena se je vzdržala do naših časov in šteje še mnogo privržencev.

Nekateri pa so se poprijeli descendenčne teorije, toda ne v obliki darvinizma, kakor se dandanes razumeva ta beseda. Toda pripomniti moram, da jim je descendenčna teorija samo podmena. Pravijo torej, da se imajo morda vse vrste enega rodu le kot polutani ene vrste ter so vse navstale iz enega para. Toda ker si nikakor ni mogoče misliti, da bi življenje samo po sebi nastalo, zato stavijo Boga za začetnika življenja. Ne tajé očitnih pojavov smotrenosti, ampak vidijo v nji delo božje modrosti. Descendenčna teorija v ti obliki ne nasprotuje razodetju, zato pa vendar ni znanstveno utemeljena.

¹⁾ Amtlicher Bericht, str. 76.

²⁾ Glej tudi »Katoliški Obzornik«, I. leto, št. 1, str. 98.

³⁾ Dr. Otto Hamann, Entwicklungslehre und Darwinismus. Jena, 1892.

⁴⁾ Tilman Pesch S. J., Die grossen Welträthsel. Philosophie der Natur. II. Aufl., II. Band. Freiburg im B. 1892, str. 218.

Krščanski razlagalec sv. pisma, Calmet, se nagiblje na to stran, ko piše¹⁾: »Minor profectio est, quam pro opinione, primitivorum animantium numerus; neque enim genera omnia luporum, canum et felium Deum creasse opus fuerat. Commode illa in certum unum genus convenire possunt et ex uno derivari, ut homines temperamento, colore, figura, vultu, proceritate varii inter se ab uno Adam et Eva.« Celó Linné, ki so ga razupili kot dogmatičnega učitelja stalnostne teorije, pravi²⁾: »Suspicio est, quam diu lovi, neque iam pro veritate indubia venditare audeo, sed per modum hypotheseos propono, quod scilicet omnes species eiusdem generis ab initio unam constituerint speciem, sed postea per generationes hybridas propagatae sint.« V tem zmislu sta descendenčno teorijo učila tudi Lamarck in Geoffroy Saint-Hilaire, ki sta očitno pripoznavala verska načela.

Iz mojih opomb lahko posnameš, da descendenčna teorija, tudi če bi bila dokazana, ne bi nasprotovala veri. V novejšem času je celó nekdo³⁾ poskusil na podlagi te teorije dokazati, da mora nujno bivati Bog. V obliki darvinizma pa, kakor ga učita materijalizem in panteizem, je treba descendenčno teorijo odločno zavriniti, ker ni samo protiverska, ampak tudi neznanstvena teorija; zakaj znanstvena teorija se ne more opirati na laž, kakor sta materijalizem in panteizem.«

Božidar je končal. Vinko je bil poparjen, a da bi prikriil svojo zadrego, pričel se je prepirati s prijateljem o nebistvenih malenkostih, češ, da nikakor ne more umeti, kako da se toliko in toliko vseučiliščnih profesorjev in drugih učenjakov, katerim je le vede mar, še vedno drži darvinizma, če je res golo sleparstvo.

»To dejstvo se dá razložiti«, odvrnil je Božidar. »Pri nas, ko skoro v vsakem oziru capljamo za drugimi državami, velja še Tvoja trditev. V Nemčiji pa, Angliji, Franciji in drugod ginejo tla darvinizmu od dné do dné. Da so pa tudi učenjaki, ki so jim le vede mar, darvinisti, prihaja od tod, ker so tudi oni ljudje, podvrženi zmotam. Materijalistični in panteistični nazori so tudi marsikomu izmed njih skalili oči, da ne sodijo jasno. Obzorje našega znanja se je v našem veku tako razširilo, da je celó malokateremu učenjaku mogoče pridobiti si točen in nepristranski pogled čez vse, ker se je njegova strokovna veda tako razvila in pomnožila, da jo v zvezi z nekaterimi najbližjimi strokami komaj obvladuje. Denimo, da je modroslovec leto na leto poslušal bobnanje o darvinizmu. Lastna stroka jemlje mu ves čas, zato se ne more spustiti v kritično presojevanje darvinizma, a ker čuje, da ga celó vseučiliščni profesorji učé kot dognano resnico, sprejme ga kot resničnega in prikroji celo svojo stroko po ,najnovejši znanstveni pridobitvi'. Celó med naravoslovci je tako. Zoolog pravi: ,Moja strokovna veda ne dokazuje darvinizma, a dokazali so ga paleontologi, treba je torej zoologijo v soglasju z darvinizmom razlagati.' Paleontolog pravi nasprotno: ,Paleontologija se prav

¹⁾ Citat v Pesch-u, str. 222.

²⁾ Citat v Pesch-u, str. 222.

³⁾ R. H. Hertzsch, Der ontogenetisch-phylogenetische Beweis für das Dasein eines persönlichen Gottes. Halle, Handel. 1892.

za prav ne more smatrati kot dokaz za darvinizem, a ker so ga dokazale druge vede, kakor zoologija, primerjalna anatomija, moram svojo stroko učiti v darvinističnem zmislu, da ne zaostanem.' Poslušaj odkritosrčne darviniste, a ne Haeckel-ja, čitaj pazno njih knjige, in lahko se prepričaš, da ta razlaga ni tako napačna.«

»Precèj domišljav si in predrzen v sodbah, prijatelj«, pripomnil je zdravnik zbadljivo.

»Ne domišljav, ne predrzen«, odgovoril je mirno profesor. »Sodba, ki sem jo izrekel, ni moja, pač pa sem jo razbral iz del učenih mož, ki imajo tudi na vaši strani velik vpliv in ugled zbog svoje učenosti. Sicer pa upam, da te prepričajo najini pogovori o tem. Ker se je vvod vsled Tvojih opazk nekoliko preveč raztegnil, predlagam, da se takoj lotiva vprašanja samega.«

»Da, da, vvod se je močno razširil, a to vsled Tvojih neumestnih opomb in zavijanj. Nadejal sem se, da še danes rešiva preporno vprašanje o nujnostni potrebi in upravičenosti darvinizma, a vidim, da ne bi danes prišla do konca, ker si od sile, uprav sitno natančen. Zato predlagam, da se o tem pogovoriva jutri.«

»Kakor Ti je všeč, meni je prav!«

Drugi pogovor.

Ali je darvinizem upravičen?

Vinko je drugi dan približno tako-le govoril:

»Kakor sem že mimogredé omenil, govoreč o Lamarcku, je časih precej težavno določiti razliko med vrstami in povrstami v rastlinstvu in živalstvu.¹⁾ Zato je popolnoma umestno in upravičeno, da si stavimo ta-le vprašanja: Sta-li pojma vrsta in različek (povrsta, pasma) popolnoma različna, kakor se je dozda mislilo? Ali je mogoče natančno določiti v vsakem slučaju, spada-li kaka žival ali rastlina v to ali ono vrsto, ali pa je samo različek ali pasma ene same vrste? Morda prehajata ta dva pojma, vrsta in različek, drugi v drugega, in ni bistvenega razločka med obema?

¹⁾ Da razumemo te pojme, ki se rabijo za kategorije v naravoslovnem sestavu, pojasnimo si jih z obče znanim zgledom. Vse živalstvo se deli v devet rodov (phylum, Stamm). Rod se deli v r a z r e d e (classis), tako n. pr. štejemo v rodu vretenčarjev navadno pet ali sedem razredov. Razred se deli v r e d e (ordo, Ordnung), tako n. pr. ima razred sesavcev dvanajst redov. Red se deli v d r u ž i n e (familia), tako n. pr. ima red zveri več družin (medvedjo, kunjo, pasjo, hijenjo in mačjo). Družine se delé v p l e m e n a (genus, Gattung); tako n. pr. se deli kunja družina (mustelidae) v plemena: jazbec (meles), kuna (mustela), dihur (putorius) in vidra (lutra). Pleme se deli v v r s t e (species, Art), tako n. pr. se deli pleme kuna (mustela) v vrste: kuna belica (m. foina, Steinmarder), plemenita kuna (m. martes, Edelmarder), sobol (m. zibelina, Zobel) in podlasica (m. vulgaris, Wiesel). Pasje pleme pa se deli v te-le vrste: domači pes (canis familiaris), volk (c. lupus), lisice (c. vulpes), polarna lisica (c. lagopus) in šakal (c. aureus). Vrste se delé v r a z l i č k e ali p a s m e, tudi p o v r s t e (varietas, Abart, Rasse). Izmed različkov ali pasem domačega psa omenimo: hria (c. f. leporarius), lovskega psa (c. f. sagax), ptičarja (c. f. avicularius), jazbečarja (c. f. vertagus), ovčarskega psa (c. f. pastoreus), kodra (c. f. aquaticus) in dogo (c. f. mastivus).

Glejva, kaj nam pové o teh temeljnih vprašanjih morfologija (oblikoslovje) t. j. ona stroka vede, ki se bavi z notranjo in zunanjo obliko, z anatomično sestavo organskih bitij. Če je mogoče razdeliti večje število med seboj podobnih si živali ali rastlin v dve ali več skupin, ki se znatno razlikujejo, katerih razlike pa niso zvezane po prehodnih oblikah (Uebergangsformen) in se neizpremenjene ohranjajo od rodu do rodu, tedaj naravoslovci imenujejo taki skupini pravi vrsti. Recimo, da imamo pred seboj tolpo volkov in lisic. Dasi ima oboje živali mnogo, dà, premnogo podobnosti in skupnih znakov, je vendar lahko omenjeno tolpo razdeliti v dve skupini, v volkove in lisice, zakaj vkljub sličnosti se vendar obe znatno razlikujeta, razlike niso zvezane po prehodnih oblikah in ohranjajo se neizpremenjene od rodu do rodu. Zato tvorita volk in lisica pravi vrsti. Ako pa razločimo večje število med seboj podobnih si živali ali rastlin v dve ali več skupin, ki so njih razlike neznatne in izpremenljive, po prehodnih oblikah med seboj zvezane, tedaj pa se taki skupini zoveta povrsti, pasmi ali različka ene vrste. Oglejmo si čredo domačega goveda! V koliko skupin bi se dala razdeliti, toda značilne razlike teh skupin so neznatne, izpremenljive in po prehodnih oblikah med seboj zvezane, zato imenujemo take skupine povrste ali pasme ene vrste, ki jo tvori govedo.

Splošno nam torej zadošča to pravilo, kadar nam je živali ali rastline sestavno urediti. Toda kadar nam je določiti načelne ali bistvene razlike med vrsto in različkom, ne vemo si z morfologijo pomagati iz zadrege. Za zgled si oglejmo samo domače golobe.¹⁾ Golobje se ne razlikujejo samo po vnajnosti, kar se tiče oblike kljuna, dolgosti vratu in perutnic, velikosti guše, razvrstitve perja in števila repnih peres, (tako n. pr. imajo navadni golobje v repu dvanajst do štirinajst peres, pavji golob pa trideset do dvainštirideset), ampak golobje se razlikujejo celó po izpremenljivosti ogrodja. Črepinja je pri različnih pasmah različna; navadni golobje imajo osemtrideset vretencev, golob gušavec pa celó triinštirideset. Ko bi našel naravoslovec pod milim nebom živeče živali s tolikimi razlikami, bi jih gotovo razdelil vsaj v različne vrste, če ne v različna plemena. A naravoslovec prišteva golobe navzlic tolikim razlikam eni vrsti, vrabca pa in ščinkoveca, ki sta si mnogo bolj podobna, različnim vrstam. Našteti bi se dalo še mnogo zgledov iz živalstva, pa tudi iz rastlinstva, ki nam kažejo nedostatnost sestavne razreditve. Nekatere vrste imajo mnogo prehodnih oblik, ki vežejo najbolj nasprotno si povrste; razlike posameznih členov so kaj izpremenljive; pri drugih vrstah pa so pasme ali povrste strogo ločene druga od druge, brez prehodnih oblik, značilne razlike posameznih povrst ali pasem se stanovitno ohranjajo od rodu do rodu, prav kakor pri dobrih, pravih vrstah. Z morfologijo torej ni moči določiti bistvene razlike med pojmom vrsta in povrsta. Morda pa z fizijologijo?

Videč to nepriliko, da je nemogoče po morfologičnih znakih urediti rastlinstvo in živalstvo, so postavili zistematiki to-le načelo: Kadar se ne moremo zanesti na morfologijo, prištevajmo eni vrsti one rastline ali živali, ki se med seboj uspešno pariyo; če se pa ne dajo med seboj uspešno pariti, imejmo

¹⁾ Darwin: Die Entstehung der Arten, str. 46.

jih za različne vrste. Toda izkušnja je dognala, da se ne malo dobrih pravih vrst plodovito pari, različne vrste pa se tem težavnejše z uspehom pari, čim manjša je morfološka sorodnost pri parjenju uporabljenih vrst, ne gledé na vrstno razdaljo. Najlažje je to dokazati s poskusi pri rastlinah, a tudi z živalimi, ki se pri njih vrši oploditev lahko tudi umetno zunaj telesa, kakor n. pr. ikrenje vseh rib. Dasi tvorita mandelj (*amygdalus communis*) in breskev (*persica vulgaris*) ne samo različni vrsti, ampak spadata, kakor že ime kaže, celó v različni plemeni, vendar se dasta uspešno križati. Isto tako se dajo križati oranža, citróna in limona, kapusove vrste, razni jegličiči, rože, kukavice (*orchideae*), mnogo košaric (*compositae*), klinčnic (*karyophyllaceae*) itd. Postrv lahko oplodi lososove ikre. Z živalimi, pri katerih je treba spolnega združenja (*Begattung*) za oplojenje, je dosti težje take poskuse delati, ker navadno vlada neka zopernost med samcem in samico raznih vrst. Vendar poznamo precej zgledov uspešnega križanja med različnimi vrstami celó višjih živali. Vrste plemena *fringilla* (Fink), kakor vrabec, kanarček, lišček, ščinkovec i. dr. se dajo kaj različno med seboj križati, tudi divji petelin, ruševca, gorska in gozdna jerebica. Izmed sesavcev so nam znani polutani ali izvržki (*bastardi*) konja in osla, ovna in kože, domače kože in kozoroga, volka in psa, zajca in kunca itd.

Ker so bili nekateri izvržki (zlasti mezeg in mula) znani že za davnih časov, so morali zistematiki samovoljno postavljeni kriterij za vrsto nekoliko izpremeniti, ako so hoteli rešiti pojem vrste. Dejali so: Navadno se zastopniki različnih vrst ne morejo uspešno pariti; če se pa vendar dajo, so plodovi parjenja različnih vrst sami neplodoviti ali jalovi in se morejo k večjemu do četrtega rodu ohraniti; nasprotno pa so plodovi križanja dveh povrst, pasem ali različkov ene vrste, mešanici (*Blendlinge*), istotako ali še bolj plodoviti nego njih predniki. Toda tudi to pravilo se ne ujema povsem z dejstvi. Od devetinpetdeset pravih evropskih vrst (*salix*) vrst poznamo čez sto divje rastočih trajno plodovitih bastardov. Koliko zgledov bi lahko našli iz vrtnarstva! Darwinov zajec, zvržek zajca in kunca, je ostal plodovit cele rodove, istotako zvržek psa in volkulje, belega in rujavega medveda, domače in kitajske gosi, zvržek divjega petelina in ruševca (t. zv. *Rackelhuhn*) itd.

Znano je živinorejcem in vrtnarjem, kako škodljive in neugodne posledice ima časih trajno parjenje onih organizmov, ki izvirajo iz enega para. Plodovitost tako nastalih potomcev se manjša in manjša, dokler ne izgine popolnoma. To dejstvo se kaže v obče, posebno lepo pa pri nekaterih rastlinah, n. pr. pri koruzi, jegličiču itd. Plodovitost se torej najbolje ohrani ali celó pomnoži, ako se pari, zistematično ne preveč sorodne, pa tudi ne preveč oddaljene živali ali rastline.

Iz teh dejstev sledi, da se dozda še ni posrečilo, niti morfološko niti fiziološko postaviti obče veljavnega zanesljivega kriterija za vrsto. Tega pa si ne moremo drugače razložiti kakor tako, da sploh zanikamo bistven razloček med vrsto in povrst, pasmo ali različkom. Potemtakem bi bile vrste samo razvite povrste ali pasme, katerih prej izpremenljivi znaki so se s

časom utrdili, katerih prehodne oblike so izvečine izginile; povrste ali pasme pa bi bile prvi početki razvijajočih se vrst z neutrjenimi znaki in prehodnimi oblikami, ki še vežejo povrste ali pasme med seboj. Ta razlaga je edino pametna in naravna.

Kar pa velja za povrste in vrste, mora veljati tudi za druge kategorije naravoslovnega sestava. Kakor so se povrste polagoma razvijale in oddaljevale, ter se razvile v vrste, tako so se tudi vrste druga drugi oddaljevale ter se izpremenile v plemena, plemena v družine, družine v rede, redi v razrede, razredi v rodove. Z drugimi besedami bi se dala ista misel tako-le povedati in razložiti:

Nastalo je eno ali več prvotnih organskih bitij, kako, o tem pozneje. Ta prvotna organska bitja so bila kaj preprosto ustrojena, približno tako, kakor stanice, ki še dandanes živé kot posamezni stvori, enostanične praživali in alge, ali pa sestavljajo telesa večstaničnih organizmov. Te prvotne organske stvore, katerih pa je mnogo ostalo v svojem razvoju na najnižji stopinji, je imenoval Haeckel protiste ter je zanje ustvaril posebno kraljestvo, češ, ker ne pripadajo ne živalstvu, ne rastlinstvu, ampak stoje med, ali bolje, pred obema. Protisti imajo značilna svojstva, ki so skupna rastlinam in živalim. Od njih sta se v začetku odcepili dve veliki debli; nekaj prvotno indiferentnih stanic se je polagoma preobrazilo v najnižje rastline, nekaj pa v najnižje živali. Zasedujmo v glavnih potezah razvoj živali, ker nam je nekoliko bolj znan.

Najnižje živali tvorijo rod praživali (protozoa). Mnogo jih je ostalo v onem enostaničnem stanju in kljub omenjenim razmeram so se kaj čvrsto razvijale, tako da je njih rod precej mnogovrsten. Od njih so se odcepili trije višji rodovi; enostanične živali so se izpremenile v večstanične (metazoa). Rod črevarjev (coelenterata), kamor spadajo spužve, polipi, korale, in pa rod zvezdarjev (echinodermata), kamor prištevamo morske zvezde, morske ježke, holoturije, sta krenila na svoja pota; rod črvov (vermes) pa, ki šteje sam nebroj zastopnikov, je pogнал iz sebe najvišje rodove. Iz njega se je razvil rod členarjev (arthropoda), v katerem so raki, žuželke, pajki; istotako rod mehkužcev (mollusca) s polži in školjkami; (rod moluscoidea se naslanja na mehkužce); rod plaščarjev (tunicata) pa naravnost veže črve z rodom vretenčarjev (vertebrata). Živali vsakega rodu so se dalje razvijale v razrede, razredi v rede itd. Vretenčarji so se približno tako-le razvijali: Ličinke ascidij (ascidiae) iz rodu plaščarjev so še precej podobne črvom, kar se tiče njih anatomske sestave, toda njih hrbtne kita (chorda dorsalis) in živčevje spominja nekoliko naličnih organov pri vretenčarjih. Le malo višje razvite so žilosrdke (leptocardii), najnižji razred vretenčarjev. Pri njih se ohranja hrbtne kita vse življenje in nadomešča hrbtenico. Hrbtenjača se v prednjem delu še ni razpustila v možgane, ampak je samo nekoliko zatekla. Slušala do zdaj še niso mogli odkriti; srca nimajo, kri se pretaka po telesu vsled utripanja žil samih. Gubasta tenčična tkanina v škrgni duplini deluje kakor obist pri višjih živalih. V ta red spada edino pleme amphioxus.

Pri oblouskah (cyclostomi) se že kaže prvotna hrustančasta hrbtnica. Hrbtna kita se je razširila na sprednjem koncu v mehurčasto črepinjo, ki hrani razločno razvite možgane in čutila. Srce in obisti pričajo o njih višji razvitosti. Semkaj spada znani piškur (petromyzon fluviatilis, Neunauge).

Iz reda obloustk so se polagoma razvile ribe. Pri nekaterih je ogrodje še hrustančasto, pri drugih že koščeno. Ribe imajo tudi že čeljusti, polne ostrih zob, prsne in trebušne plavute poleg hrbtnih in repnih, (ki jih imajo tudi obloustke). Možgani že kažejo prve začetke zavojev. Ribe so pokrite s koščeniimi luskami, razven rib dvodihalk (dipnoi), ki imajo rožene luskine in sploh kažejo prehod v višje razrede živalstva. Srce, ki ima pri ribah en preddvor in en prekat, ima pri dvodihalkah dva nepopolno ločena preddvora. Glavni mehur, ki rabi ribam samo za plavalno, rabi dvodihalkam tudi za dihalo, za pluča ob suši, ko ne morejo s posušenimi škrgami dihati.

Iz njim podobnega stanja so se polagoma razvile dvoživke ali kiki (amphibia). Njih ogrodje se je nekaj izpremenilo, kakor tudi nekoliko njih drugi organi. Ribam podobne ličinke dišejo s škrgami, a razvite dvoživke navadno samo s plučmi. Njih srce ima dva ločena preddvora, a skupen prekat.

Le malo je še bilo treba, in dvoživke so se razvile in prelevile v plazivce (reptilia). Pri njih je že srce ločeno v dva preddvora in nepopolno v dva prekata; plazivci imajo torej kakor ptiči in sesavci srce razdeljeno v venozno in arterielno polovico; dišejo vse življenje s plučmi; celó njih zametni razvoj je precej podoben razvoju ptičev in sesavcev.

Od plazivcev sta se s časom odcepila najvišja razreda živalstva, ptiči in sesavci. Luskinasto ali oklepno telesno pokrivalo plazivcev se je izpremenilo pri ptičih v perje, pri sesavcih v dlako. V boju za obstanek so razvili ptiči prednji par svojih udov v peroti. Ves njih ustroj se je sploh prilagodil novim razmeram, ki so združene z letavnostjo. Mladiči se približno tako plodijo in razvijajo, kakor pri plazivcih. Sesavci pa so se v tem oziru povzpeli najvišje. Samice porajajo žive mladiče (razven kljunača) in jih potem doje z mlekom.

Kakor so se rodovi ločili v razrede, tako so se razredi v rede, redi v družine itd.

Tako si moremo na edino pameten način razložiti postanek toliko živalskih vrst. Da se je ta razvoj vršil polagoma, vidimo že iz tega, ker ne opazimo nikjer velikih razlik (natura non facit saltus), vidimo pa tudi iz dejstev paleontologije, ki je dokazala, da se je razvoj nižjih organskih bitij v višja in najvišja vršil kdo vé koliko milijonov let.

Na podlagi naravnih očitnih dejstev torej sem dokazal upravičenost darvinizma, in pokazal, da je darvinizem edino pravi nauk, ki nam pametno razlaga postanek vseh rastlinskih in živalskih vrst. Mislim, da ni moči mnogo ugovarjati.«

Prijatelj profesor pa je odgovoril:

»Na podstavi naravnih dejstev si mi hotel dokazati upravičenost Darwinove teorije. Dovóli, Vinko, da malko prerešeta ta dokaz!

Kakor darvinisti sami priznavate, so ločene vrste vsaj večinoma, če ne popolnoma, vse strogo in očitno druga od druge. Ker pa niste našli prav povsod med vrstami razlik, kakoršnih bi sami hoteli, ker ne morete prav v vsakem slučaju natančno določiti razmerja med pojmom vrsta in različek, sklepate, da ni bistvene razlike med povrsto in vrsto, med vrsto in vrsto, med vrsto in plemenom, ampak da prehajajo kategorije druga v drugo. Mnogo bolj pametno bi bilo tako-le sklepati:

Ker vidimo, da so skoraj vse vrste strogo ločene in ne prehajajo druga v drugo, biva najbrže bistvena razlika med vrstami; če je pa še nismo mogli odkriti prav v vseh slučajih, ki so pa zelo redki, je krivo temu naše nepopolno poznavanje narave in pa naši nedostatni spoznavalni pripomočki. Tak sklep bi bil logičen, vi pa sklepate kakor oni, ki je videl v temnem mraku ženo in grm, pa je dejal, da ni razlike med obema.

Denimo, da bi res nič ne vedeli, v čem je razlika med vrstami, ali bi bilo upravičeno v nasprotju z izkušnjo tajiti tako razliko? O severnem siju se je pisalo že mnogo učenih razprav, a dasi se dozdej še ni posrečilo pokazati, kaj je vzrok ti nenavadni prikazni, vendar se še nihče, ki hoče veljati za pametnega, ni osmelil, da bi tajil severni sij.

Toliko bodi rečeno o vaši logiki! Kaj pa naravoslovna dejstva, ali nas morda ta res silijo, da se oprimemo darvinizma? Ali jih res ni mogoče drugače razložiti? Ali jih darvinizem razlaga prav?

Recimo, da so se organizmi tako razvijali, kakor uči darvinizem. Nujna posledica bi bila, da bi imeli i v rastlinstvu i v živalstvu nepretrgano postopno vrsto od nižjih do višjih in do najvišjih stvorov brez znatnega presledka, brez mej med eno in drugo vrsto. Volk in lisica sta si zelo podobna, a ko bi bil darvinizem resničen, bi morali imeti med obema še mnogo prehodnih oblik, nekaj celó takih, o katerih ne bi mogli reči, spadajo li v lisičjo ali volčjo vrsto. A je-li to res? Ne, izkušnja nas uči drugače. Vse poedine rastline in živali so kaj lepo urejene po vrstah, a onih nešteti vmesnih oblik nikjer ni.

Pojem vrsta torej ni iz trte izvit, ni samovoljno postavljen, ampak sloni na trdni podlagi izkustvenih dejstev in je vsled tega popolnoma upravičen, ter se ne dá oporeči s še tako umetnim zavijanjem. Res, malo težko je opredeliti vrsto, ker ne moremo trditi, da je naše dozdanje znanje v tem oziru popolno. Vendar se ne dá z znanstvenega stališča oporekati opredelbi, ki sta jo postavila Cuvier in Agassiz. V eno vrsto, ki je stalna in neizpremenljiva, spadajo vse one poedine živali ali rastline, ki se ujemajo v bistvenih znakih in svojstvih, ki se pa ne razlikujejo znatnejše nego one poedinke, katere izhajajo dokazljivo iz enega para. Drugi naravoslovci so isto misel tako-le izrazili: Živalska ali rastlinska vrsta obsega vse one poedinke, ki so druga drugi podobne in med seboj plodovite, in ki plodé ravno tako si podobne in med seboj rodovitne potomce.

Toda, utegneš ugovarjati, kaj ne nasprotujejo taki opredelbi zgledi, ki sem jih navel?

Navidezno, v resnici pa ne. Najprej moram pripomniti, da se vi v tem slučaju preveč ozirate na morfološke in fiziološke znake rastlin in živali,

in da samovoljno prezirate vsa druga svojstva, ki se tudi morajo upoštevati. Drugič izpodkopujete vrsti veljavnost, ker so nekateri zistematiki nevedé napačno razvrstili živali in rastline po vrstah. Praviš, da se dajo oranža, citróna in limona uspešno križati in trdiš, da ta zgled nasprotuje opredelbi. Kdo pa je dokazal, da tvorijo oranža, citróna in limona vsaka zase posebno vrsto? Nekateri botaniki jih prištevajo kot različke eni vrsti, ne samo zaradi tega, ker se dajo uspešno križati, ampak tudi zaradi mnogo drugih sličnosti. Ravno tako prištevajo nekateri zoologi domačo in kitajsko gos eni vrsti. Ta ugovor bi se dal navesti tudi proti drugim zgledom, zlasti iz rastlinstva.

Toda, utegneš vprašati, kako si nam je razlagati polutane t. j. izvržke križanja dveh vrst, o katerih se ne dá dvojiti, da sta res pravi vrsti. Sami priznavate, da je res težko spariti dve različni vrsti vsled naravne zoprnosti, ki vlada med samcem in samico raznih vrst. Očividno je torej, da je narava sama krepko zarisala mejo med različnimi vrstami, da je prepad med vrstami tako globok, da ga ne bi rastline in živali nikdar prekoračile, ko bi jih človek s svojo zvito umnostjo ne prisilil. Odkod ona zoprnost, ki vlada med poedinkami različnih vrst? Če so bile zdanje vrste nekdanj samo različki ene vrste, kako je nastala ona medsebojna mržnja, ko je vendar ne opazimo med sedanjimi različki, ki se radi in sami od sebe parijo in plodé popolnoma rodovitne mešance? To dejstvo samo pobija vse vaše nazore.

Oglejmo si še produkte umetnega križanja različnih vrst! Kakor sami priznavate, so izvržki ali popolnoma nerodovitni ali pa se dajo le z največjo težavo ohraniti nekaj rodov. Ako kažejo izvržki kaj rodovitnosti, mora vrtnar ali živinorejec skrbno paziti, da se izvržki poljubno ne križajo, sicer se takoj povrnejo v eno prvotnih vrst. Recimo, da se je živinorejcu posrečilo dobiti izvržek kozla in ovce (Bockschaf). Ako človek ne odloči tega izvržka od črede, ako ga sam primerno ne križa, izprevrže se ta izvržek takoj v eno prvotnih vrst, takoj prvi potomec tega izvržka se izpremeni v pravo ovco ali v pravo kozo. To pravilo velja za vse rastlinske ali živalske izvržke. Narava sama torej ne križa vrst, ampak le poseben slučaj ali umnost človekova in še to le redko in po malem. Potemtakem pa tudi polutani ne dokazujejo nestalnosti in izpremenljivosti vrste in drugih sestavnih kategorij.

Vrsta je torej stalna in neizpremenljiva, to nam kaže izkušnja. Čim bolj napreduje znanost, tem več dokazov imamo za to dejstvo. Ne samo zunajne razlike, ampak celó razlike v oblikovnih prvinah so odkrili učenjaki med posameznimi vrstami. Rdeča krvna telesca, dišave v krvi, sestava mišic, kosti in drugih organov, je pri različnih vrstah različna, celó semenske stanice (spermatozoa), ki so si na prvi pogled (pod drobnogledom) tako enake so si vendar toliko različne in za vsako vrsto tako značilne, da jih je lahko rabiti za vrstni kriterij.

Tudi to je brez pomena, kar si povedal o različkih ali pasmah ene vrste. Praviš, da so razlike med posameznimi pasmami domačega goloba večje nego razlike med pravimi vrstami. Ta trditev ni povsem resnična, ker je vaša sodba preveč enostranska. Ozirate se samo na morfologijo, po kateri se

golobje res znatnejše razlikujejo med seboj nego človek in opica, torej brezdvomno dve pravi vrsti; toda pri tem popolnoma zanemarjate druge znake, druga svojstva, ki družijo vse golobje pasme v enoto, v eno vrsto. Pasma kake druge vrste se pa popolnoma ujemajo, kar se tiče morfoloških svojstev, a razlikujejo se po drugih znakih.

Opomnil si tudi, da so svojstva nekaterih pasem taka, kakoršna imajo prave vrste, namreč brez prehodnih oblik. Temu vzrok je ali napačna razdelitev, ali pa krajevne in druge razmere. Vemo, da se skoro vsaka rastlina ali žival novim življenjskim okolnostim prilagodi in se s tem nekoliko izpremeni, toda te izpremembe niso nikdar tolike, da bi prestopile ostro začrtano mejo.

Časih so navidezne razlike med posameznimi pasmami čudovite. Bil sem v razstavi domačih živali. Nisem se mogel prečuditi toliki različnosti domačih golobov. Posebno me je zanimal golob, ki je bil navadnim golobom najmanj podoben. Nalašč sem rekel sosedu, preprostem meščanu, čudeč se: »Kako pa je prišla ta sova v razstavo?« Mož, najbrže krojač ali črevljar, se mi je pomilovalno nasmehnil in dejal: »Ta človek še golobov ne pozna!« Istotako sem videl v dotični razstavi najrazličnejše kunce, manjše nego so navadni, pa tudi tako velike, kakor so jančki. Toda vsakemu se je že na prvi pogled poznalo, da je kunec.

Vsaka vrsta ima pač svoje različke in pasme, manj ali bolj raznolike. Poedinke vseh vrst se kot živa bitja po potrebi izpreminjajo, a le do neke meje; če jih kaj sili čez to mejo, morajo poginiti.

Kar človek pomni, so živalske in rastlinske vrste stalne in neizpremenljive; neopravičena in neresnična je torej vaša trditev, da si moremo samo z descendenčno teorijo razložiti postanek organskih bitij. Istotako si ga lahko razložimo s stalnostno teorijo, oziraje se na stanje, kakoršno vidimo sedaj v naravi.

Kar se pa tiče Tvojega rodovnika, ki si ga podal kot neopovržno dejstvo, omenim za zdaj samo to, da je Tvoj dokaz pravi kolobar, ki mu pravimo: *circulus vitiosus* ali *petitio principii*! Kar bi moral dokazati, jemlješ za podlago svojemu dokazu!

Omenil si tudi Haeckel-jeve protiste, organizme, ki naj stojé v sredi med živalstvom in rastlinstvom. A nihče izmed strokovnjakov, ne botanik, ne zoolog, ne priznava več takih organizmov, o katerih ne bi vedeli, spadajo li v rastlinstvo ali v živalstvo, ker je meja med živalimi in rastlinami ostro začrtana.¹⁾

Oglejva si to razliko nekoliko natančneje!

Že v zunajni obliki in celem ustroju se razlikuje žival od rastline. Žival je na znotraj razvita, rastlina na zunaj, žival ima izvečine v sebi, v svoji notranjščini organe, ki hrano v organizem vzprejemajo (prebavila) in nepotrebne, škodljive snovi izločujejo (izločila), rastlina pa ima na

¹⁾ C. Claus, *Lehrbuch der Zoologie* IV. Auflage, Marburg str. 14.: Die Aufstellung eines Zwischenreiches für die einfachsten Lebensformen ist weder wissenschaftlich gerechtfertigt, noch aus praktischen Rücksichten erforderlich. Im Gegentheil würde die Annahme eines Protistenreiches die Schwierigkeit der Grenzbestimmung nur verdoppeln.

sebi, na svoji zunanji površini organe, ki isti posel opravljajo. Toda ta razlika velja samo za višje organizme, ne pa splošno. Višje živali imajo dihala v sebi, a že dvoživke, ribe imajo škrge zunaj sebe. Toliko bolj se kaže ta enakost organizmov, čim nižje zastopnike primerjamo. Pri enostaničnih organizmih, praživalih in algah, opravlja stanično površje vse, kar pri višjih živalih notranji organi, kar pri rastlinah listje in korenine. Torej zunanja oblika in ustroj sama za-se nista bistvena razlika med živalimi in rastlinami.

Nekateri so mislili dobiti razliko med živalskimi in rastlinskimi stanicami. Dejali so, da ima rastlinska stanica trdno kožico iz staničnine (celuloze), živalska pa ne. Toda poznamo nekaj rastlinskih stanic, ki nimajo nikakoršne stanične kožice, nasprotno ima prav mnogo živalskih stanic trdno kožico, plaščarji imajo celo plašč iz prave staničnine. Nekateri so rekli, da je listno zelenilo (Chlorophyll), ki ž njim razkrajajo rastline s pomočjo svetlobe ogljikovo kislino, samo rastlinam svojska spojina. Toda nekaj rastlin je (glivice, poletni koren itd.), ki nimajo zelenila, nasprotno pa imajo nekatere nižje živali (bonellia, hydra, stentor) mnogo zelenila v sebi, ki je rastlinskemu popolnoma enak. Sploh nima živalska protoplazma nič tvarinskega v sebi, kar se ne bi našlo v rastlinski.

Zelo važna in navidezno splošno veljavna razlika med živalimi in rastlinami je menjavanje snovi. Rastlina je v obče razkislalo (Reductions- oder Desoxydationsapparat), t. j. rastlina vzprejema va-se anorganične snovi (vodo, ogljikovo kislino, čpavec ali amonijak, solitarno kislino in nje soli), in jih po razkisanju (kisik izločuje) sestavlja (sintetično) v ogljikovodike, tolšče, beljakovine itd. Žival je kisalo (Oxydationsapparat) t. j. žival vzprejema va-se organične snovi (ogljikovodike, tolšče, beljakovine itd.) in jih po okisanju razkraja v ogljikovo kislino, vodo, čpavec, dušikove spojine itd. To delovanje, menjavanje snovi, ki je organskemu življenju pogoj, bi bilo dobro ločilo, ker si je popolnoma nasprotno, toda ni brez izjem. Precej rastlin je, ki vzprejemajo va-se samo organske snovi (glivice, poletni koren, t. zv. žužkojede rastline itd.), sploh pa tudi vse rastline dihajo, t. j. vzprejemajo va-se kisik kakor živali, zlasti po noči in za časa kaljenja.

Moderna fizijologija je torej potrdila nauk starih miselcev, peripatetikov in skolastikov, da ni bistvenega, obče veljavnega razločka med rastlinami in živalimi ne v hranitvi, ne v rasti, ne v ploditvi, ampak samo v tem, da imajo živali poleg vegetativnega ali rastlinskega življenja, ki je imajo rastline, tudi senzitivno ali čutno življenje, ki ga nimajo rastline. To senzitivno življenje se javlja po samohotnem gibanju, t. j. po takem gibanju, ki si ga ne moremo drugače razložiti, kakor da ga vodi občut in spoznavanje. Že vidim, da si pripravljen za ugovor, da mi hočeš naštetih nekaj rastlin, ki se na videz same gibljejo.

Ako pritisneš prožno žogo, skrči se, dokler jo tiščiš, a takoj zavzame svojo prejšnjo obliko ali celo odskoči, če pritisk nagloma odneha. Tu vidimo gibanje, ki se javlja kot vzvratno delovanje ali reakcija na zunanjo akcijo, a nikomur še ni prišlo na um, da bi istovetil tako gibanje s h o t n i m gibanjem. Prav tako je mogoče razložiti vse gibanje rastlin brez vsakoršnega notranjega

nagiba, samo vsled zunanjih vplivov, seveda ne brez smotrenosti, o čemer pa pozneje. Res, enostanične rastlinice se krčijo, če jih dražiš, trosi (Sporen) nekaterih alg se gibljejo po vodi z migljanjem vitic (Pentakel), kakor se semena nekotih rastlin razpršé vsled prožnosti semenskih res ali lupin. Istotako se dajo razložiti nekatere druge prikazni rastlinskega gibanja zgolj po mehaničnih in fizikalnih zakonih, n. pr. helijotropizem (cvet se obrača proti solncu), afelijotropizem (nasprotno), geotropizem (vsled zemeljske privlačnosti rasto korenike proti sredini zemlje, vrh v nasprotni smeri), reotropizem (rastline rasto proti tekoči vodi), niktotropizem (rastlina zapre po noči cvet in skrči svoje liste), spiralno ovijanje (hmelj, fižol itd.). Vsi ti načini gibanja se dajo razložiti mehanično, ne da bi nam bilo treba misliti, da rastlina deluje hotoma.¹⁾ Nič drugače ni z nekam čudovitim gibanjem višjih rastlin. *Mimosa pudica*, v Ameriki živeča metuljnica (papilionacea) takoj skrči liste, ako se je dotakneš. *Okroglolista rosika* (*Drosera rotundifolia*) je približno 1 dm visoka, pri nas domača rastlina in ima na vrhu okoli 300 vitic, ki izločajo neko lepilo. Ako zaide na rastlino majhna žuželka, obtiči na lepkem listu, tudi vitice se polagoma na-njo skrčijo in jo držé, dokler živalica ne pogine. Med tem je rastlina izločila kisló, želodečnemu soku podobno tekočino, ki živalico razkroji, in v nekaj dneh posrkajo žleze razkrojene snovi, in vitice se zopet stegnejo. Približno tako se živi tudi *dionaea muscipula*, v Severni Karolini domača rastlina, ki pa lovi žuželke z lepkiimi, dvozaklopnimi dolenjimi listi.

To so vsi važnejši zgledi, ki se dajo naštetí za na videz samohotno gibanje rastlin, toda tudi teh nikakor ni moči porabiti v dokaz, da se rastline res samohotno gibljejo, da čuteč reagirajo na miko, zakaj vsakdo, kdor jih je le količkaj opazoval, vidi v njih gibanju delovanje golega dasi zelo umetno in smotreno sestavljenega mehanizma.

Samo živali so zmožne hotnega gibanja, ker imajo samo živali čutila, po katerih zaznavajo zunanji svet; samo živali imajo živčevje, po katerem hotno gibljejo, t. j. hotno izprožajo v mišicah nakopičeno energijo. Izgovor, da pri praživalih še niso opazili ne čutil, ne živčevja, ne velja. Praživali sploh ne morejo imeti ne čutil, ne živčevja, ker so enostanične, čutila pa in živčevje je zloženo iz več stanic, torej enostanična žival ne more imeti večstaničnih organov. Vendar mora ista stanica opravljati tudi opravilo čutila in živčevja (v mali meri seveda), ker je delovanje praživali zelo podobno delovanju najnižjih večstaničnih živali, denimo morskih spužev, pri katerih je komaj spoznati prve početke živčevja in enega čutila. Pri rastlinah pa ne opazimo prav nobenega živčevja in nobenih čutil, in naj so rastline še tako razvite.

Bistvena razlika torej med rastlinami in živalimi je v tem, da ima žival poleg vegetativnega, rastlinskega življenja, tudi senzitivno, čutno, kakoršnega nima nobena rastlina. In to ločilo, ta kriterij je že pred dva tisoč leti opazil in poudarjal Aristotel in za njim prav tako Akvinat.«

¹⁾ P. M. Gander v listu *Natur und Offenbarung* XXXIX. Band, München 1893 v več razpravah.

Zdravnik je odgovoril: »Vedel sem, da boš navel te ugovore, ki so res vsega uvaževanja vredni. Toda njih pomen in veljavnost izgine popolnoma, ko Ti dokažem, govoreč o razvojeslovju, da poznamo nekaj prehodnih oblik celó med redi, razredi in rodovi, ko Ti razjasnim, zakaj da so se poizgubile skoro vse prehodne oblike. Ko Ti to dokažem, gotovo priznaš, da je bilo moje sklepanje pravilno, da je bil nujen zaključek, tičoč se upravičenosti darvinizma.«

»Le ne obetaj preveč, Vinko!« posvaril ga je profesor. »Vedi, da imam tudi jaz pripravljene protidokaze!«

»Vse prav!« je dejal zdravnik samozavestno. »Ko Ti spravim na dan samo en dokaz, razkadé se vsi Tvoji protidokazi v nič. A za zdaj velja počasi in varno stopati, da se kje ne prenaglim. Dovolj, da nadaljujem na pridobljeni si podlagi!«

»Kateri podlagi?«

»Da je darvinizem upravičen!«

»Šaj sem Ti dokazal, da po naravoslovnih dejstvih nikakor ni upravičen. Le počasi! Sicer pa zaradi mene lahko nadaljuješ na podlagi, da je darvinizem upravičen, ako Te že sili Tvoje materijalistično naziranje, zakaj s to podlago še nisi prav nič pridobil, ker še vedno nisi dokazal, da je resnična descendenčna teorija, kakor si jo misli Haeckel. Le pazi, da ne porečeš kdaj, da si že dokazal resničnost darvinizma, ker si hotel pokazati njega upravičenost!«

»Kaj pa misliš!« se je razhudil zdravnik. »Toliko logike mi še vedno lahko prisodiš! Sicer pa predlagam, da končava danes, ker se mislim lotiti jutri novega poglavja.«

»Dobro!«

(Dalje.)

Ob osemstoletnici križarskih vojsk.

(1096 — 1896).

(Dalje.)

III.

Križarska vojska na duševnem polju. — Krščanstvo in arabizem. Pomen krščanskega modroslovja.

Kakor sta se na bojnem polju hudo spoprijela dva tekmeča, krščanski zahod in arabski vzhod, tako se je razvnel hud boj tudi na duševnem polju, na polju vede in umetnosti. Izlam je sicer načelno zavrgel vsako omiko in vedo, vendar ko se je nekoliko polegel prvi fanatizem in so Arabci v svoji prostrani državi prišli v dotiko z različnimi drugimi narodi, se je vzbudila tudi v njih težnja po vednostnem raziskovanju tem bolj, ker so Arabci takrat bili še mlad in od narave dobro nadarjen narod. Mogočni kalifi so imeli na

svojih dvorih večinoma grške zdravnike, in ti so sadove grške omike presadili na arabska tla. Zatorej vidimo, da so se bavili prvi arabski modrijani zlasti z zdravilstvom. To jih je napotilo k Aristotelovi filozofiji, ker je med vsemi starimi modrijani Aristotel najbolj preiskoval prirodne pojave in moči. Zlasti so tudi sirski nestorijanci Arabce seznanili z Aristotelovim modroslovjem. Živahni arabski duh je kmalu začel razmišljati o zadnjih vzrokih vidne narave in zakonih umstvenega življenja. Filozofi so strastno preučevali in razlagali spise velikega Grka, arabska filozofija je kar iznenada zablščala.

Toda aristotelizem ni prišel pristen v arabske roke, marveč nakvašen z novoplatonskimi idejami. Novoplatonizem je bil v različnih oblikah razširjen po vsem vzhodu pri kristijanih, kakor pri judih. Prav iz njega so se izlegle vsakovrstne krivovere. Novoplatonizem je tudi Arabce tako zmedel, da so zašli v strašne zmote, Aristotelovi filozofiji popolnoma nasprotno. Semkaj spada zlasti nauk o izhajanju (emanaciji) umstvenih substancij, ki igrajo v arabskem modroslovju veliko ulogo.

Arabski modroslovci so kmalu zadeli tudi na nauke izlama. Kako stališče naj povzemo nasproti koranu? Kakor sova solnca, tako Mohamedova vera ne more prenesti žarkov filozofičnega raziskovanja, toda naravnost filozofi niso smeli podirati koranovih naukov, zakaj bilo jim je za glavo. Kako so si torej pomagali iz zagate?

Eden najznamenitejših azijsko-arabskih modroslovcev — Avicenna — je izrekel načelo, da filozofija ne more priti v nasprotje z vero in božjim zakonom, in če se nekateri filozofi vendar pregrešé zoper vero, prihaja to iz hudobije ali pa iz nevednosti, nikakor pa ne iz filozofije kot take.¹⁾ — To načelo, samo po sebi popolnoma resnično, je vendar osodepolno v ustih arabskega modrijana. Po njem so namreč ustanovniki ver in preroki svoje nauke zakrivali v oblike mičnih podob in konkretnih dogmatičnih stavkov, da jih ljudstvo lažje razume. Dogme verske se ne smejo tako umevati, kakor se glasé in kakor so zapisane, marveč to je le zunanja obleka, naloga modroslovca pa je poiskati v njih pravo misel. Potemtakem si modroslovec lahko razlaga verska načela, kakor hoče in kakor bolj prija njegovemu zistemu. Na ta način seveda ne more priti do nasprotja med vero in modroslovjem, toda to je hkrati smrtni udarec za vsako pozitivno vero. — Prosto, nevedno ljudstvo mora verovati, kar vera pravi, modroslovec pa misli drugače, njemu je le to resnično, kar je s svojim umovanjem našel pod dogmatično skorjo. Arabskim modroslovcem je veljalo kot temeljno načelo, da je nekaj lahko resnično po veri, kar je krivo po razumu in nasprotno (*»secundum fidem verum, secundum rationem falsum«*). In ker si različni modroslovci isti predmet lahko različno razlagajo, zatorej je tudi mogoče, da je o eni in isti stvari več nasprotnih resnic, tem bolj, ker se po nauku arabskih modrijanov misli ne rodé v samem umu, marveč jih vliva vanj neka zunanja intelektualna substancija.²⁾

¹⁾ Dr. Alb. Stöckl, *Geschichte der Philosophie*. Mainz 1865, II. str. 25.

²⁾ Stöckl I. c. 31; Tomaž Akv. *Summa C. g. I. II. c. 74, 76* in češče.

Dosledna svojemu zistemu je ostala arabska filozofija omejena le na višje kroge. Za nižje sloje je dovolj koran, visokim pa filozofija nadomestuje vero, — umovali so arabski modrijani.

Toda arabska filozofija ni ostala samo na dvorih kalifov, marveč se je kakor močna povodenj razlila čez meje in si osvojila duhove tudi v krščanskih državah.

Nikakor ne smemo misliti, da so narodi v srednjem veku bili čisto zaprti drugi proti drugemu, marveč je tudi brez železnic vladal takrat kaj živahen duševni in trgovinski promet. Vsled križarskih vojsk se je seveda še silno povečal. Evropski potniki so prodrli celó globoko v Azijo, v mongolsko državo.¹⁾ Tako je krščanski zahod prišel v dotiko z arabskim elementom na zahodu na pirenejskem polotoku in na vzhodu v križarskih vojskah, ter se seznanil z arabskim modroslovjem. — V Evropi so bili dotlej znani le logični spisi Aristotelovi, od Arabcev so sedaj dobili tudi naravoslovne, dušeslovne, metafizične in etične spise, in to je bilo za zahodnjake kakor odkritje novega sveta.²⁾

Na zahodu se je sicer že ob času rimske države lepo razvilo filozofično raziskovanje in se polagoma kristalizovalo v določen zistem, toda vsled strašnega preseljevanja narodov je duševno življenje nekako odrevenelo. Barbarske strasti so divjale kakor hidre in razrušile marsikaj, kar je krščanski duh poprej bil ustvaril. Brezdvomno je tedaj bila velika dobrotà, ko so se zahodnjaki seznanili z arabsko omiko, toda z druge strani je od tega »znanja« pretila tudi resna nevarnost za duševni razvoj evropskih narodov.

Kristjani so dobili od Arabcev ne-le Aristotela, marveč tudi njihove komentarje z novoplatonskimi sanjarijami vred. Zdelo se je, da se krščanska vera in nrvnost morata umakniti pred arabsko filozofijo, ki je hipoma preplavila evropske dvore in visoke šole, ter se zagnala celó v samostane. Arabsko načelo, da je nekaj lahko resnično po veri, krivo pa po razumu, se je preselilo tudi na krščanska tla.³⁾ Proste mase lahko verujejo, učenjaki pa vere ne potrebujejo, njih duh se ogreva na solncu arabske filozofije.

Nastal je v resnici kritičen čas za krščansko vero in omiko. Za arabsko filozofijo je takrat že nastopila dōba razkrajanja in propadanja, vrh tega je arabska omika bila namenjena le višjim stanovom. Obojno bi bilo jako pogubno, ko bi bil arabizem stalno prevladal v Evropi.

Navdušenje za arabsko modroslovje je šlo tako daleč, da so nekatere cerkvene sinode na Francoskem morale prepovedati čitanje Aristotelovih spisov v zmyslu arabskih razlagalcev. Kakor gobe so rasli vsakovrstni pogubni nazori. Kar brez pomisleka so nekateri modroslovci trosili med svet nauke, ki naravnost nasprotujejo krščanstvu. Krščanska vera uči n. pr., da ima vsak človek svojo individualno, razumno dušo, ki živi tudi še brez telesa in onkraj groba prejme plačilo za dobra ali huda dejanja. Temu nasproti so pristaši arabske filozofije učili, da imajo vsi ljudje en razum, ki je nekaj izven človeka,

¹⁾ M. Guizot: Histoire de la Civilisation en Europe. Paris 1863, str. 246 in sl.

²⁾ Tilmann Pesch: Die grossen Welträttsel. Freiburg 1883, I. str. 140.

³⁾ Stöckl o. c. 311.

da duša s telesom vred umrje; dalje, da je svet večni, da Bog pozna le splošnost (universalia), ne pa posameznosti (singularia) itd. Vkljub temu so ti modrijani trdili, da nečejo veri nasprotovati, marveč da govoré le po razumu.

Na ta način je bila krščanska vera v nevarnosti, da ji izpodkoplje tla pogubni racijonalizem, z druge strani pa je bila zasajena smrtna kal v samo modroslovje in sploh v vsako vedo. Ker, če je mogoče, da sta dve nasprotni reči lahko ob enem resnični, potem sploh ni objektivne resnice, potem je res le to, kar kdo misli. Kakor je arabska omika v svoji domovini kmalu zamrla in za vselej padla v grob, tako bi se bilo zgodilo tudi v zahodni Evropi. Ne moremo si lahko predstaviti, kakšno bi bilo dandanes društveno življenje, kakšna civilizacija, ko bi bil prevladal duh skeptične arabske filozofije.

Zgodovinarji in modroslovci ukrepajo, kak višji namen ima prav za prav v zgodovini človeštva pojav mohamedanstva. Težko je v tem oziru kaj določnega povedati, ker skrivne so poti božje previdnosti, a vendar se zdi gotovo, da je mohamedanstvo z ene strani v roki božji kazen za pregrehe krščanskega sveta, ki se je zlasti na vzhodu pokazal nevrednega krščanske vere; z druge strani je pa strah pred turško silo obvaroval zahodne narode fizične zaspanosti in vsaj deloma zaprečil, da se niso še hujše klali med seboj. V višjem, kulturnem oziru je pa arabska omika nekako podnožje za krščansko-evropsko civilizacijo. Arabci so seznanili zahod z dragocenimi zakladi Aristotlove modrosti, nevarnost pred bahatim arabizmom je pa vzpodbudila krščanske duhove na odpor, na prav titansko delo.

Krščanski genij je kakor speč lev; marsikaj mirno trpi; a če ga kdo sune ali napade, tedaj pokaže svojo silno moč. V krutem preganjanju rimskih cesarjev je krščanstvo storilo čudeže junaštva, napadi paganskih filozofov so vzbudili velike cerkvene očete in pisatelje, katerih delom se čudi vsak trezen človek, odpor proti arabizmu je ustvaril tudi velikanska dela na polju vede in umetnosti. Kakor se je krščanski zahod vzdignil in z orožjem odbil arabsko silo, tako se je tudi krščanski duh — največ vsled križarskih vojsk — vzdramil in napovedal boj oholemu arabizmu.

Križarji so imeli zlasti tri reči pred očmi: 1. iztrgati sv. deželo iz rok nevernikov; 2. utrditi in braniti jo proti novim napadom; 3. urediti novo krščansko kraljestvo. — Na političnem polju se to ni do cela uresničilo, pač pa se je uresničilo na duševnem polju. Arabci so si prilastili Aristotela in ga zlorabili v svoje namene; filozofija je bila nekak arabski monopol. Temu so se uprli krščanski učenjaki, češ, Aristotela treba iztrgati iz arabskih rok, njegovi visoki nauki morajo postati lastnina vsega človeštva. To je bila ofenziva duševne križarske vojske. Drugič se je trebalo pripraviti na obrambo resnice nasproti blodnjam arabskih modrijanov, ki so svoje nauke podpirali ravno z Aristotelom. Trebalo je razkriti zmote, prekoslovja in nespametne trditve arabizma, nasprotno pa pokazati, da »kar je krščansko, je razumno, in kar je razumno, je krščansko.«¹⁾ Tretjič je očiščeni Aristotel postal podlaga

¹⁾ Kolika razlika med arabskim načelom, da je vera dobra le za nevedno ljudstvo, in krščanskim: fides quaerit intellectum — vera išče razuma. To načelo daje duhu mogočen vzlet, brez njega se veda izgubi v megleni skepticizem ali pa postane dekla živalskih strasti.

novemu kraljestvu krščanske vede, pomagal je razjašnjevati in razvrščevati posamezne resnice krščanske vere.¹⁾

Tako se po križarskih vojnah začenja na filozofičnem polju silen pokret. Krščanski modroslovci so začeli samostalno preučevati Aristotela, razlagati ga in čistiti arabskih pritikin ter na njegovi podlagi dalje zidati veličastno zgradbo krščanskega modroslovja.

Prav pravi zgodovinar Weiss, da je krščanska zgodovina nerazumljiva brez arabizma, a ravno tako je resnično, da je krščansko modroslovje nerazumljivo brez arabskega. Kdor ima to pred očmi, le ta more spoznati velikanski kulturnozgodovinski pomen srednjeveškega krščanskega modroslovja. To modroslovje je rešilo evropsko omiko, iz njega je kakor iz studenca tekla živa voda, ki je poživiljala razne umetnosti, katerih delom se še danes čudimo.

Nаша doba. — Star boj, novo bojevanje. — Bankrot. — Upanje.

Dolga stoletja so minola od onega časa, ko je krščanski genij napovedal boj arabizmu, marsikaj se je izpremenilo, povsod se kaže velikanski napredek, a vkljub temu nas dandanes marsikaj spominja na one davno minole čase. Kajpada hegelijanci in absolutni naprednjaki ugovarjajo, češ, v zgodovini se nič ne ponavlja, tukaj drvi vse naprej, človeški duh ali javljajoča se v njem ideja, ali skrivnostno »nezavestno« bitje. Toda nasproti idejalističnim panteistom govoré neovrgljiva dejstva, ki potrjujejo znani Salomonov izrek: »Nihil novi sub sole«, ali kakor pravi sv. Avguštin: »Non nova, sed noviter.« Zakoni človeškega duha so vedno isti, ali različna so vprašanja, s katerimi se bavi. Večen je boj med duhom in tvarjo, duh sili kvišku, meso ga vleče na zemljo. Ljudje se rodé in umirajo, rodovi se izpreminjajo na pozorišču sveta, a vsem teče v žilah ista kri, vsem divjajo v srcih iste strasti. Isti so gibljeji in zakoni človeškega srca, večna je težnja po sreči, ali različna so sredstva, s katerimi ljudje skušajo zadovoljiti željam svojega nemirnega srca, različni so nazoni, v čem je prava sreča in zadnji namen človekov.

Ako primerjamo duševno bojišče 12. in 13. veka z današnjim, vidimo, da so se vojaki izpremenili, orožje deloma tudi, ali načelno nasprotje je isto. Davno je zašlo solnce arabske filozofije, ali načela, katera je zastopala, niso še izginila. Stari sovražniki vere in pravnosti: racijonalizem, skepticizem, naturalizem in s tem združeno materijalno uživanje, niso izključno proizvod novejšega časa.

Ako so ob času križarskih vojsk načela arabske filozofije prodrła v evropske visoke kroge (cesar Friderik II. n. pr. je bil očiten averroist), v šole in vsakdanje življenje, ali ni to še veliko bolj dandanes? Ali se ne oznanja tudi dandanes očitno in glasno, da je vera le še za prostaka, omikan človek je ne potrebuje? Človek naj išče svoje sreče tukaj, s smrtjo je vsega kraj.

¹⁾ Stöckl o. c. II. 312.

Pripoznavanje osebnega Boga je le za slabe glave, »svobodno misleč« človek pozna le večno naravo z njenimi neizpremenljivimi zakoni.

Ali se ne usiljuje racionalizem celó v verska svetišča, kakor nekdam arabizem v redove? Ali niso bili celó »krščanski« modroslovci, ki so resno trdili, da bogoslovec nekaj lahko za resnico drži, kar modroslovec zametuje kot zmoto in nasprotno?

Ob času križarskih vojsk so zlasti judje pospeševali arabsko filozofijo v Evropi, kdo pa dandanes najbolj pospešuje brezverstvo in demoralizacijo? V onih časih so se judje skoro izključno pečali s trgovino in vsled tega prišli do silnega bogastva in velikega vpliva, ali je pa dandanes kaj boljše? Krščeni in nekrščeni arabisti so se takrat ponašali s svojo visoko učenostjo, toda s svojim skepticizmom so izpodbili tla pravemu filozofičnemu raziskovanju in spravili v nevarnost sploh vsako omiko.

Dandanes se kaže v raznih strokah velikanski napredek, vkljub temu pa daje najnovejši angleški socijolog, darvinist Benjamin Kidd prav žalostno pričevalo civilizaciji našega veka, češ »ta silni napredek stoletja in sijajne zmage vede niso prinesle masam primerne dobička«. Nasprotno je za delavne sloje, ki nosijo na svojih ramah človeško družbo, naše stoletje dōba propadanja, delavec se ne smatra več za človeka, ampak za mrtvi stroj industrije. »Celó izobražen delavec tiči v tesnem kotu, kamor ga je porinila omika.« Sploh velikim množicam je ves napredek bore malo pomogel, svet ni našel svoje sreče, uboštvo in beda se množita.¹⁾

Vkljub vsej prosveti se v marsičem kaže strašna neotesanost; državniki tožijo, da se današnja družba v mnogih deželah ne dá več vladati, vzgojitelji tožijo o razdivjanosti mladine, ki ne priznava več avtoritete; kaznilnice in samomori se množijo

In če malo natančneje pogledamo na znanstveno polje, prepričamo se, da ni vse tako lepo, kakor se sveti.

Vzemimo le kraljico in podlago vseh ved, današnje modroslovje. Pravi anarhizem! Današnja filozofija je po priliki tam, kjer je bila arabska v 12. in 13. veku — na robu propada. Filozofično polje je podobno bojišču, kjer se je ravnokar končala strašna bitka. Ranjeni in mrtvi vojaki — podrti filozofični zistemi — leže semtertje, kateri so še pri življenju, tekajo kakor brez glave na levo in desno, ne vedé, kam bi se obrnili.

Zdi se, da dandanes ni več naloga modroslovju iskati resnice, marveč podirati staro in zidati novo. Človeški um ne išče dandanes več resnice izven sebe, ampak sam si je vir vse resnice, človeška misel je svobodna, neodvisna, ni se ji treba klanjati več niti resnici. — Le misli in zopet misli; če še tako nespametno misliš, vse je prav, da le misliš! V resnici se je malokdaj toliko delalo, mislilo, pisalo, kakor dandanes, a tudi malokdaj je bilo modrovanje tako brezplodno, kakor dandanes. Lessingov nauk: »Besser Streben als Besitz der Wahrheit« — ima neštevilno pristašev.

¹⁾ Benjamin Kidd: Sociale Evolution. Uebersetzt von C. Pfeiderer. Jena 1895. str. 8. i. dr.

Tudi slovenski pesnik je udaril ob to struno:

»Čim bolj ti sam misliš svobodno,
Tem bolj si podoben — bogú,
Tem bolj približuješ se Brahmi . . .
Le misli zato brez strahú!

Le misli, Ambattha preljubi,
Le dalje ves svet preišluj!
Da misliti greh bi bil morda,
Brahmanom tega ne veruj!«

Toda »Ambattha« ima čudne muhe. Dočim se sam raduje »svobodnega« mišljenja, zahteva brezpogojno, da tudi drugi tako mislijo. Če pa se kdo zavé pravice svobodnega mišljenja in tudi začne sam misliti, pa nekaj drugače, tedaj pa dobi ime »osel« in kaj še!

Ravno ker si vsak dela »resnico« sam v svojih možganih, resnica pa je vendarle samo ena, odtod tolika nestrpnost proti tujemu mnenju in prepričanju ravno pri tistih, ki se najbolj potegujejo za »svobodo mišljenja.«

Če je res, da je »modroslovje kazalec na uri človeškega razvoja, kažipot kulturnega stremljenja narodov«¹⁾, tedaj pač ne stoji današnja omika posebno visoko. Moderno modroslovje je tako daleč zavozilo, da človeku le še kaže strahotno bedo njegovega bivanja, da mu trga še zadnji žarek upanja in veselja iz srca, da ga žene v popolno obupnost in brezmejni pesimizem ter mu kaže edini rešni pot — vrnitev v nirvano s samomorom. Po načelih sedaj vladajočega modroslovja je namen vede in civilizacije človeško družbo pripraviti za splošen »štrajk«, da nekega lepega dné vsi ljudje sklenejo: sedaj nečemo več jesti, ne delati, ne spati, ne gledati, ne govoriti, ne dihati, ne misliti, skratka, hočemo se pogrezniti z vsem svetom vred — v nič!

Modroslovje je napósled privedlo človeka do spoznanja, da je »samo nemočen atom v vesoljnem stvarstvu, da je ustvarjen, da trpi, da se bojuje — brezuspešno« — tako nam zatrjuje »Zvonov« kritičar, ki brezdvomno stoji na »vrhuncu« moderne omike. Zastonj kmet obdeluje svojo njivo, zastonj vojak preliva kri za svojo domovino, zastonj učenjak brska po prašnih knjigah, zastonj tudi »Zvonov« kritičar spravlja svoje misli na papir, saj je vse brezuspešno!

Ta načela se žalibog že preveč dejanski izvajajo. Kam bo to prišlo? — povprašuje se marsikdo. Nekateri napovedujejo strašan polom, ki bo zadel človeško družbo, drugi obetajo prava nebesa v neki nedoločeni prihodnosti, tretji zatrjujejo, da bo veda sčasoma izpodrinila vero — in potem bo človeštvo srečno.

Vendar učeni možje, ki skrbno zasledujejo razvoj človeške družbe, trdé odločno, da je naš vek le prehodna doba. Sovražne moči sicer preté zatreti ves družabni red, vero, nravnost in kulturo, toda proti n a r a v i vse človeške moči ne opravijo nič. Človeška narava je sicer nagnjena k temu, da v slabem išče dobro, vendar njeno bistvo je dobro in zatorej, kakor je že Aristotel učil, vkljub vsem hudobijam dobra stvar končno zmaguje, človeštvo se v

¹⁾ Pesch, o. c. I., 47.

celoti obrača k dobremu. Dandanes se različne moči kosajo med seboj, da kar iskre leté, toda prišel bo »Phase«, dan vstajenja za človeško družbo, posledica teh nasprotnih sil bo prenovljenje in pomlajenje človeške družbe.¹⁾

Velike nevihte lahko še pridejo čez človeštvo, marsikaj se bo izpremenilo, kar se nam dandanes zdi nemogoče, a narava in družba človeška se ne bo dala nikdar premekniti iz svojega kolovoza.

Nikakor pa nismo optimisti, ne moremo si obetati nebes na zemlji; dokler se bo kri pretakala v človeških žilah, tako dolgo bodo divjale v srcih strasti, tako dolgo bodo tekle solze, tako dolgo se bodo iz prsi dvigali težki vzdihljaji. Tudi v okrožju spoznanja ne bo resnica na svetu nikdar tako popolnoma zmagala, da bi ji nihče ne nasprotoval, boj med lučjo in temo bo trajal do konca dni, a vede in umetnosti za to ne bodo ugasnile. Če divje sile še tako razsajajo, »a vendar ne morejo ustaviti občnega napredovanja: nad najnevarnejšim počenjanjem razdivjanih duhov, nasilnikov, strastnih mogoč-nežev, razbrzdanih druhali veje duh nepremagljivega vladanja sveta, in ta vlada svet, vlada duševno življenje veleč: Bodi vedno popolnejše.«²⁾

Kar se tiče vere, nismo niti daleč v takih skrbih, kakor n. pr. »pobožni« protestant Schleiermacher, ki se je tolažil s to mislijo, da bo prej legel v grob, kakor bo naravna veda izpodkopala »evangeljsko krščanstvo«. Narava človeška se ne dá izpremeniti; kakor je nemogoče, da bi človeštvo nehalo misliti, tako je nemogoče, da bi popolnoma izgubilo vero. Brez veri sami so ravno sila praznoverni ljudje; kdor neče verovati v pravega Boga, mora verovati v Jupitra.³⁾ Zlasti pa ima krščanska vera trdno zagotovilo za svoj obstanek: »To je zmaga, ki je premagala svet, naša vera« (I. Jan. 5, 4).

Toda posamezni narodi krščansko vero lahko zapravijo, kar je tudi v časnih rečeh za nje največja nesreča.

V tem se kaže ravno čudna moč krščanstva, da daje svojim bojovníkom vedno moči za odpor, vedno nov vzlet v duševnem napredku.

Nazaj k metafiziki! — Skolastika, nje vrline in napake. — Modroslovje bodočnosti.

Navzlic temu, da je današnja modroslovna veda tako strašno razrvana, je vendar upati, da si v kratkem zopet opomore. Pred vsem je treba današnjemu modroslovju nekakih trdnih tal, gotovih načel.

Kadar vojaki izgubé bitko, se umaknejo in poiščejo trdnega in varnega torišča. Tudi filozofični generali spoznavajo dandanes, da se jim je vojska razpršila in začenjajo trobiti — nazaj! — Ali kam nazaj? — Nazaj h Kantu! — kličejo nekateri. Toda Kant je ravno največ kriv današnjega razkrajanja modroslovne vede. Vračati se h Kantu je ravno tako, kakor če mačka lovi svoj rep.

¹⁾ Bessarione I., str. 4.

²⁾ Dr. Fr. Lampe: Dušeslovje str. 505.

³⁾ Na Laškem n. pr. mnogi očitni ateisti (med njimi znani Crispi) nosijo na verižici pri žepni uri majhen rožič iz koralja ali kosti. Če jim kdo kaj neugodnega pripoveduje, nastavijo — kakor igraje — rožič proti dotični osebi, da se obvarujejo »hudega vpliva«!

Pri mnogih je pa modroslovje izgubilo vso veljavo, istovetijo je z naravoslovjem. Toda modroslovju se človeški duh ne more izogniti, ako hoče v kateri koli vedi doseči kak uspeh.

Kje tedaj naj iščemo trdnih tal in zdravila razpadajočemu modroslovju? Zgodovina človeškega razvoja nam jih kaže. To so tla, na katerih se je povzdignila velikanska zgradba človeške omike, na katerih so delovali največji duhovi, na katerih si je krščanski duh priboril sijajno zmago nad razpadajočim paganstvom in arabstvom. — Vrniti se je treba k filozofiji, katero je ustvaril veleumni grški genij, katero so učili Sokrat, Platon, Aristotel. Z orožjem te filozofije so prvi krščanski apologetje in sv. očetje odbijali napade paganskih filozofov, s to filozofijo so krščanski učenjaki po križarskih vojskah odbili pogubni arabski vpliv in rešili civilizacijo.

Te filozofije se drži navadna zdrava pamet v svojem sklepanju, po njej nevedoma in nehoté umujejo tudi današnji filozofi sami, ker brez nje sploh ne bi mogli ničesar storiti. To je v pravem pomenu naravna in tradicijsionalna filozofija človeškega rodu.

Ali je opravičeno vračati se k starim? Marsikomu se bo čudno zdelo, da se ogrevamo ravno za filozofijo »mračnega srednjega veka«. Ko bi Cicero še živel, bi pač tudi dandanes rekel: »Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quae lucem eriperet et quasi noctem rebus offunderet, desertaeque disciplinae et iam pridem relictæ patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum.«¹⁾

Ko bi resnica bila le proizvod našega mišljenja, časovnih razmer, potreb in nazorov, tedaj bi bilo nespametno klicati mrtve na pomoč. Toda resnica je nebeška hčerka, večna, neizpremenljiva, neodvisna od človeškega domišljanja; ali jo kdo spozna ali ne, ali jo ljubi ali prezira, ona ostane vedno, kar je. Zatorej je tudi opravičeno popraševati in preiskovati, kaj so prednamci velikega in resničnega iznašli.

Mnogi učenjaki na Nemškem so začeli resno proučavati Aristotela; seveda ga mnogi zopet vlačijo na kopito svojih zistemov, kakor nekdanji arabski modroslovci. V razumevanju in razlaganju Aristotelovih spisov se je treba ozirati na tradicijo t. j., kako so razni učenjaki tekom časa tolmačili Aristotela in razvijali njegov nauk.

V tem oziru zavzemajo prvo mesto korifeji srednjeveškega, »skolastičnega« modroslovja. Tudi možje, katerim nihče ne more očitati srednjeveških predsodkov, kakor Trendelenburg, Zeller (*Geschichte der Philosophie der Griechen*) i. dr. priznavajo, kako izvrstno so srednjeveški modroslovci poznavali Aristotela.²⁾ Toda pred besedo »skolastika« se mnogim kar koža ježi. Visoko-

¹⁾ Cicero, *De natura deorum* I. I. c. 3.

²⁾ Adolf Trendelenburg kliče svojim rojakom: »Es muss das Vorurtheil der Deutschen aufgegeben werden, als ob für die Philosophie der Zukunft noch ein neu formulirtes Princip müsse gefunden werden. Das Princip ist gefunden; es liegt in der organischen Weltanschauung, welche sich in Plato und Aristoteles gründete, sich von ihnen her fortsetzte und sich in tieferer Untersuchung der Grundbegriffe, sowie der einzelnen Seiten und in Wechselwirkung mit den realen Wissenschaften ausbilden und nach und nach vollenden muss.« *Gl. Pesch* o. c. I. 94—95.

učeni profesor izbruhne besedo »skolastika«, ako hoče izraziti najnižji pojem neumnosti in mračnjaštva; nadepolni študent postane hipoma učen, če udari s »sveto jezco« čez srednjeveške mračnjake; pisatelj misli, da položi pravi biser v svojo knjigo, ako jo nekoliko zasoli s psovki proti mrzki skolastiki.

Toda nobeden se ne potrudi, da bi pogledal sam, kaj vendar je. Pošten in pameten mož mora človeku najprej pogledati v obraz, kdo je, in potem še-le izreči svojo sodbo o njem.

Recimo, da tudi ni vse prav, kar so stari iznašli, a pravičen človek mora priznati, da so imeli dobro voljo. Zlasti glavni zastopniki srednjeveškega modroslovja so bili možje čistega življenja, jeklenega značaja, ki niso marali za slavo, čast in dobiček, marveč jih je navdajalo plemenito in čisto navdušenje za resnico. — V tihih samostanskih celicah so pri brleči luči sestavljali svoja dela in večkrat popolnoma zamolčali svoje ime iz same skromnosti. — Kdor hoče služiti resnici in vedi, mora pred vsem odložiti sebičnost in častilakomnost.

Dandanes mnogi pisachi blatijo največje svetinje človeštva z neodpustljivo lahkomišljenostjo samo s tem namenom, da dosežejo kak dobiček in »oslavijo« svoje ime.

Stari so nam v tem oziru vzorni učitelji, kako je treba delovati za resnico.

»Skolastičnemu« modroslovju se očita zlasti, da je aprioristično, le spekulativno, da se za izkustvo nič ne briga. Toda po krivici. Prvič že zaradi tega ne more biti srednjeveško modroslovje popolnoma spekulativno, ker so se skolastiki tesno oklenili Aristotela, ki izrecno uči, da se naše spoznavanje začenja z izkustvom in gre od stopinje do stopinje do najvišjih pojmov. Splošnost (universale) spoznavamo le iz posameznosti (singularia), bistvo iz zunanjih pojavov, vzrok iz delovanja in učinka. Dovolj je prebrati n. pr. prvo poglavje Aristotelove metafizike, kjer je prav drastično opisano, kako se iz opažanja posameznosti rodé naši pojmi in raste spoznanje.¹⁾ Skolastikom je veljalo kot glavno načelo: »Per experientiam ars et scientia hominibus efficitur.« Albert Vel. pravi izrecno, da piše o naravi le to, kar je sam izkusil ali kar je zvedel od zanesljivih ljudi, in to metodo tudi drugim priporoča. V delih sv. Tomaža Akvinskega nahajamo vedno združeno sintetično in analitično metodo. Zlasti nauk o človeku in pa izvrstni traktat »de passionibus animae«²⁾ kaže, kako skrbno je opazal veliki učenik razne pojave duševnega življenja. Niti sam Šekspir ne bi mogel bolje preiskati vseh kotov človeškega srca, kakor je storil Tomaž Akvinski. Da se srednjeveškim modroslovcem očita zanemarjanje izkustva, je krivo nekoliko to, ker današnji skrajni empiristi sploh popolnoma prezirajo t. zv. notranje izkustvo.³⁾ In vendar je tudi to potrebno opazovati. Kako živahno in bujno življenje se vrši v naši notranjosti! Prav v notranji izkušnji so nabrali skolastiki množino podatkov, katerih

¹⁾ »Principium nostrae cognitionis est a sensu.« Prim. Summa Theol. I. q. 84, a. 6 in 7.

²⁾ S. th. I.—II. q. 22—48.

³⁾ Dr. Lampe »Dušeslovje« str. 9.

naš raztreseni, nervozni in le za zunanje dovzetni svet niti ne opaža. V tem oziru jim moramo biti hvaležni.

Kar se pa tiče empirije v ožjem pomenu, ali zunanjega opažanja, moramo priznati, da so potrebo tega izkustva sicer načelno učili, dejanski pa — zlasti poznejši — zanemarjali. To nam pa še ne daje pravice, da bi jih brezpogojno obsojali, marveč moramo rajši vprašati po vzrokih tega pojava.

Prvič so svoje naravoslovno znanje zajemali le iz spisov starih pisateljev, zlasti Aristotela. Kar so v njem našli, to jim je bilo popolnoma gotovo.¹⁾ Aristotel je pa sicer nabral neizmerno množino podatkov in jih je večinoma tudi veleumno razložil, vse narave pa vendar ni mogol obseči in vselej tudi ni pravega pogodil. Njegove pomanjkljivosti so se polastili tudi skolastiki. — Drugič pa niti od daleč niso imeli onih sredstev za poskuse in opažanja, kakor jih imamo dandanes, zatorej je jako krivično, ako današnji modroslovci zahtevajo od starih, da bi bili morali stati nekako tako visoko v poznavanju narave, kakor naše stoletje. To je ravno tako, kakor da bi kdo očital Cezarju, zakaj ni s topovi streljal.

Razvoj človeškega duha ima svoje zakone in ne more v istem času razviti vseh svojih zmožnosti. Človeški duh se je v srednjem veku sicer povzpел na lahkih krilih v solnčne višave idejalnega sveta, a bil je preslab, da bi si v istem času podvrgel tudi vidno naravo in jo s poskusi nekako prisilil, da mu odkrije svoje skrivnosti.

Da se je človeški duh obrnil v srednjem veku bolj na spekulativno stran, zdi se nam, da je to prav providencijska naredba. Nikdo ne more dvema gospodoma ob enem služiti. Ko bi se bili skolastiki spustili v izkustveno raziskovanje narave, ostali bi abstraktni pojmi, za filozofijo neobhodno potrebni, neolikani. Vrh tega je bila še druga nevarnost. Narodi so bili še slabo izobraženi, krščanstvo se je po nekod šele širilo, ljudje so bili materialnega mišljenja, in ko bi se še k temu pridružila empirična filozofija v današnjem pomenu, bi bilo še hujše. Mislimo, da je višja previdnost navrnila človeškega duha bolj na spekulativno pot, da ga je tako filozofija pomagala vleči iz materije kvišku.

Toda skolastiki poznejše dôle in nižje vrste so jo predaleč zavozili in s svojim vrtanjem prišli na »kant«. Zlasti jih je zapeljala Aristotelova teleologija.²⁾ Ne more se vsa krivda zvrčati na Bacona Verulamskega in na humaniste, ker so pokopali skolastično filozofijo. Reforme je bilo res treba. Toda človeška narava je že taka, da se rada zaleti iz ene skrajnosti v drugo. Ne da bi se filozofi v dôle preporoda vrnili k čistim vrelcem peripatetične filozofije, so pretrgali vse vezi s preteklostjo ter se iz vrtoglavnih visočin spekulacije spustili na tla gole empirije. Tako vidimo, da ima modroslovje zadnjih stoletij presežno empirični značaj. Empirija je filozofe prignala do skrajnega materializma. Ker pa materialistični empirizem nikakor ne more rešiti velikih svetovnih vprašanj, ki se človeku vsiljujejo na vsaki stopinji,

¹⁾ Celó Leibniz pravi, da je pripravljen podpisati vse, kar je Aristotel spisal v knjigi »o naravi«. Pesch o. c. 111.

²⁾ Card. Zigliara: »Summa Philosophica« — Parisii 1895. I. 5 18.

so se vrgli mnogi modroslovci zopet v naročje idejalistične spekulacije. Idejalistični in materijalistični monizem si stojita sedaj nasproti, modroslovci obojnega smeru so zagazili v zagato, iz katere si ne morejo pomagati. Filozofija je pa izgubila kraljevi venec.

A obupati ni treba. »V vsaki zmoti leži jedro resnice.«¹⁾ Doslej je človeški duh razvil svoje zmožnosti do skrajnosti na dve nasprotni strani. Spekulacija je do najtanjših niti razvila in razjasnila metafizične pojme, izkustvo je pa zlasti novejši čas doseglo sijajnih uspehov. Vse te rezultate je treba sedaj zbrati in jih prerešetati ter dva nasprotna póla zblížati. Sintetična in analitična metoda, izkustvo in spekulacija se morata spojiti.

Ako modroslovje zopet dobi trdna tla, ako se metafiziki vrne njena veljava in z druge strani porabi ogromen zaklad, ki ga podaja izkustvo, tedaj bo modroslovje zopet zacvetelo, tedaj se morda izpolni, kar je Leibniz slutil, »da bo prišel čas, ko bodo ljudje, vračajoč se k samim sebi, spoznali ceno neke svetejše filozofije . . . , ko bo raziskovanje narave zopet služilo v povelečevanje začetnika narave, ki nam v vidnem svetu kaže podobo (nevidnega) idejalnega sveta, ko se bodo vse vede zopet obrnile v dosego blaženstva.«²⁾

Velika naloga je tedaj namenjena modroslovju b o d o č n o s t i. Ne more se reči, da bi človeški um v filozofičnem raziskovanju že prišel do mej svojega delokroga. Naš um ne more dejanski (actu) nikdar obseči vsega, kar je predmet spoznanja, toda njegova m o ž n o s t (potentia) sega v neizmernost.³⁾ To je v pravem pomenu »napredno« načelo, popolnoma nasprotno vse razjedajočemu skepticizmu in obupnemu pesimizmu.

Bodoče modroslovje mora na podlagi starih resnic iskati novih; pomiriti mora dva nasprotnika: spekulacijo in izkustvo. V nadčutnih pojmi se mora osloniti na Tomaža Akvinskega in Aristotela, v izkustvu pa ima zlasti dva zelo važna vrelca: naravoslovje in zgodovino. — Naravoslovje podaja modroslovcu podatke iz zunanjega sveta, sili ga, da preiskuje sam vzroke zunanjih pojavov, da reči spoznava tako, kakor so, ne kakor si jih on v svoji učni sobi domišlja. Naravoslovje varuje modroslovca, da ne pride navzkriž z dejstvom. Vsak modroslovec mora biti nekoliko tudi naravoslovec, vsaj nedvomljive rezultate naravoslovnih znanosti si mora pridobiti.

Če se pa mora modroslovec ozirati na nezavestno naravo v njenih posameznih delih in v celoti, mora se tem bolj ozirati na krono stvarstva — človeka. Ni pa dovolj opazovati človeka le kot individuuum, marveč treba je gledati na človeka v družbi in na celotno človeštvo.

Ako je resničen filozofični princip, da se iz dejanja spoznava narava delujočega (ex actione cognoscitur natura agentis, — omne agens agit secundum suum esse), tedaj je pač zgodovina najbogatejši izkustveni vir za modroslovca. Vse človeško delovanje pripada za pravo zgo-

¹⁾ V. Cathrein: »Moralphilosophie«. Freiburg 1890. I. 74.

²⁾ Cit. Pesch II. 550.

³⁾ »Et ideo in intellectu nostro invenitur infinitum in potentia, in accipiendo scilicet unum post aliud: quia nunquam intellectus noster tot intelligit, quin possit plura intelligere.« S. Theol. I. q. 86. a 2.

dovini; bodočnost nam je neznana, sedanost pa je blisk, ki nagloma šine mimo nas, ostane nam le preteklost. V zgodovini gleda človek nekako samega sebe, uspeh svojega delovanja, delo svojih rok.

Zgodovina je velikansko ogledalo človeškega delovanja. Tukaj nam stopajo pred oči najskrivnejše želje človeškega sreca, visoki idejali se svetijo kakor zvezde, podle strasti divjajo kakor pošasti. Potrebe in nadloge, radost in žalost, zmožnosti in slabosti, stremljenje in zmote, vse se vrsti pred nami.

Zgodovina nam kaže stebre, na katerih sloni človeška družba, ona nam pripoveduje, kaj je narode storilo srečne in nasprotno, kaj je bil vzrok njih propadu.

V tem oziru veljajo besede Ciceronove: »*Historia magistra vitae, lux veritatis*«

Zgodovina podaja modroslovcu neprecenljivih zakladov in ga varuje, da ne pride v nasprotje s prepričanjem človeškega rodú, da ne podira tega, kar so drugi stoletja z velikim trudom zidali, da ne zaničuje tega, kar je drugim sveto in drago, da ne ruši stebrov, na katerih sloni blagor človeštva.

Pomen zgodovine za modroslovje priznavajo večinoma vsi novejši modroslovci, ker vsak skoro išče v zgodovini potrdila za svoj zistem. Materialistu je cela zgodovina nepretrgan boj za obstanek, panteistu je razvoj in razodevanje nezavesnega, hegelijancu je »zgodovina proizvod delovanja duha«¹⁾, tudi socijalni demokrat skuša z zgodovino podpreti svoje nauke. Ta zloraba zgodovine pa nikakor ne zmanjšuje njenega pomena za modroslovje, temveč nas le potrjuje v tem, da je zgodovina res važen vir za modroslovje. Laški hegelijanec A. Vera ugovarja sicer Ciceronovim besedam, češ, da je to poniževanje zgodovine.²⁾

Vkljub temu se ravno sam poslužuje zgodovine kakor dekle, da mu potrdi Hegelovo filozofijo. — Nihče ne pravi, da ima zgodovina nalogo dajati nravna pravila, reševati politične in socijalne probleme itd. zgodovina naj ostane pri svojem predmetu, naloga drugih znanosti je iz nje zajemati potrebnih naukov.

Ako hegelijanci trdó, da se v zgodovini nič ne ponavlja, menda sami tega ne verujejo, sicer bi ne pisali filozofije zgodovine in govorili o »zakonih duha«. Ako nam n. pr. zgodovina pripoveduje, da so notranji boji pogubni za državo, mar ne smemo iz tega sklepati na isti učinek, kjerkoli se pojavijo državljanski boji? Ako se zavrže historična indukcija, mora se zavreči sploh vsaka indukcija.

Brezdvomno je tedaj zgodovina bogat vir za modroslovje, toda velevažno vprašanje je, po kaki metodi naj hodi modroslovje zajemajoč dokaze iz zgodovine?

Hegelov učenec A. Vera zopet odločno poudarja, da je za zgodovinsko modroslovje porabna le aprioristična metoda t. j. od splošnih principov na

¹⁾ A. Vera: »*Introduzione alla filosofia della Storia*« (Firenze 1869) str. XII.: »*La storia è il prodotto dell'attività dello spirito.*«

²⁾ L. c. str. X.: »*La storia riducevasi allora all'umile ufficio di maestra della vita. E per simil guisa se ne disconosceva la natura essenziale, il carattere proprio e distintivo, secondo il quale la ripetizione identica degli avvenimenti è impossibile.*«

posameznosti.¹⁾ Dasi so po njegovem zistemu posamezne reči le pojavi vesoljne ideje, vendar v svoji veliki nedoslednosti trdi, da od posameznosti ne moremo priti do splošnosti, z drugimi besedami vesoljna ideja sama sebe ne pozna, ko je vendar ista v posameznostih in v splošnosti.

Ravno tako tudi drugi vlačijo zgodovino na svoje zisteme po aprioristični metodi, kakor čevljar usnje na kopito. Na ta način je lahko najti dokazov za vsako budalost.

Pravo modroslovje, ki išče le resnico in nič drugega mora nastopiti metodo a posteriori t. j. od učinkov na vzroke, od posameznosti na splošnost. Iz zgodovine je treba delati zistem, ne pa iz gotovega zistema obdelovati zgodovino. V tem zmislu pripisujemo veliko važnost modroslovju zgodovine in ta element so srednjeveški modroslovci malo upoštevali, ker še historična veda ni bila tako razvita, kakor je dandanes.

S tem je ob enem rečeno, da je sicer potrebno vrniti se k starim, vendar skolastika v vsem svojem obsegu se ne more in ne sme obnoviti. Pesch pravi: ... »Von einer Repristination der peripatetisch-scholastischen Naturwissenschaft, insofern solche in die Breite geht und sich mit der Specialerklärung der Einzelthatsachen befasst, kann absolut keine Rede sein.«²⁾

Prav modro vodilo v tem oziru daje znana enciklika Leona XIII. »Aeterni Patris«. Pred vsem je dobro razločevati med skolastično filozofijo in tomistično. Ta je le del in hkrati cvet srednjeveškega modroslovja. To je treba povzeti in združiti z novejšimi nedvomljivimi rezultati naravoslovnih znanosti. Dandanes imamo važnejšega posla, kakor obnavljati neplodno vrtanje skolastikov, o rečeh, ki nimajo niti na praktično življenje niti na vedo samo nikakšnega vpliva.

Vsak čas ima svoja vprašanja in svoje potrebe. Z zgodovinskega stališča ne smemo prehudo soditi skolastičnega vrtanja, ker moramo pomisliti, da so stari imeli opraviti z arabskimi in judovskimi modroslovci, ki so večkrat privlekli na dan kako malenkostno vprašanje.

Marsikatero vprašanje se je porodilo tudi iz tekmovanja — časih ne ravno idejalnega — med različnimi šolami in verskimi družbami. Take reči treba prepustiti zgodovini modroslovja.

Žal, da se v nekaterih novejših skolastičnih knjigah zopet ponavlja staro pričkanje. Na dolgo in široko se razpravljajo t. zv. »domača« vprašanja, na druga pereča časovna vprašanja pa se nič ne ozira ali se pa prezirno odpravljajo z nekaterimi suhimi »atqui« in »ergo«.

Ako se skolastika obnovi z vsemi svojimi pritiklinami, lahko že naprej rečemo, da ne bo nikakšnega uspeha, marveč da se bo začel stari proces razkranjanja. Neposredno se je treba vrniti k Tomažu Akvinskemu in Aristotelu. — Toda ali naj samo avktoriteta odločuje? Ker to ali ono pravi Aristotel ali sv. Tomaž, tedaj je res! Ne tako! O tem pravi sv. Tomaž sam,

¹⁾ O. c. str. 22—23.

²⁾ O. c. 155.

da je dokaz, ki sloni na človeški veljavi, najslabejši,¹⁾ kakor je to že tudi Boecij izrekel.

Današnji svet ravna v tem popolnoma napačno. Z ene strani so novejši modrijani vrgli v kôt vse starejše učenjake, vsak si hoče postaviti svoj zistem, z druge strani pa cele množice slepo drvé za mnenjem tega ali onega pisatelja. Materijalistu je Darwin najvišji kriterij, drugim Kant, Hegel, Schoppenhauer, dà, največji del »razumništva« zajema celó iz romanov svoje filozofično naziranje! Kdor bi se predrznil dvomiti o nazorih Zole, Turgenjeva, Aškercia itd., dobi brco, da je mračnjak.

Kar se pisateljskih osebnosti tiče, ima preučevanje velikih srednjeveških modroslovcev tudi važen pedagoški pomen. Njim je bilo le do resnice, radovoljno so jo vzprejemali, kdor koli jo je izrekel, Aristotel ali Plato, Cicero ali sv. Avguštin, kristjan, pogan ali Arabec — mohamedanec.

Naravnost trdimo, da je n. pr. Tomaž Akvinski proti tujemu mnenju veliko bolj »liberalen« in »toleranten«, kakor marsikateri »mislitelj« našega časa. — Ako ima Tomaž opraviti s kakim nasprotnikom in hoče ovreči njegovo trditev, nikdar se ne zaganja v osebo in ne rabi žaljivih izrazov, časih čisto splošno pové: aliqui dixerunt (nekateri so trdili). Najprej brez zavijanja navede nasprotnikovo misel in je ne pobija naravnost, marveč zasleduje logični proces, po katerem je nasprotnik prišel do svoje trditve. Na ta način reši nekako čast nasprotniku, češ, ni iz hudobije ali neumnosti tega trdil, marveč logična doslednost ga je iz nekega napačnega načela privedla do krive trditve. Ko pa najde koren zmote, tedaj in principio dokaže, da je nasprotnikovo načelo krivo in torej njegova trditev brez tal. Rekli smo, da ima ta metoda sv. Tomaža pedagoški pomen. Zlasti mlad človek, ki misli kdaj znanstveno delovati, si mora prisvojiti ta le načela: 1. spoštovati nasprotnikovo mnenje; 2. imeti pred očmi le stvar, ne osebe; 3. ničesar ne podtikati nasprotnikovim besedam; 4. nasprotni trditvi vselej poiskati in izpodrezati korenino, ne pa samo listja in cvetja; 5. nikdar se ne pustiti v oblast strastem in predsodkom, ampak vselej slediti le luč razuma.

Na tej poti je mogoč napredek, ki ima za smoter le resnico, naj jo najde kdor koli. Naj tedaj vstane veliki duh Aristotela in Tomaža Akvinskega ter pomiri razdražene duhove in uredi razrvano modroslovno polje! Nečemo jima prodati svoje svobode zaradi njune veljave, marveč oklenimo se njunih načel, ker se najbolj strinjajo z načeli normalne zdrave pameti in s tradicijskim naziranjem človeškega rodu.

Sredi razjarjenih duhov in strasti naj povzdigne zdravo modroslovje svojo zastavo. David in Golijat si stojita nasproti: krščanstvo in novodobno poganstvo ali arabstvo, žlahtna omika in poltena razdivjanost, ki grozi človeški družbi s pogubo. Golijata je treba ubiti z njegovim lastnim mečem. Krščanska veda mora začeti križarsko vojsko, kakor pred osemsto leti. Naloga krščanskih učenjakov je trojna: polastiti se vede, te trdnjave, v katero se

¹⁾ »Locus ab auctoritate, quae fundatur super ratione humana, est infirmissimus.« S. Th. I. q. 1. a. 8. ad 2.

skrivajo sovražniki krščanskega imena in rušitelji blaginje človeške; krščansko vero, pravost in vedo je treba utrditi z močnim obzidjem dokazov, naposled treba je razviti novo kraljestvo vede, ki bo človeškemu duhu s starimi resnicami odprla pot do novih resnic, ki bo žlahtnila duha in srce v sem slojem človeškega rodu. Zdi se, da bo socialno vprašanje kmalu izpodrinilo vsa druga vprašanja, kakor pred osemsto leti križarske vojske. Ugodna rešitev tega vprašanja pa hoče poprej nujno dveh korenitih preosnov: 1. da se duševna izobrazba vrne k trdnim in nerazrušljivim načelom; 2. da krščanstvo prešine vse naše dejanje. Teoretično in praktično krščanstvo mora zavladati na svetu. Prvo pravi: »Veruj v enega samega Boga«, drugo pa: »Ljubi svojega bližnjega kakor sam sebe.« V teh dveh zapovedih tiči — rešitev socialnega vprašanja.

V to novo, duševno križarsko vojsko smo poklicani tudi mi Slovenci. Naše ljudstvo ima drugo nalogo v zgodovini, kakor da bi se potopilo v evropski kaluži. — Tudi naši pradedi so imeli dolge križarske vojske, braneč svojo vero, omiko in domovino. Vero v Boga, krščansko omiko in narodno zavednost naj varuje naše ljudstvo tudi naprej. Možje, ki so dobre volje, katerim je v resnici na srcu blagor ljudstva, naj združijo svoje moči. Dobra volja in mirno preiskovanje resnice bo poravnalo različnost nazorov. Komur pa tega ni mar, naj se pobere iz slovenske hiše. — Na večer 19. veka naj se torej vzdigne idejalna križarska vojska; njen prapor bodi križ! *Ἐν τούτῳ νίκη!*

Dr. Fr. Kovačič.

(Dalje.)

Liberalizem ali večni Žid.

(Žalostna igra v petih dejanjih. — Po zgodovinskih virih spisal dr. Jožef Debevec.)

(Dalje.)

Drugo dejanje.

K r s t.

Prvi prizor.

(Voz z Židom in vrečami se počasi pomika proti severu francoske dežele. Solnce vzhaja izza gor. Sliši se ptičje petje. Žid na pol dremlje, časih pa si na tihem zapoje: „Ko nazaj pridemo . . .“ Naenkrat pa se prikaže v daljavi truma brzih konjenikov, ki od Pariza sèm jahajo. Voznik opomni Žida, naj se ozrè. Žid pogleda, in — prebledi. »Zapazili so moj beg! Vse je izgubljeno! O, Loža, Ložica! Voznik, poženi, kar moreš, morda še uideva!« Voznik podí, a vreče so pretežke, voz ne more naprej. V tem trenutku ju dohitè konjeniki. Obstopijo voz, ga vstavijo ter „pozdravijo“ Žida.)

Prvi konjenik. Francoski narod nas pošilja, da te privedemo nazaj v Pariz. Slušaj torej in vrni se!

Žid (*krčevito držeč vreče*). Kaj sem vam storil? Kaj sem storil francoskemu narodu? Zakaj me ne pustite pri miru? Vi ste divjaki. Vaš kralj Ludovik je tudi hotel mirno oditi iz Pariza, pa vi, divjaki, ste ga vjeli, hiteli ste za njim in ga sramotno pripeljali nazaj v Pariz. In zdaj hočete isto sramoto napraviti meni? O nehvaležnost!

Drugi konjenik. Nikar tako ne govôri! Tebe hoče narod počastiti. Zdaj, ko te ni več v Parizu, so še le spoznali, kaj si jim bil, zdaj so se jim odprle oči in spoznali so, da si bil duša revolucije prav za prav — ti. In zato te hoče narod imeti v svoji sredi in te odlikovati, kakor še ni odlikoval nikogar. (*Žid jih gleda neverno.*)

Tretji konjenik. Tu ná, pismo od samega Napoleona Bonaparteja, ki te vabi in prosi nazaj.

Žid (*čita ter zmajuje z glavo, slednjič izpregovori*). Pustite me vsaj, da grem po nevesto, ki toži po meni že leta in leta!

Prvi konjenik. Zdaj slušaj in vrni se z nami. Pozneje doboš častno spremstvo, ki pojde s teboj po nevesto. (*Žid se vda. Voz se obrne in vsa družba se vrača v Pariz.*)

Drugi prizor.

(Trg v Parizu. Sredi trga oder, z venci okrašen. Na odru mnogo gospôde, v prvi vrsti pa Napoleon Bonaparte, prvi konzul francoski, gospa pl. Staël in Benjamin Constant, časnikar. Okrog odra se ljudstva kar tare. — Mej tem pripeljejo konjeniki Žida. Ko jih ljudstvo zagleda, zadoni iz vseh grl pozdrav. Godci zagodejo najlepšo, ki jo znajo. Žid je ves ginjen, a vendar preplašen, ne vedoč, kaj vse to pomeni.)

Napoleon Bonaparte (*proti Židu, prihajajočemu na oder*). Pozdravljen, enfant terrible de la république! V srečo si štejem, da smo te še vjeli. Ti si naš. Ti si napravil revolucijo, a mi tega nismo vedeli, ker si se skrival po zakotjih. Sedaj te ne izpustimo več. Ostani pri nas. Moj prvi svetovavec boš. Samo ne zameri, imena ti ne vem; kakó naj te kličem?

Žid (*v zadregi, na tihem*). Pravega imena ne smem povedati, a izmišljenega ne vem nobenega. (*Glasno.*) Nimam nič pravega imena . . .

Bonaparte in drugi (*strmé*). Je-li mogoče? brez imena? Takoj ga moraš dobiti, pri tej priči te homo krstili.

Žid (*prestrašen*). Krstili?! Ne, tega pa že ne! (*Spusti se v beg ter dere skozi množico. Množica za njim; tako letajo po trgu nekaj časa semtertja. Slednjič ga vjamejo ter privedejo nazaj na oder.*)

Bonaparte. Ne boj se vendar tako silno krsta! Saj doboš samo ime! Glej, tukaj ti predstavljam botro in botra. Botra ti bo gospa pl. Staël, rojena leta 1766., hči bivšega ministra Neckerja, slavna pisateljica, izobražena v modroslovju in slovstvu. Navzela se je najprej idej Montesquieu-jevih in Rousseau-jevih, nato se je posvetila učenju angleških senzualistov in slednjič je proučila nemške filozofe, Kanta, Fichteja in Schellinga. Spisala je tudi knjigo, s katero si je pridobila svetovno ime: »*Considérations sur les principaux événements de la Révolution française.*« Tako učeno

botro bodeš torej imel. Ali ni to častno za-te? In poglej botra! Samo jedno leto je mlajši od botrce, sicer sta pa po mislih čisto enaka in iskrena prijatelja. Njegov poklic je časnikarstvo. Jaz bi ga imel še mnogo rajši, ako mi ne bi vedno očital »despotizma«. Tudi Constant je spisal knjigo in sicer »Réflexions sur les constitutions, la distribution des pouvoirs et les garanties dans une monarchie constitutionnelle«. To bo torej tvoj boter. Sedaj pripuščam njima, da te še podučita, kar je treba, in dasta pripravno ime. (*Odide*.)

Gospa pl. Staël (*ko odide Bonaparte*). A, ti si torej oni ženij, ki je provzročil to velikansko gibanje pri nas, ti? Pa zakaj si hotel pobegniti od nas? Mar ti je bilo dolgčas? Čakaj, sedaj bomo vse drugače skrbeli za-te. (*Ogleduje ga skozi operno „kukalo“*.) A, mon Dieu, kakšen pa si? Kakšen starodaven obraz pa imaš? Kakor da si star sto, dvesto, več, tisoč let, in še več? Kedaj si se pa tako postaral? Pokličite brivca, da ga obrije in ostriže. (*Brivec prihiti in naglo opravi*.) Glej, sedaj si takoj mlajši, prijazniši; koliko raje te bo videla nevesta! Kaj pa obleka? (*Ogleduje jo zopet natančneje*.) Parbleu! vsa je omadeževana od krvi? Kod pa si se vendar klatil? Vidiš, do sedaj si bil predivji, hlepel si le po revoluciji, odslej poslušaj, kako se mi boš vedel: jaz te hočem namreč seznaniti z najboljšimi rodbinami, vodila te bodem po salonih, toda da mi boš govoril pametno, mirno. Avtoritêto le zametuj, kakor doslej, v nravnosti in politiki, a dostavljaj, da vest človekova, ta je nepretrgano razodevanje in pamet — nespremenljivo dejstvo. Kakor doslej — zagovarjaj svobodnostne naprave, ljudovlado v majhnih deželah, konstitucionalno vlado v večjih. Jaz, kot tvoja botra, zahtevam to od tebe.

Constant (*ko neha Madame Staël*). Slišal si malo prej, da sem ti postavljen za botra. Kot tak imam dolžnosti do tebe, a tudi ti meni nasproti. Prav bo torej, da me spoznaš. Vedi, da se potegujem vedno za svobodo posameznega človeka, svobodo v vsem, v veri, v filozofiji, v slovstvu, v obrtnosti, v politiki, zlasti pa za svobodo versko. Despotizem nima pravice, da živi, niti despotizem vladarski, niti despotizem nenasitnih množic. Compris? Tako govôri tudi ti!

Gospa pl. Staël. Mislim, da sva te dovolj podučila. Vendar, predno te krstiva, predno ti dava ime, izpovej svojo »vero«, da vidimo, če si »pravoveren«. Tako je navada pri krstu. Sicer jo molijo botri, a ti si odrastel, moliš jo lahko sam.

Žid. Moja »vera« ima več členov, le poglavitne vama bom naštel; naučil sem se je zlasti od Rousseau-a, pa tudi od drugih môž revolucije; vsak je kaj prideljal. To molitvico bi zval jaz »načela iz leta 1789«, podlaga pa so jim »človeška prava«, ki smo jih proglasili dné 27. avgusta 1789. Poslušajta me torej, kakó jaz molim: Člen 1. Ljudje se rodé svobodni in enaki gledé na prava in tudi ostanejo svobodni in enaki. Člen 2. Smoter vsaktere politiške družbe je ohranjenje naravnih in neodvzetnih človeških pravic. Te pravice so svoboda, lastnina, varnost in vpor zoper zatiranje. Člen 3. Začetek sleharne avtoritête je v narodu. Člen 4. Svoboda

je to, da imaš oblast, storiti vse, kar ne škoduje drugim. Člen 5. Zakon sme prepovedovati le dejanje, ki je škodljivo družbi. Člen 6. Zakon je izraz splošne volje. Vsi državljani imajo pravico sami ali po namestnikih vdeleževati se zakonodaje. Člen 7. Nihče ne sme biti tožen in zaprt, razun v zakonito določenih slučajih in na zakonito določen način. Člen 10. Nikogar ni vznemirjati zaradi njegovih nazorov, tudi ako se tičejo vere, razun če jih sam glasno razklada ter z njimi v nevarnost peha zakonito vrejeni mir. Člen 11. Svobodno izražati svoje misli in nazore je ena izmej najdragocenejših pravic človeških: vsak državljan sme torej svobodno govoriti, pisati in tiskati; vendar če napačno rabi to svobodo, nakoplje si odgovornost v zakonito določenih slučajih. Člen 14. Vsi državljani imajo pravico, bodisi sami neposredno ali pa po svojih zastopnikih prepričevati se o potrebnosti javnih davkov, prostovoljno za nje glasovati in paziti, kako se porablja. Člen 15. Družba ima pravico od vsakega javnega uradnika zahtevati račun o »hiševanju«.

Gospa pl. Staël. S tvojo »vero« sem popolnoma zadovoljna, kakor tudi boter gospod Constant. Sedaj nas ne ovira nobena stvar več, da te ne bi »krstili«.

Žid se pri besedi „krstili“ še jedenkrat splaši, da zbeži med množico ter divjá po trgu. Množica zopet za njim in kmalu ga slovesno privedejo nazaj pred botro in botra.)

Constant (proti najmočnejšim izmed množice). Dva, trije ga držite, da nam ne uide! (Trije možaki ga primejo.)

Gospa pl. Staël. Ti si res pravi »enfant terrible«. Ves divji si še. A čakaj, damo ti takšno blágo, plemenito, lepodoneče ime, da bo že to samo vplivalo na tvoje srce in um ter te vsega premenilo. (Vzame v roko koledar.) Poglejmo najprej, če najdemo ime kakšnega svetnika, ki bi bilo pripravno za-te.

Žid. Svetnika? Fej te bodi!

Gospa pl. Staël. Saj so prav lepa imena, le poslušaj: S. Petrus Ap. (Žid se hoče iztrgati iz rok držječih ga možakov.) No, no, če ne moreš že nič slišati o Petru, pa poiščimo drugega svetnika. Glej, tu je eden, ki ima kaj pripravno ime: S. Liberalis —

Žid. Fej!

Constant. Saj tudi ti vedno govoriš o svobodi; kako da ti ne vgaja to ime?

Žid. Ker je svetniško! Jaz hočem, če že moram, drugačno . . .

Gospa pl. Staël (proti služabnikom). Prinesite mi hitro največji slovar latinskega jezika, Thesaurus linguae latinae! (Prinesó. Madame Staël lista semtertja. Naenkrat vsklikne.) Εὐρηξ! Krasno ime! Prijatelj, veš kaj? imenovali te bodemo, ker si si pridobil že toliko zaslug za »klerus«, »klerikalizem«.

Žid (obupno vzdihne.) Ah! (V tem trenutku se zgrudi na tla. Okrog sloječi ga dramijo, močijo z jesihom, a vse nič ne pomaga; Žid leži kakor brez zavesti na odru.)

Constant. Milostiva! Ne ponujaj mu več tega imena; kakor vse kaže, bi bilo kmalu to ime »klerikalizem« njegova smrt.

Gospa pl. Staël. Čakaj, bodem pa uljudniše govorila ž njim; vikala ga bodem. — Čudna prikazen ta tujec! Pa, pogledj monsieur, kakšne čevlje ima: vse prašne, blatnate, in stavim, da se jih ne drži samo francoski prah. Gotovo je prišel od daleč, daleč. (*V tem Žid odpre oči ter gleda gospo Staël.*) He, monsieur, kaj me tako nezaupno gledate? Nikar ne mislite, da vas hočem dražiti; res pa je, da bi vam kot botra izbrala rada najprikladniše ime, ki bi vas še v poznih letih veselilo. (*Ogleduje njegove čevlje.*) Kaj ne, monsieur, vi niste pri nas rojeni, na Francoskem?

Žid (*nekaj časa molči; nato:*) Ne!

Gospa pl. Staël. Ali smem vprašati, kje?

Žid. Moj dom je, kjer vlada pamet in svoboda!

Constant. Torej nimaš nobene prave domovine?

Žid (*molči*)

Gospa pl. Stael. Potem bi se Vam pa podalo ime, ki je tudi lepo in prijazno: »brezdomovinec«.

Žid (*srdito*). Ne šalite se z menoj, sicer — (*stiska pesti*)

Gospa pl. Staël (*proti Constantu*). Sedaj pa res ne vem, kako ga imenujmo! Nobeno ime mu ni všeč.

Constant (*zašepče jej nekaj na uho*).

Gospa pl. Staël Superbe! To bo pravo, dà, to. Vedno govorite, monsieur, o svobodi; sedaj sva dobila za Vas ime: liberalizem. (*Židu se razjasni lice.*) Kaj ne, da Vam je všeč? Vedela sem naprej, da Vam bo. Liberalizem se bode te torej nazivali odslej. To pač veste, da liberalizem je sestavljen iz »liberal« in »izem.« Adjektiv »liberalis, e« — je od Romula, ki je sezidal Rim, pa do naših dni imel pomen: »to, kar je vredno svobodnega moža«.

Žid (*proti občinstvu*). No, in jaz sem vreden svobodnega imena!

Gospa pl. Staël. V tem pomenu so govorili klasiški Rimljani o liberalnih umetnostih (*artes liberales*), o liberalni vzgoji . . . itd., in so umevali s tem take umetnosti, taka opravila in tako vzgojo, ki je dičila svobodnjaka pred sužnjem, ki je opravljal le mehaniška dela. Kakor pa se vsak pojem sčasoma razširi, tako se je tudi ta, in že o Ciceronovih časih je »liberalis« pomenilo toliko kakor plemenit, človekoljuben, darežljiv, sploh vse lastnosti duha in srca, ki dičijo svobodnega, imovitega, čislanege moža.

Žid (*proti občinstvu*). Čudovito se vse to strinja z lastnostmi mojega duha in srca!

Gospa pl. Staël. Cicero n. pr. večkrat združeni rabi besedi *liberalis* pa *municus*, kar oboje pomeni, kakor veste, darežljiv. Tako v govoru za Kvinta Roscija: »*Roscius semper liberalissimus munificentissimusque fuit.*« A so črkobrbcí, ki razločujejo ter trdijo, da je »liberalen« tisti, ki majhnim in poznanim ljudem deli dobrote, »*municus*« pa, ki streže in daruje velikašem in mogotcem. Se-li Vi, monsieur, strinjate s tem razločevanjem?

Žid. Nikakor ne! Jezikoslovci so sploh najneumniši ljudje na svetu; kdo se bo menil za-nje? Naj bo »liberalis« kar hoče, jaz bodem skušal deliti darove velikim in mogočnim.

Gospa pl. Staël. Pa še nekaj zanimivega, pikantnega. Stari Plavt, pisec veseloiger, in pa njegov tovariš Terencij sta rabila to besedico »liberalis« tudi v pomenu: lep, mikaven, eleganten. Le poslušaj in sódi, če ni res! Plavt v igri »Miles gloriosus« pravi: Lepida et liberali forma est. = Lepe in prijazne postave je. Terencij v »Evnuhu«: Quam liberali facie, quam integra aetate! = Kako krasnega obraza, kako cvetoče mladosti! — Glejte torej, monsieur, kakšno ime sedaj dobite, ime, ki ima na sebi vse, kar si le more želeti človeško srce, plemenitost, ljubeznivost, lepoto. Prepričana sem, da bodeste že s samim imenom pridobili ves svet zá-se in da bo vse norelo za Vami!

Žid (*blaženo, popravljač si ovratnik*). Loža, Ložica, ali slišiš? Jaz sem tudi lep, ljubezniv, prikupljiv, mil, prjazen! (*Proti gospej de Staël*). Pritisnite mi torej hitro to ime, hitro, da kedo drugi ne pride in mi ga ne sné!

Gospa pl. Staël. Takoj se zgodi. Le toliko naj Vam še omenim, da midva z gospodom Constantom rabiva to besedico sedaj še v nekoliko širšem pomenu, nama je namreč liberalen tisti, ki je prost vsake omejenosti duha, prost vsake tesnosrčnosti v mišljenju. Koderkoli se bodeste torej predstavljali, morate razložiti, zakaj se tako imenujete.

Žid (*veselo*). Lahko delo! Omejenosti duha v resnici ne poznam, in tesnosrčen v mišljenju tudi nisem; nasprotno, ali nisem za svobodo, za najširšo svobodo v vsakem oziru?

Gospa pl. Staël. Sedaj se razumemo. Slovesno Vas torej —

Glas izmed gospóde. Postojte! ker bo »vera«, ki jo bo prej »odmolil«, vera tisočev in tisočev, mora biti popolna. In zato zahtevam, naj dostavi se te člene: »Osvobodi naj se delo« z razrušenjem zadrug in korporacij; zahtevam, da sodelujejo pri krvavih sodiščih meščanje kot porotniki, da se obravnave vršé javno v zbornicah in kriminalnih zadevah; hočem, da se pouk razširi na vse ljudstvo in da bodi vrejen v naprednem duhu; zahtevam dalje, da »ubožni zaklad« vzemi država v svojo skrb; slednjič, da naj se cerkev loči od države popolnoma ter odpravi tudi budget za bogočastje.

Žid. Rad sprejem tudi to v svoj program. Da bo torej moje veroizpovedanje popolno, ponavljam še gorenje člene: »Osvobodi naj se delo z razrušenjem zadrug in korporacij; zahtevam . . . (*ponavlja vse do: — budget za bogočastje.*)

Constant. Želi še kedo besede?

Drug glas izmed občinstva. Predlagam, da se možu dene na glavo nov francoski cilinder, in mesto krvave suknje lep črn frak in bel telovnik pa črne rokavice, ker bo odslej hodil po salonih, ne pa po zaduhlih izbah.

(Splošno odobravanje. Brž prinesó cilinder, frak, bel telovnik in rokavice ter pokrijejo in oblečejo Žida, da je naenkrat eleganten Francoz. Tudi preobujejo ga v nove fine čreveljčke.)

Gospa pl. Staël. In sedaj naznanjam slovesno in javno pred celim svetom, da se bodeste odslej, monsieur, imenovali Liberalizem.

(Okrog stoječi *Parizani mahajo s klobuki in robci ter zapojejo pesmico:*)

Prelepo ime — izem,
Ves svet naj te živi!
Izem, azem, — azem, izem,
Liberalizem —
Ves svet naj te živi!

Monsieur Libéralisme (se zahvaljuje na vse strani ter tudi zapoje:)

Prelepo ime — izem,
Ves svet naj me živi!
Azem, izem, — izem, azem,
Kar sem, nisem — nisem, kar sem;
Ves svet naj me živi!

(*Gospa pl. Stačl, pisateljica, in gospod Benjamin Constant, časnikar, primeta monsieur-a Libéralisme vsak za jedno roko ter ga peljeta proti palači Napoleona Bonaparta. Nepregledna množica jo dere za njimi. Začuje se godba, otroci pa mečejo klobuke ob tla ter vpijejo:*)

La liberté est morte, vive le Libéralisme!

(Zagrinjalo pade.)

Tretje dejanje.

Na vrhuncu slave!

Prvi prizor.

(Pariz Vse tiho. Nepregledna množica molče pričakuje prihoda večnega Žida, ki je bil mej tem šel po nevesto na Angleško. Kar si začno ljudje nekaj šepetati, še nekaj časa in — prikaže se fijakarski konj, za njim voz in v vozu sedita nova poročenca: Liberalizem in Loža. Množica ju navdušeno pozdravlja. Žid se odkriva na vse strani, Loža milostno odkimava.)

Drugi prizor.

(Ista nepregledna množica. Iz nje stopi pred Žida deputacija meščanov.)

Načelnik deputacije (se globoko prikloni, nato pa začne govoriti). Monsieur Libéralisme! ozri se in poglej, kaj nas je buržoazijcev, meščanov! Do sedaj sta nas tlačila dva stanova, plemenitaši in duhovniki; toda ne damo se več! Tretji stan, stan svobodnih meščanov, vzdiguje glavo. Ta stan prihaja sedaj k tebi. Glej, na rokah te bomo nosili, ako nam odgovoriš na to-le vprašanje: Kaj je tretji stan?

Žid (ki je bil mej tem stopil iz voza ter stojé poslušal nagovor, odločno). Vse!
Deputacija (enoglasno). Vse! vse! Ste-li slišali? Tretji stan je vse, vse! Bravo! živel Liberalizem! Vzdignimo ga na rame in nosimo ga po mestu, po vsem svetu! Svobodno meščanstvo, to bo odslej tvoj nositelj, monsieur Libéralisme! (Vzdignejo ga na rame ter nosijo mej množico. Zopet navdušeno pozdravljanje.)

Eden izmej meščanov (*ko se navdušenje poleže*). Bourgeois, svobodni meščanje! Mi vsi smo slišali, kako sodi gospod Liberalizem o nas, o meščanih. Ali ne zasluži, da smo mu hvaležni?

Več glasov. Govôri, govôri!

Prejšnji Predlagam torej: napravimo mu voz, kakoršnega svet še ni videl, in na vozu bodi pripravljen prestol za-nj in njegovo plemenito soprogo, prostor tudi za njegovo častno spremstvo; mi pa, meščanje, mi, ki nismo bili do sedaj nič, a smo in bomo vse, mi se vprežemo v ta voz in ga popeljemo po vsem svetu, in naš monsieur Libéralisme naj sedi na prestolu ter oznanjuje povsod svoj divni nauk! Ste-li zadovoljni, govorite!

Več glasov (*hrupno*). Zadovoljni! Haló, po voz! Po voz za Liberalizem!

Prejšnji. Po voz! Kdor si hoče pridobiti zaslug za voz, za meno!

(*Več meščanov odide.*)

Tretji prizor.

(Prejšnja množica. Nastopi **deputacija človeškega rodú.**¹⁾ Za njo stoji sto mož z mogočnimi trobentami v rokah.)

Anarchasis, govornik človeškega rodú (*priklanja se Židu*). Monsieur Libéralisme, največji veleum, kar jih je svet kedaj videl! Vsi ti narodi, katerih zastopnike vidiš tu pred seboj, so slišali o tvojih slavni delih, noter v vročo Afriko, daleč za nebotično Himalajo, čez reko Misisipi v pragozde amerišanske in tako dalje je pridrla slava tvojega imena. Narodi so ostrmeli in brž poslali najboljše svoje sinove, da se ti poklonijo in poslušajo tvojo modrost. Obrni svoje oči na-nje, na te odposlance človeškega rodú! Glej, tu imaš zastopnike Nemcev, Poljakov, Rusov, Švedov, Švicarjev, Holandcev, Brabancev, Angležev, Španjcev, Italijanov, — klanjajo se ti celó zagoreli Arabci, Sirci, Kaldejci, v srečo in čast si štejejo sinovi ameriških prèrij in pragozdov, brzonogi Indijanci, zreti v tvoje modro obličje in vživati sladkost tvojih besedij. (*Obrnjen proti množici.*) In ti narod francoski, bodi ponosen; glej, ves človeški rod z vse širne zemlje te občuduje in prihaja, da bi bil deležen tvoje svobode!

(*Frenetiški klici navdušenja. Množica se objema od veselja.*)

Žid (*dá znamenje, da hoče govoriti. Vse utihne. Nato prične Žid.*) Slavni zastopniki človeškega rodú, plemeniti narod francoski! Sree se mi širi od samega veselja. Prišli ste poslušat moj nauk. O ponos! Kje je kdo v zgodovini, ki bi bil govoril vesoljnemu človeštvu? Moj stari nasprotnik Jehóva je mej gromom in bliskom govoril na sinajski gori, toda samo enemu ljudstvu; tudi on, ki je rekel, da je prišel razdevat moje kraljestvo, je govoril samo enemu ljudstvu, njegovi apostoli so binkoštni praznik

¹⁾ Prim. Stare, Občna zgodovina, V. 37, ali Weiss, Weltgeschichte, XV. 51. Nemški baron Cloutz, ki se je sam zval Anarchasis-a, »govornika človeškega rodú«, je bil zbral šestdeset ljudi v Parizu ter jih oblekel v vse mogoče nošnje evropskih, afričanskih, azijskih in amerišanskih narodov. Nošnje je dobil v pariških glediških garderobah. Pametni možje so se smejali sleparju, a drugi so pa le resno sprejeli to deputacijo človeškega rodú,

imeli pred seboj sicer veliko množico, toda bili so le Judje iz raznih pokrajin; mene edinega v vseh časih je doletela ta izredna čast, da govorim naenkrat vesoljnemu človeštvu, vsej zemlji.

Množica. Vive, vive, monsieur Libéralisme!

Žid. Poslušaj torej, rod človeški, moj nauk. Jaz ti ne kličem v spomin mračne, grozne besede: pénitence, pénitence, pénitence,¹⁾ tudi ne ostudne besede: pokorščina, — ne, kličem ti eno samo besedo, ki te bo osrečila: libérté, svoboda! (*Gibanje mej množico.*) Nikomur ne bodi več pokoren, razun samemu sebi. Vsak je sam svoj gospod! Ni Dieu ni maître!

Množica (*zahrumi*). Ni Dieu ni maître!

Žid. Ali pa tudi veste, o d k o d i z v i r a vsa svoboda, katero jaz oznanjujem?

Množica. Čujte, čujte! Mir!

Žid. Storíte vsi, kakor jaz! (*Žid položi kazalec desne roke na čelo. Vsi drugi storé isto.*) Dobro! Rekel sem vam to storiti zato, da nikdar več ne pozabite, kar vam sedaj povem: podlaga vsakej drugi svobodi je — absolutna svoboda mišljenja. Libérté de penser absolue!

Množica (*se bije ob čelo*). Neumneži, da nismo tega prej vedeli!

Žid (*proti trobentačem*). Pojdíte na vse strani in trobite po celem svetu, da podlaga vsakej svobodi je absolutna svoboda mišljenja.

(*Deset trobentačev takoj odide, vsak na svojo stran glasno trobeč.*)

Žid (*ko se trobenje že več ne sliši iz daljave*). Svobodni misli ne pustimo staviti nobenih mej; to bi bila največa krivica in največa neumnost ob enem. Komu pa škoduje kaj svobodna misel? Zakaj bi se torej omejevala? Ker pa svoboda mišljenja ni popolna, ako se človeku ne dá tudi svoboda, da svoje svobodne misli pove tudi z besedami, ali da jih zapiše, ali da jih skuša vvesti v življenje s pomočjo kakega društva, zato zahtevam in oznanjujem kot dopolnitev absolutne svobode mišljenja tudi svobodo govora ter tiskovno in društveno svobodo. To dosežimo in — sreča je naša.

Glas izmej množice (*zamolklo*). Prijatelji! svarim vas, ne poslušajte ga. Sleparski! S svojo absolutno, nebrzdano svobodo rušiš pravo, plemenito svobodo.

Nekateri meščanje. Pusti ga, gospod, naj izgovori!

Glas (*nadaljuje*). Ti, s svojo absolutno svobodo mišljenja rušiš pravo svobodo, koplješ ji grob, zakaj ako sme človek misliti, kar hoče, sme dosledno tudi delati, kar hoče. Oznanjuješ anarhizem v mišljenju; mar ne veš, da za tem mora priti anarhizem dejanja?!

Žid (*silovito razburjen*). Zamašite mu usta, kričaču. . . .

Glas (*mirno*). A, taka je tvoja absolutna svoboda mišljenja? Vsako »prepričanje« imenuješ »sveto«, in ko ti jaz izražam svoje, mi hočeš braniti, mi jemlješ svobodo?

Žid (*kakor gori*). Pobijte ga.

¹⁾ pokora.

Glas (*umirajoč*). Exorietur aliquis tuis ex ossibus ultor! Prišli bodo socijalni demokratje, prišli anarhisti, tvoji lastni otroci, in pobrali ti bodo v ime iste misli svobodne, v ime svobodnega osebnega prepričanja, ki ga trobiš sedaj v svet, pobrali ti bodo tvoje ukradene milijone In prav bodo imeli po tvojih nazorih, monsieur Libéralisme! (*Umolkne, izdahne.*)

Drugi glas (*nekod izmed množice*). Pobil si mi tovariša, ker je svobodno izrazil svoje prepričanje. Toda ne misli, da bo sedaj vse molčalo. V ime prava in pravice protestiram zoper tvoj nauk. Po tvojem ima tisti prav, ki ima moč, in tisto je prav, kar koristi. Ali se ne pravi to teptati pravo z nogami? Kakó naj se ohrani v državi red, če se ne spoštuje pravo?

Žid (*kakor gori*). Kaj meni mar pravo! Ob tla z razgrajajem!

Drugi glas (*umirajoč*). Le pobijaj nas, a čakaj: prišla bo druga stranka h krmilu in iskala bode drugačnih koristi, in tedaj boš, mogočni Liberalizem, čutil težko pëto nasprotnikovo na svojem tilniku, in skliceval se boš na pravo in pravico, pa bo prepozno. (*Izdahne.*)

Tretji glas (*odločno*). Vem, da me čaka smrt, toda raje jo pretrpim, nego da bi molčal. V ime npravnosti, ki nam jo nalaga pamet, protestiram proti tvoji absolutni svobodni misli. Ti, ošabni Liberalizem, si naravnost npravnen, si po svojem bistvu — greh. Ali nisi ob revoluciji razdivjal vseh človeških strasti? Ali nisi toliko in toliko ljudi ponižal do zveri? Če je vsako »prepričanje« »sveto«, potem je »sveta« tudi laž! Ni ga torej razločka med resnico in lažjo? Na kaj naj se pa še opira npravnost? Mar ne vidiš, da si razdel človeško družbo?

Žid (*kakor zgoraj*). Meščanje, buržoazijci! mar pustite nesramnežu, da mi tako ugovarja? Zdrobite ga!

Tretji glas (*umirajoč*). Tudi tebe bodo zdrobili, in sicer te bo zdrobila tista, katero ti tako smrtno sovražiš, katoliška Cerkev! Vse eno ti je, resnica in laž, vsako zmoto opravičuješ, — zakaj torej preganjaš katoliško Cerkev? Če govori resnico, saj si za svobodo, ne? in če bi učila tudi laž, saj praviš, da ti je resnica in laž vse eno? Zakaj jo torej sovražiš, njo edino? V tvojih očeh ga ni greha na svetu, samo en greh je — katoliška Cerkev in katoliški kristijan! Katoliški Cerkvi edini očitaš »nestrpnost«, ker uči, da je resnica le ena, in da laž nikoli ni bila, in ne bo — resnica. — Tako torej umevaš svojo svobodo?! (*Izdahne.*)

Žid. Kdo naj se ne razsrđi ob takem očitaniu? Kakó naj ostanem miren? Kje je še kak nasprotnik? (*Vse molči.*) Ugnali smo jih. Vidite, koliko treba trpeti za sveto stvar? — Toda kaj vidim?

(Več meščanov privleče med tem velikanski voz, čegar posebnost so široke šine na kolesih; vse se tare in drobi pod njegovo težo. Pravi pravcati — parizar. Sredi voza sta pripravljena dva vzvišena sedeža, drugi poleg drugega, desni nekoliko višji; spredaj in zadaj več prestolčkov. Ves voz je okrašen s trobarvnimi zastavicami — simboli svobode.)

Četrty prizor.

(Prejšnji. Meščanje, ki so privlekli parizar.)

Meščanje. Monsieur, evo ti voza, na katerem te popeljemo po vsem svetu; sami se hočemo upreči vanj, kakor oni helenski bratje, ki so peljali svojo mater v svetišče, in ko bi se tudi imeli zgruditi na tla od utrujenosti, prav, kakor oni bratje, nič za to — mi buržoaziji hočemo vleči liberalni voz!

Množica (*vpije*). Na parizar ž njim, na parizar! (*Naenkrat se vzdigne sto rok, ki posade Ložo na desni, Žida na levi prestol.*)

Žid (*klanjaje se s prestola na vse strani*). Bourgeois! predno nastopim žensko potovanje, predno se zavrté kolesa tega težkega, vse drobečega vozá, poslušajte moj popotni načrt.

Množica. Mir! Poslušajmo!

Žid. Potovali bomo po samih lepih krajih, po samem polju. (*Med množico veselo gibanje.*) In sicer bomo hodili po trojnem polju.

Množica. Čujte, čujte!

Žid. Dá, po trojnem polju: prvo polje, koder nas popelje pot, je versko, za njim pride politiško, slednjič gospodarsko. Tam bo voz že pretežak, zato dalje ne bomo hodili. In sedaj poslušajte, kako se bo potovalo po verskem polju.

Posamezni meščanje. Vse streti, vse zdrobiti!

Žid (*hvaležno*). Dá, na zadnje to dosežemo, a delati moramo temeljito, radikalno! Vsi veste, da so svobodni misli najbolj nasprotné stare, okamenéle dogme, ki jih uči zlasti katoliška cerkev. Zato pojdemo s parizarjem čez-nje in vse stremo. Streti hočemo predpravice, ki si jih prilašča katoliška cerkev, l' infame, naše zahteve so: enaka svoboda za vsa verstva, vsa bogočastja! — Država naj bo čisto ločena od cerkve! — vsa verska »prepričanja« so sveta, nedotakljiva, utemeljena! — zato vsem enake pravice, enako spoštovanje! Misel svobodna v verskih rečeh, to, bourgeois, je prvi pogoj blagodejnega državnega in družabnega življenja. Proč torej z vero iz javnega življenja! — vera je zasebna reč, vsak naj veruje kar hoče, vsak naj to obravnava s svojo vestjo!

Več meščanov. Très-bien! Ste-li čuli? Vera je zasebna reč, chose privée!

Drugi meščanje. Haló, trobci, zatrobite po vsem svetu: vera je odslej zasebna reč!

(*Deset trobcev odide, glušno trobečih na vse strani: La religion est chose privée — vera je zasebna reč!*)

Žid (*ko se šum nekoliko poleže*). In ker je vera zasebna reč, nima cerkev nobene pravice več, da bi jo mi še smatrali kot samostojno družbo; in to jej hočemo tudi dokazati! Bourgeois, ta-le parizar bo strl »sveta« posestva, ki jih mi napravimo »posvetna«, sékulizirana, strl bo cerkvene pravice do ubožnih zakladov, vse to bo odslej — državno, ali če hočete (*smehljuje se*): naše! Razumete?

Množica. Oui, oui, razumemo! Continuez!

Žid. Nikjer pa nam cerkev ne škoduje toliko, kakor v družini in šoli. Zato je naše geslo v ime misli svobodne: Zakon bodi civilen.

Množica. Très-bien, mariage civil! živel civilni zakon!

Žid. Iz šole vrzimo cerkev ven, in vsak otrok mora hoditi v državno šolo!

Četrty glas (*izmej množice*). Doslednost, kje si? Svoboda in — prisilna šola!

Žid (*razsrjen*). Mólci! Mi hočemo cerkvi na vsak način iztrgati šolo iz rok, in zato mora vsak otrok hoditi v našo šolo. Če si nasprotujemo sami sebi, kaj to komu mar! Namen posvečuje —

Četrty glas (*porogljivo*). Ahá!

Žid (*divje*). Zamašite mu usta! (*Zgodi se tako.*) Država imej »monopol« gledé na vesoljni poduk! (*Pritrjevanje*). In slednjič bomo še nekaj videli na verskem polju: posvetno oblast papeževo.

Nekateri izmej meščanov. Čujmo, čujmo!

Žid (*previdno*). Ta oblast papeževa je ostanek temnega —

Posamezniki. Fej ga bodi!

Žid. — krščanska srednjega veka. Če to oblast razrušimo, potem še-le bo človeška družba res svobodna.

Množica (*razdivjano*). S parizarjem čez svetno oblast papeževo! Uničimo jo, strimo jo.

(Upirajo se v liberalni voz, da bi ga premaknili. Žid jih miri; deset trobentačev odide na vse strani ter trobi: „Smrt papeštvu, smrt!“)

Žid (*ko se vihar nekoliko poleže*). Potrpite še malo! Z verskega zapeljemo parizar na politiško polje in tam — tam, bourgeois, stremo vse privilegije in predprave trinogov, bodisi da so oblečeni v frak ali pa v talar! Za vse in vsakega enake pravice! Trobci, zatrobite v svet: za vse in vsakega enake pravice! (*Zopet odide deset trobcev z glasnim trobentanjem na vse strani. Množica nepopisno navdušena.*)

Peti prizor.

(Prejšnji. Izmej množice se pririje odvetnik Mazzini s trumo »mladih« Italijanov, in Košut na čelu četici Madjarov.)

Mazzini (*proti Židu*). Z občudovanjem sem poslušal tvoje besede, monsieur Libéralisme; glej! mej tvojim govorom se mi je vnela želja, politiško zediniti razkosano Italijo. Kaj praviš, po katerem načelu bi šlo?

Žid. V imenu narodnosti!

Mazzini. Sosednje vlade bodo ugovarjale ter branile papežu deželo!

Žid. Po načelu, »ne intervenirati!« bodo molčale!

Mazzini. A ljudstvo je vdano papežu in bo nasprotovalo.

Žid. Mar ne veš, kakšno moč ima javno mnenje?

Mazzini. Vem, a to je za papeža!

Žid. Pamet! Javno mnenje se naredi!

Mazzini. Govôri!

Žid. S plačanimi časnikarji!

Mazzini. In s čim še?

Žid. In z vseučiliškimi profesorji!

Mazzini. Dalje! dalje!

Žid. Dalje, dalje! Mar ti ni še dosti? No, pa z ljudskim glasovanjem.

Mazzini. A to bo odločilo zoper nas!

Žid. Mar ne veš, da je ljudstvo tisti del človeštva, ki ne vé, kaj hoče? Ti mu povej, kaj naj hoče in glasovalo bo za-te.

Mazzini. A če vkljub temu kdaj glasuje v korist katoliški cerkvi?

Žid. No, tedaj reci, da je glasovanje — neveljavno!

Množica (*začudeno*). Salamonova modrost!

Mazzini. Gratie tante! (*Proti „mladim“ Italijanom*): Avanti! A Roma! (*Odidejo*).

Košut (*z Madjari, proti Židu*). Veličina naroda madžarskega, njegova svoboda, napredek, to je moj ideal. Kaj praviš, mojster, kako ga dosežem?

Žid. Po načelu narodnosti, napredka!

Košut. A Slovaki, Hrvatje, Rumuni, ki bivajo z nami pod eno streho, zahtevajo isto načelo narodnosti in napredka tudi za-se!

Žid. In ti?

Košut. Jim ga ne bom priznal nikdar!

Žid. Prav imaš! Niso povsod enake razmere. Časih je potrebno po istem načelu narodnosti in napredka, da ena narodnost tlači drugo.

Košut. Zahvalim. (*Proti spremstvu*). Mehed! Eljen Magyar orzsag! (*Odhajajo*.)

Peti glas (*izmed množice*). In to je svoboda liberalizmov?! Enake pravice za vse?!

Žid (*divje*). Kdo ugovarja? Zdrobite mu čeljusti! (*Zgodi se*.) In če se nam zanaprej še kdo ustavi, zdrobimo ga v ime našega suverêna — »človeštva«! In, da vam povem vse, na političkem polju zdrobimo slednjič vse kralje in cesarje, vse bodi enako, — svetovna ljudovlada, kjer ne bo ne militarizma, ne carinskih mej, kjer bo imel vsakdo enak vpliv na javno življenje!

Množica. Prekrasno! Vive la république universelle! (*Nekateri hočejo voz kar potegniti*.)

Žid. Takoj, takoj! Le še eno besedo: kadar pridemo na gospodarsko polje, prosim, tedaj storite prav gotovo vse, kar vam porečem. Zakaj bil sem v izvrstni trgovski šoli, v Manchestru na Angleškem, in tam sem se naučil, kakó se množi narodno bogastvo. Vse carinske meje, ki branijo uvažati žito v tuje države, stremo, poderemo: s parizarjem čez nje! Streti treba tudi vse zadruge, da osvobodimo obrtnike! Da vam povem na kratko, petera svoboda je, ki jo moramo doseči na gospodarskem polju, in sicer: 1. svoboda dela: delavec bodi svoboden državljan, nihče mu nima ukazovati, kaj naj dela, kje naj dela; svobodno naj sklepa pogodbo z delodajavcem — na ta način se bodo razvile delavske moči in bogastvo bo rastlo

Šesti glas (*izmed množice*). A čegavo?

Žid. Umolkni, nesramnež! (*Glas umolkne*.)

Žid (*dalje*) . . . 2. svoboda zemljišča: kmet bodi svoboden ter prodajaj, zastavljaj, zapravljaj, dèli zemljišče, gozde, kakor hočeš — na ta način bodo lenuhi prišli ob vse, in pridne roke se bodo polastile vsega

Šesti glas (*zopet*). To se pravi: roke, ki bodo držale v roki zlate škarje ter rezale kupone

Žid (*besno*). Ali ti nisem ukazal, da mólči? (*Glas umolkne*.)

Žid (*mirnejše*) . . . 3. svoboda kapitala: vsak naj svobodno posoja, pod kakoršnimi pogoji hoče, svobodna bodi borza, svobodne delniške družbe, obroči . . . — tako se bo denar svobodno pretakal, dobilo se bo lahko na posodo, ustanavljala se bodo velika podjetja, obrestna mera se bode sama umno uravnala, in — narodno bogastvo bo rastlo.

Šesti glas (*obupno*). To se pravi —

Žid (*seže mu v besedo*). Ne besedice več! Ob tla ž njim! (*Glas uťihne*.) . . . 4. svoboda obrta in slednjič 5. svoboda trga. Z eno besedo: boj bodi med delodajavci in delavci, oboji bodite sebični, kar mogoče, in — bogastvo bo rastlo!

Šesti glas (*popolnoma obupano*). Še enkrat vprašam: čegavo?! Odgovóri, slepar!

Žid (*skrajno srdit*). Jaz nisem nikomur dolžan odgovora. Zadnjikrat velevam: mólči, sicer —

Šesti glas. Ker ne dobim odgovora, potem pa zahtevam v imenu milijonov: zagotovi nam svobodo beračenja!

Žid (*iz sebe od jeze*). Nikdar! Beračenje je sramota za človeško dostojanstvo. Berače bodemo zakonito preganjali —

Prejšnji glas. Takó?! Najprej nas hočeš napraviti berače in potem se nas sramuješ, nam pretiš z ječo in zaporom! Večjega hudobneža svet ni —

Žid. Dovolj! ne maram več poslušati psovka. Pobjite ga! (*Zgodi se*). In sedaj, bourgeois, na delo — (*slovesno*)

Allons mes enfants de la patrie,
Le jour de la gloire est arrivé . . .

nič se ne bojte :

S kraja smo takega,
Zvaljamo vsakega —

uprite se v voz, vlecite, — ženitvansko potovanje se pričinja!

(*Množica zažene hrup, vse se gnete okrog „parizarja“: eni vlečejo, drugi rinejo. Na milijone jih je. Gori sedita Loža in Žid. Voz zaškriplje. Vlečejo ga zdaj na versko, zdaj na politiško, zdaj na gospodarsko polje.*

Široke šine grozno mrcvariyo: zdaj se spodtakne eden od tistih, ki vlečejo, zdaj drugi — šine pa vse starejo. Za „parizarjem“ grozni prizori: tu krvava glava delavčeva, tam strto truplo obrtnikovo, ondi zmečkan, zdrobljen kmetiški človek, tu strto srce, ko se mu je ukradla vera v Boga, ondi zdrobljeno vse: značaji, idejali, poštenost, pravičnost, ljubezen do bližnjega.

In kadar se zvija uboga žrtva pod neusmiljenimi šinami ter vprašaje vpira oči gor v Žida na prestolu, češ: je-li to naš raj, naša sreča, naše bogastvo? zasmeye se mu „gospod“ ter pokaže zobe, rekoč: „To je ravno svoboda konkurence.“

In čim dalje se pomika voz, tem bolj upadajo obrazi uprežencev in porivačev; voz pa je tudi vedno težji: od časa do časa skoči kak krivonos možic izmed množice na voz, za podlago pa si dene vrečo, ki čudno lepo zarožlja. In vedno več vreč je gori na vozu in krivih nosov, in za vozom in okrog voza vedno več strtih glav.

Gospod in gospa pa se sladko smejeta.

To je njiju ženitvansko potovanje; jok in stok strtih glav in zapuščenih, nesrečnih sirot, — to pa je njiju ženitvanska godba.)

(Konec tretjega dejanja.)

Slovstvo.

Ks. Władysław Michał Dębicki: Wielkie bankructwo umysłowe. Rzecz o nowoczesnym skrajnym sceptycyzmie naukowo-filozoficznym. Z dodaniem studyum: Koniec wieku XIXgo pod względem umysłowym. Charakterystyka znamion szczególnych. — Warszawa. Nakład Gebethnera i Wolffa. 1895. — Ni bilo še dôbe, ki bi se tako ponašala z napredkom in z omiko, kakor naša, pa čudno: vedno bolj se množé nasprotni glasovi, kateri bodo skoro prevpili samohvalo te znanosti. Tu imamo tak glas, knjigo, ki v svojem naslovu sedanje modroslovje imenuje »veliki umstveni bankrot«. Pisatelj dokazuje, kako je modroslovje propadalo, odkar se je ločilo od krščanstva. Kdor zavrže najjasnejše in najgotovejše resnice — kam se naj obrne, kaj mu je še dovolj jasno, kaj mu je še gotovo? Pisatelj dokazuje, kako imajo vsi nekrščanski zistemi, kakoršnega koli imena in izvora, primes dvoma ali skepticizma. Menjuje se pyrronizem z absolutnim iluzijonizmom in z umstvenim nihilizmom; ta nestalna veda nastopa kot kriticizem, kot fenomenalizem, subjektivizem, subjektivni absolutni idealizem, drugikrat se zove nominalizem, agnosticizem ali solipsizem. V zgodovinskem razvoju tega propada razločuje pisatelj več dôb. Začenši od Kartezija podaja nam mnogoštevilne značilne zglede iz knjig glavnih zastopnikov nekatoliške znanosti. Pokaže se nam janzenist Pascal, ateistični in frivolni Bayle s pristaši, skeptik Berkeley, Hume, d'Alembert. Nato sledi Kant s svojimi nasledniki, Aenesidemus Schulze, Lichtenberg, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer. Tu se neha razvoj idealistične šole: prišli so do konca, do solipsizma. Zdvojili so celó nad bivanjem sveta, dovršili so bankrot. Začenja se nov razvoj. Prej je bila vse le misel, le ideja, in s tem je modroslovje propadlo; sedaj je ideja nič, in vse je le tvarina — začenja se materijalizem. A tudi ta je prišel do popolnega dvoma — do solipsizma. Moleschott, John Stuart Mill, Taine, Huxley, Helmholtz, Fick nastopajo drugi za drugim s svojimi deli. Iz njih del dokazuje pisatelj, da njihova »pozitivna«, »eksaktna« veda, zaradi katere so tako zasmehovali fantaste idealiste, nima kot monizem nič trdnejše modroslovne podlage, nego panteistični idealizem. Materijo sicer kot edino bivajočo

opisujejo, a kadar sodijo o bivanju ali o vrednosti spoznavanja, so popolni skeptiki Tako pravi n. pr. Moleschott: Ohne ein Verhältniss zu dem Auge . . . ist der Baum nicht da. (Str. 73.) Mill pravi odločno, da veruje v materijo le v tem pomenu, kakor skeptik Berkeley (str. 74.). Taine pravi, da sta »jaz« in »materija« samo umstveni biti (entités verbales) (str. 77.). Huxley pravi: »Materija in sila, v kolikor vemo zanje, sta le imeni (blosse Namen) stanja naše samozavesti« (str. 81.). Veliki fizijolog Helmholtz, o katerem podaje Dębicki prav dobro karakteristiko, trdi, da spoznavamo samo svoje živčne mike, nikdar ne zunanjih objektov (str. 83.). Materijalist Fick je prišel tja nazaj, kjer so nehali idealisti: Ves svet — — ni nič drugega, nego le naša predstava« (str. 88.) Zopet bankrot! Kak temelj ima vęda o materiji, ako mi je neznano ne samo, kaj je materija, ampak tudi ali biva materija?

Surovi materijalizem mislećih duhov ni mogel zadovoljiti. Zato je v moderni znanosti nastal klic: Nazaj h Kantu! Lange, Leclair, Rehmke, Goering, Drossbach se izkušajo zopet v subjektivističnih doktrinah. A znanosti ne rešijo bankrota — skepticizma —, dokler n. pr. Lange ući, da je »ćutni svet produkt našega organizma« (str. 91.). Nato nam predstavlja Dębicki ćudne matematike-idealiste: Czermaka, Leydena, Brückeja, Heringa, Rokitanskega, Gaussa, Riemanna, Zöllnera. Pelje nas v »pozitivno« Francijo, in kaže, kako so v skrajni idealizem zabredli Lyon, Barnout, Flammarion, Amiel, spiritist Gibier.

To vrsto sklepa Du Bois Reymond, ki kliće: Ignoramus et ignorabimus O skrivnostih sveta, o bistvu stvari, o duši, o nadćutnih stvareh ne smemo niti soditi; ničesar ne vemo in ne bomo vedeli nikdar, ker ne moremo vedeti.

Hudo obsoja Dębicki to znanost. Slepništvo, katero uganja liberalna vęda z »mislijo svobodno« prispodablja panamski aferi.

A pisatelj gre še dalje in preiskuje učinek tega bankrota. Sledi mu dekadentizem v literaturi, v morali, v veri. Na razvalinah modroslovja se šopiri nihilizem. Med »prosvetljenim« občinstvom se širijo — bahjeverski nazori. Ravno tam, kjer so vero popolnoma zavrgli, v modernih Babilonih, najbolj cvete slepništvo in praznoverje. Kratko si ogledamo novi budizem, in potem nas vęde pisatelj med spiritiste. Najvećji duhovi, ki gojé ono vędo, katera neće poznati niti Boga niti hudića, stojé pred njim, kakor pred nerazrešljivo uganjko. Zöllner, Wallace, Gibier omahujejo med materijalizmom in spiritizmom; celó »veliki« Wundt je v zadregi, in Hartmann si ne zna pomagati.

Skozi cel labirint protislovnih zmot nas pelje pisatelj, jasne podobe nam ne pokaže nikjer. Ime za imenom, zmota za zmoto se vrsti v nepregledni vrsti. Izredno temeljito poznavanje cele novejše modroslovne in teozofićne literature se mu ne more odrekatí; a rabna je knjiga samo za onega, kateremu so mnogoštevilni modroslovni sestavi v glavnih potezah že prej znani. Inaće bi dobil ćitatelj o marsikaterem pisatelju zeló ćudne pojme. Treba je imeti pred oćmi namen pisateljev, potem se razumejo njegove, ćesto na prvi pogled ćudne sodbe, n. pr. »Eter na etru, z etrom naslikan — to je

slika skeptične vede, katero si je s trdom sestavil absolutni racijonalizem.« Resnične pridobitve novejšje vede pač ne zaslužijo take obsodbe, a če pomislimo, da je logična podlaga vede prava noetika, ki nam daje zaupanje v našo spoznavno zmožnost in v objektivno istiniost razumskih načel, reči smemo, da je novejšja veda sezidana res na slabem temelju. Pisatelj pa ne popisuje zgradbe, ampak preiskuje samo, kak je temelj, na katerem zgradba stoji.

Knjiga je izvrstna apologija krščanskega modroslovja proti entuzijastom »misli svobodne«. S skeptikom ni mogoč znanstven boj, ker ne prizna trdnih načel, pravi pisatelj. Edino orožje, katero imamo proti njemu, je »deductio ad absurdum«. To orožje pa vihti Dębicki neusmiljeno nad vedo, ki se je razvila pod zaščitjem umskega in verskega liberalizma.

Knjiga je izšla na ruskem Poljskem. Ker se je med Ruse in Poljake ravno iz nemških vseučilišč zasejalo največ strupenega semena, je dobro, da se jim pokaže absurdni temelj, na katerem stojé oboževalci one »misli svobodne«, ki je svobodna le od logičnih in nrvnih zakonov, a podvržena neštevilnim predsodkom, in katera v ustih premnogih, ki delajo »resnico«, kakor se jim zljubi, ne pomeni nič drugega, nego z blestečimi frazami zakrit — bankrot modroslovja.

Evgen Lampe.

„Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského. Část druhá. Kosmologie se zvláštím zřetelem k moderním vědám přírodním. Napsal dr. Josef Pospíšil. Brno 1897. — Veselo je, da se tudi med Slovani duhovi vedno resneje pečajo z modroslovnimi vedami, zlasti z modroslovjem krščanske preteklosti in grškega velikana Aristotela. Vsled žalostnih razmer smo prišli v skoro popolno duševno odvisnost vse razdevajoče nemške filozofije. Čas je, da odvržemo nedostojne duševne verige in se upremo takemu jerobstvu s samostalnimi proizvodi krščansko-slovanskega duha. Prav s tega stališča je za slovanske modroslovce Aristotelova filozofija najprikladnejša. V nasprotju s Platonovim kozmopolitizmom ostane Aristotel vedno v mejah svoje grške domovine in njegova velikost je med drugim tudi v tem, da je umel specifično grški element povzdigniti do občečloveške, svetovne veljave. Komur je mar pravi kulturni napredek slovanskih rodov, ne sme kozmopolitičnih nazorov in življev spravljati v svoj narod, izpodrivajoč njegovo osebnost, marveč osebno lastnino je treba očistiti, požlahtniti in povzdigniti do veljave med kulturnimi narodi. Zatorej pozdravljamo z veseljem vsak korak na filozofičnem polju, zlasti v aristotelsko-tomističnem duhu. — Poljaki imajo znamenite krščanske modroslovce n. pr. p. Gorniziewicz i. dr., med Hrvati deluje v tem oziru marljivo profesor in akademik dr. A. Bauer, ki je poleg manjših spisov podal svojim rojakom že naravno bogoslovje in ontologijo.

Pri nas na Slovenskem je znano vsakomur, koliko zaslug si je pridobil v modroslovju naš neumorni pisatelj dr. Lampe. Posebno bujno se pa razvija krščansko modroslovje v Čehih. Na praškem češkem vseučilišču predaje tomistično modroslovje učeni profesor dr. Kadeřávek, na nemškem pa dr. Willmann. Najznamenitejši češki tomist je pa dr. Pospíšil, kanonik v Brnu.

Ta je zaslovel že tudi izven domovine, on je iz Avstrije prvi ud rimske akademije sv. Tomaža.

Že l. 1883. je izdal materijalno logiko, noetiko in splošno metafiziko, za katero je žel vsestransko priznanje.

Zadržan z drugimi opravili in vrh tega bolehav, je šele letos — po štiriinajstih letih — izdal II. del svoje filozofije, kozmologijo v dveh zvezkih, ki obsegata 1192 strani.

Svoje delo posvečuje zlasti češkim bogoslovcem, hoteč jim pokazati, da krščanstvo, katerega službi so se posvetili, stoji na mnogo trdnjših znanstvenih tleh, kakor vsi moderni materijalistični in panteistični zistemi. Zatorej pravi v uvodu, da bo glavni predmet in cilj njegovega dela pokazati, da se eksaktno moderno naravoslovje popolnoma strinja z osnovnimi nauki krščanstva, le naravoslovna slutoveda mu nasprotuje. Pisatelj obdeluje kozmologijo v najširjem zmislu, zatorej razpravlja tu in tam o stvareh, ki strogo ne spadajo v kozmologijo, ampak v naravno bogoslovje, etiko, socijologijo itd.

Prvo vprašanje, ki se v kozmologiji vsiljuje mislečemu duhu, je: kaj je svet, kaj so telesa, iz česa so?

To vprašanje obdeluje v I. delu na 246 straneh. Prav po tomistični metodi navaja najprej različne starejše in novejšje zisteme, ki so reševali to vprašanje: atomizem in dinamizem. Potem prestopi na pozitivni del in razlaga peripatetični nauk o stvari in liku (*materia et forma*). Resničnost tega nauka dokazuje obširno iz bistvenih izprememb v telesih, iz njih naravnih (fizičnih) lastnosti, iz gibanja in fizičnih sil. Dalje govori v tem odstavku o neizpremenljivosti naravnih zakonov, o razmerju med fiziko in metafiziko v peripatetičnem modroslovju in napósled še primerja Aristotelov nauk z atomističnim. Prav v tem odstavku je težišče cele kozmologije, tukaj je tudi razpotje med Aristotelovo in moderno filozofijo. Nauk o stvari in liku je uprav karakteristična posebnost peripatetičnega modroslovja, vendar je pisatelj nekoliko preveč povedal, ko pravi: »Μύžeme směle říci, že v nauce peripatetické o formě a materii tkví těžiště filosofie aristotelsko-scholastické« (str. 132, I.). To velja le za kozmologijo; temelj pa, na katerem sloni cela zgradba velikanskega aristotelsko-tomističnega zistema, je nauk o dejavnosti in možnosti (*actus et potentia*). Na to se opira tudi sam nauk o stvari in liku.

Aristotelški pojem o stvari in liku je tako močno utemeljen, da se mu niti najodločnejši nasprotnik ne more izogniti. Sam Louis Büchner stoji s svojima »Kraft und Stoff« nehoté na peripatetičnih tleh (*ἐνέργεια καὶ ὕλη*). Nasprotje med atomizmom in aristotelizmom tudi ni tako veliko; treba je le prav umeti in uporabljati obojni nauk. Pisatelj nikakor ne posnema skrajnih skolastikov, ki odrekajo atomizmu vsak pomen, ker pravi: Ko bi hoteli zavreči atomizem, morali bi zanikati mnoge sijajne pridobitve v naravoslovju. Peripatetično modroslovje tudi samo poudarja deljenje teles v majhne delce, toda tudi pri najmanjših delcih srečavamo tvar in lik. Kjer tedaj izkustvene vede, kemija, fizika itd. s svojim drobljenjem ne morejo dalje, tu nastopa peripatetično modroslovje z metafizičnimi sestavinami stvari in lika.

Cetudi je atomizem pripomogel vedam do marsikatere pridobitve, vseh pojavov vendar ne more razložiti; nasprotno pa ima tudi nauk o stvari in liku svoje težave, iz katerih se težko izmota brez samovoljnega apriorizma. — Na str. 246. začenja pisatelj z drugim kozmologičnim vprašanjem: odkod in k čemu je svet?

Dva nasprotna nazora se o tem vprašanju podita v celi zgodovini modroslovja. Eden trdi, da je poleg vidnega sveta še drugo nadsvetovno, neskončno bitje (dualizem), drugi pa, da razven vidnega sveta ni ničesar, le ta svet edini biva in biva od sebe vekomaj (monizem panteistični in materijalistični). Zvest svoji metodi zopet najprej govori o nasprotnih zistemih, o panteizmu in materijalizmu. Panteizem je dosegel svoj vrhunec v svetobolnem Hartmannovem pesimizmu in pisatelj s citati iz češke književnosti obširno dokazuje, kako je nemška pesimistična filozofija skalila duševno obzorje čeških slovstvenikov. Celó narodno-politično nasprotje tega ni moglo zaprečiti. Zadnji čas je, da se češki duh izvije iz teh pogubnih okovov.

V poglavju o materijalizmu se peča posebno natančno z darvinizmom (str. 336—592), ker je to dandanes največje važnosti. — Mnogi mislijo, da so krščanstvu z darvinizmom izpodbita tla; toda ti ljudje ne pojmiyo prav ne pomena znanstvenih resnic, ne bistva krščanstva. Darwinizem prvič svojih podmen še ni dokazal; a četudi mu dopustimo njegove podmene, krščanstvo s tem ne izgubi ničesar. »Generatio aequivoca n. pr. ni niti najmanj dokazana in ko bi tudi bila, ne bi nasprotovala sv. pismu, ki pravi: naj rodi zemlja travo itd. Skolastiki so sami učili generatio aequivoca, seveda iz pomanjkanja izkustva. Razvoj vseh vrsti iz ene pravrsti, tudi ko bi bil dokazan, ne bi nasprotoval krščanskemu nauku. Vsa pravda med materijalizmom in krščanstvom se po mnenju pisateljevem vrti le okrog vprašanja, ali je stvar svetovna večna ali je pa ustvarjena v času z močjo božjo. — Po našem mnenju pa tudi večnost ali časovnost stvari ni tolikega pomena, marveč vprašanje, ali je materija od sebe (ens a se). Sv. Tomaž sam pravi, da se nemožnost večne stvari ne more dokazati in ne ovreči z nepobitnimi dokazi. Tudi ustvarjena materija bi bila lahko od vekomaj, ker Bog kot večno bitje lahko tudi od vekomaj na zunanaj deluje. Drugo je pa vprašanje, ali ta nepopolna in izpremenljiva tvar more biti od sebe, dosledno ne le večna, ampak neskončno, vsemožno, najpopolnejše bitje — bog. In tukaj se mora razbiti materijalizem, ker ko bi materija bila od sebe, morala bi imeti vse ob enem, razvoj bi bil izključen. Tukaj se mora vsakateri um ukloniti neizprosni metafiziki, da je čisto jestvo (ens actu) vselej pred bitjem v možnosti (ens in potentia); ker je pa materija vedno le v možnosti k daljnemu razvoju in izpopolnjenju, torej mora biti pred njo bitje, ki je čisto jestvo (actus purus). Če se tedaj materijalistom dopusti tudi večnost materije, ne pridobé s tem nič, tvar je vendarle od drugega bitja, ki je vsaj po naravi (natura) pred njo.

Tudi tukaj kaže pisatelj, da si je prisvojil tomističnega duha. Tomistični zistem ni nikakor nepristopen za pridobitve raznih časov in ved, marveč išče povsod dobrih elementov in si jih prisvaja. Kdor

stavlja v nasprotje današnjo kulturo s tomizmom, nima pravega pojma o njem.

Pisatelj priznava tudi nasprotniku (Darwinu) velike zasluge na polju prirodnih ved, in v tem se odlikuje pred drugimi, ki brezozirno zametujejo vse, kar nasprotnik trdi in se vrh tega še zaganjajo v osebo, da niti las ne ostane na njem dober. Tako počenje, podmetanje slabih namenov in obiranje osebe, ne koristi dobri stvari nič, je znanosti nedostojno, nasprotuje duhu mirne tomistike in se študi vsakomu, ki le količkaj s svojo glavo misli. — Za monizmom prehaja pisatelj na dualizem, izvenkrščanski in krščanski. Obširneje dokazuje zlasti nauk o stvarjenju, kažo, da je ta med vsemi drugimi v strogo znanstvenem oziru še najbolj razumen. Potem v posebnih poglavjih govori o ohranjenju sveta, o previdnosti božji, o svršnosti in smotrenosti v naravi in o čudežih. Naposled še primerja materialistično-panteistični nazor o svetu s krščanskim, kar bi bilo bolj na mestu že poprej, ko je govoril o dotičnih zistemih.

V pohvalo pisateljovo omenjamo, da ima vedno pred očmi dejanske razmere in se ne spušča v prazne spekulacije. — Dasi je imel s terminologijo dokaj težav, vendar je jezik lep, slog lahek in umeven, kar tudi odgovarja tomistiki. Dela velikega Akvinca se odlikujejo s čudovito priprostostjo in jasnostjo, ker načelo tomističnega modroslovja je, vednostni zaklad storiti pristopen tudi širjim slojem. In ravno zato je potrebno, da se modroslovje obdeluje v narodnih jezikih, ne pa, da se zaklepa v latinščino. Delo Pospisilovo je nagradila češka akademija cesarja in kralja Frančiška Jožefa I. Omikanim Slovencem prav toplo priporočamo to knjigo. Enkrat se moramo že odučiti zajemati samo iz nemške sklede. Že Stanko Vraz je nekdaj poudarjal, da bi vsak omikan Slovan moral vedeti še vsaj eno večje slovansko narečje. V znanstvenem oziru moramo biti solidarni. Knjigo priporočamo tudi tistim, ki so morda drugačnega filozofičnega mišljenja. Tolle et lege!

Dr. Fr. Kovačič.

Drobtinice.

(Kriminalna antropologija.) Meseca avgusta m. l. se je vršil v Genfu četrti shod kriminalne antropologije. Ker se tudi v Slovencih vedno bolj širijo »novi nauki«, obnovimo nekaj s tega shoda. Znamenita je bila razprava o M. Lombrosovih naukih. Ta laški fizijolog trdi, da se da hudodelstva anatomske in fizijologične razložiti. Razne nepravilnosti v človeškem organizmu, ki se podedujejo od krvnih prednikov, ustvarjajo ljudi — hudodelce. Lombroso preiskuje že dolgo take nepravilnosti in dokazuje celo, da je že našel anatomske in fizijologične znake za posamezne vrste hudodelcev. Tako n. pr. opisuje posebej politične, spolske, lastninske zločince. Splošno delé kriminalni antropologi pet glavnih vrst: 1. Rojeni hudodelci. Ti se nagibljejo k hudodelstvu vsled prirojenih, podedovanih čutniških nepra-

vilnosti, ki spadajo v vrsto epileptične nevrose. 2. Hudodelci iz blaznosti. Ti so pred ali med hudodelstvom duševno bolni. 3. Hudodelci iz strasti, ki so sicer precej pravilno razviti, toda pod vplivom kake družabne ali npravne strasti postanejo žrtve svoje silne duševne razburjenosti. Take strasti so n. pr. nesrečna ljubezen, žaljena čast, ljubezen do domovine, kak političen vzor itd. 4. Priložnostni hudodelci. Družabne razmere in pogoji, v katerih so rojeni, živé in delujejo, jih silijo k hudodelstvu. 5. Hudodelci iz navade, ki jih vstvarjajo zapori, policija, družabni pred sodki. Ti so neposredna posledica sedanjih kazenskih zakonov. Lombroso sam se peča zlasti s prvima dvema vrstama. Svojo stroko imenuje »kriminalno antropologijo«. Utemeljil jo je s svojo knjigo »Človek hudodelec«, ki je že leta 1878. doživela drugo izdajo. — Ravno tistega leta je izdal Enrico Ferri razpravo: »Kako se dá utemeljevati odgovornost, če se taji prosta volja.« (Theorie der auf die Verneinung des freien Willens gegründeten Zurechnungsfähigkeit.) Ta mož se je kmalu potem seznanil z znanstvenimi načeli socijalne demokracije in je po njih izpopolnoval svoje in Lombrosove trditve. Leta 1883. je izdal »Socijalizem in kriminalnost«. Leta 1884. je vstopil v vrsto kriminalnih antropologov dr. Colajanni s svojo knjigo: »Socijalizem in kriminalna socijologija.« Za nekaj let je Ferri vse prejšnje podatke vporabil v svojem delu »Socijalizem in novodobna veda«. ¹⁾

Kriminalna antropologija se je torej razvila na Laškem in je še sedaj posebno laška veda. Dve struji ločujemo v nji: 1. Ena vrsta trdi, da so hudodelci bio - psihično nepravilni ljudje. Hudodelstva so posledica ali atavističnih (rojeni hudodelci) ali patologičnih znakov (hudodelci iz blaznosti). Zastopniki te struje trdijo, da je pravoslovje le neki del naravoslovja in da pride čas, ko bodo pravniki zdravniki, ki se bodo v svojem delovanju opirali samo na fizijologijo in dušeslovje. Hudodelci potemtakem niso odgovorni za svoja dejanja, marveč so usmiljenja vredni bolniki; kazni so torej zanje krivične. Ne kaznovati, marveč zdraviti se morajo, kaznilnice se morajo izpremeniti v bolnišnice. 2. Drugi, socijalisti, pa trdé, da so hudodelstva samo nujen izraz gospodarskih razmer. Hudodelce in hudodelstva rodi družba, v kateri živé. Edina pomoč proti njim je zboljšanje gospodarskih razmer. Čim se te izpremené v socijalističnem smislu, ponehajo sama ob sebi vsa hudodelstva. Skupna last (komunizem) zemlje in sploh vseh proizvodjalnih sredstev bo odstranila hudodelce iz človeške družbe.

Enrico Ferri, ki je ob enem strasten zagovornik Darwinovih in Marksovih nauk, hoče spraviti v soglasje obe imenovani struji. On trdi, da bodo v socijalistični družbi gotovo ponehala vsa hudodelstva iz navade, iz priložnosti in strasti. Hudodelci iz blaznosti in vsled prirojenih lastnosti se bodo pa zdravili kot bolniki. Sam piše²⁾: »V socijalistični družbi se bodo potem, ko se odstranijo najbolj splošni in najstrašnejši vzroki boleznim, z zagotovljenimi, fizično, duševno in npravno zdravimi pogoji za obstoj posa-

¹⁾ Ta knjiga je izšla tudi v nemškem prevodu; ponemčil jo je dr. Kurella. Ferri pripravlja sedaj drugo laško izdajo.

²⁾ Kriminelle Anthropologie und Socialismus. Neue Zeit. 1895/96. str. 459.

meznikov in družbe, vedno zdravili navadni bolniki. Ravno tako se bode ravnalo z maloštevilnimi hudodelci primerno fizično ali npravno patologičnim nepravilnostim njihovega organizma kot z več ali manj nevarnimi bolniki. Toda v socijalistični družbi so se po telesno, duševno in npravno zdravih pogojih za obstoj že naprej odstranili najbolj splošni in najstrašnejši vzroki človeškega propada, ki se najhujše in najnevarnejše izraža v hudodelstvu. Zločin, ki je bil doslej v rokah logičnih igrač pravnega spiritualizma in konvencionalizma, bo poslej v blagodejni zdravniški skrbi »kriminalne antropologije«.

Lombroso pritrjuje tem trditvam, toda sam se bavi še vedno z anatiomičnimi in fiziologičnimi zločinskimi znaki in prepušča preiskovanje družabnega vpliva na hudodelstva socijalistom. Jasno nam pa je iz vsega, kar smo navedli, da je kriminalna antropologija, naj že poudarja atavizem in patologični značaj raznih zločincev, ali pa vpliv družabnega življenja nanje, v svojem bistvu le v kazenskem pravoslovju dosledno izveden **materijalizem**.

Vsaka struja ima marsikaj zdravega zrna v sebi. Toda zaključki obeh so napačni, ker je napačen materijalistični temelj, na katerem sta sezidani. Prvo vprašanje, ki je moramo rešiti, se glasi: kakšna je človeška narava? In na to vprašanje nam odgovarja razum in božje razodetje: Človek ima netvarinsko in vsled tega nepokončljivo dušo, ki je lik njegovemu telesu. Ta duša ima dve zmožnosti: um in voljo, ki sta v svojem sebi lastnem delovanju samostojni. Tvar podaje samo pogeje njenemu delovanju, služi jima, nikakor pa ne gospodari. Umstveno spoznavanje in svobodno hotenjsko izbiranje sta popolnoma netvarinski delovanji. Po izvirnem grehu je sicer um oslabeled in volja nagnena k hudemu, toda nikakor nista s tem še um in volja uničena.

Teh resnic ne priznava niti Lombroso, niti Enrico Ferri s svojimi pristaši. Njima ni človek nič družega, nego slučajno nastala skupina atomov, brez vsake primesi kake netvarinske sile ali zmožnosti. Na tem temelju razlagata dosledno vse človeško delovanje in tudi njegove umstvene in hotenjske zmote.

Rekli smo, da je marsikaj zdravega v njunih naukih. Človek je čutno umstveno bitje. Cisto duševno življenje je v zvezi s telesnim, tvarinskim. Um je v zvezi z notranjimi in zunanjimi čutili. Čuti so pa navezani na telesne dele; kakor je vid navezan na telesni organ očesa, sluh na uho itd., tako so tudi notranji čuti, vzlasti domišljija, spomin in splošni čut navezani na svoj organ — možgane in živčevje. Če je torej ta organ bolan, je bolna tudi domišljija, spomin in splošni čut. Um pa dobiva tvarino svojemu delovanju po čutih; če torej čuti delujejo nepravilno, se javlja to tudi v umu. Od uma je pa volja odvisna; torej se kažejo zli nasledki tudi v hotenjskem delovanju. Vrhu tega je volja ozko spojena s strastmi, pojavi čutne željne zmožnosti. Ti pojavi so pa odvisni od telesnih organov. Torej nered v telesnih organih, ki so središče čutnemu življenju, pomenja nered v čutnem spoznavanju in željenju. Po vsi pravici se sme govoriti o prirojenem nagnjenju h kaki strasti: o telesnem razpoloženju k jezi, nečistosti itd., a to razpoloženje še ne uničuje svobodne volje. Samo na sebi le zmanjšuje svobodo in s

tem tudi odgovornost. Mogoče je in večkrat se dogaja, da so pri kom organi čutnega delovanja tako pokvarjeni, da ni mogoče pri njem samostojno umstveno in hotenjsko delovanje. Taki ljudje so blazni. A blaznost je le izjemno stanje in se dá lahko spoznati.

Človek kaže i v svojem umstvenem življenju ozko zvezo duše s telesom, netvarinskih sil s tvarjo, toda zato se vender grdo motijo tisti, ki trdè, da je vse človeško življenje le produkt njegovih tvarinskih sil. Izjeme, ki jih opažamo v blaznosti, le še bolj potrjujejo naše edino pravo načelo.

Sv. Tomaž Akvinski se peča z našim vprašanjem v svoji Summa theologiae I. 2. q. 51. a. 1., kjer pravi med drugim: »Kak človek je zavoljo organskega razpoloženja sposobnejši za dobro spoznavanje, kakor drugi, v koliker potrebujemo za umstveno delovanje čutnih sil.¹⁾

Z ozirom na hotenjske zmožnosti pa pravi: »Nekateri so po lastnem telesnem sestavu razpoloženi k čistosti ali krotkosti ali k drugim takim lastnostim.«²⁾

V tem smislu torej nimamo s stališča zdravega modroslovja in krščanske vere nič proti temu, da raziskuje veda anatomske ali fiziološke znake te razpoloženosti. Tudi Lombrosu prepuščamo v tem oziru prosto pot in se veselimo dejanjskih uspehov njegovega vednostnega delovanja. Toda vprašanje o bistvu človeške nature ne spada v njegovo stroko. In zato se z vsemi močmi upiramo, da bi — bodi si z zlobnim namenom ali samo iz zaslepljenosti — uporabljal svojo vedo v materijalistične namene. V svoji stroki je tudi Lombrosova veda opravičena, v vprašanjih, ki jih more rešiti samo modroslovje in bogoslovje, je pa Lombroso s svojimi privrženci ali zmoten abotnik, ali nevaren slepar.

Ravno tako priznavamo socialistom, da ima na človekovo mišljenje in delovanje družba, v kateri živi, ogromen vpliv. Gospodarske razmere, vzgoja, stan vpliva nanj. A zato še vender ni človek samo svota družabnih činiteljev. Družabnost je samo ena stran nature, a nikakor ne njeno bistvo. Spoznavanje in hotenje je pač v marsičem zvezano z družabnimi razmerami, a zato še ni njihov produkt. Resnica in dobro sta neodvisni od družabnih razmer. Naj si bodo gospodarske razmere kakoršne koli, vedno ostane neizpremenljiv razloček med resnico in zmoto, zato ker je večno veljaven in neodvisen od človeka. Človeškemu umu ostane vedno resnica pravi predmet. Ravno tako je večni razloček med dobrim in slabim in dobro je edini nujni predmet človeški volji. Gospodarske razmere tega ne morejo izpremeniti. Ker so predmeti umu in volji neodvisni od stvari življenja in gospodarskih razmer, zato sta neodvisni od njih tudi zmožnosti sami — um in volja, katerima pripadajo.

Nič ne oporekamo, če Marks in Engel, Kautsky in Ferri in vsi drugi socialisti preučavajo pogubni vpliv družabnega nereda na pravno; toda temu se

¹⁾ Unus homo ex dispositione organorum est magis aptus ad bene intelligendum quam alius, in quantum ad operationem intellectus indigemus virtutibus sensitivis.

²⁾ Sunt quidam dispositi ex propria corporis complexionem ad castitatem vel mansuetudinem, vel ad aliquid hujusmodi.

moramo upirati, da pri tem tajé vsak razloček med dušo in telesom, vsako netvarinsko delovanje, vsako stalno resnico in vsako razliko med dobrim in slabim.

Vprašanje, ki smo je tu ob kratkem raztolmačili, je izredne praktične važnosti. Lombrosovi in Ferrijevi nazori se presajajo tudi v leposlovno slovstvo. Takozvana realistična šola v pesništvu in povestih ni družega, nego leposlovna zastopnica materijalističnih nazorov in s tem tudi kriminalne antropologije v Lombrosovem smislu. Roman »V krvi«, ki ga je priobčil lanski »Zvon«, nam to jasno spričuje. S takim realizmom se razdira umu razvidna in razodeta resnica in se pripravlja pot edinemu doslednemu zastopniku materijalističnih nazorov — Marksovemu socializmu.

Ta praktični pomen je tem važnejši, ker bodo napačni zaključki kriminalne antropologije ostali še vedno v slovstvu in umetnosti in med brezvestnimi agenti materijalističnih nazorov, ki v poljudnih knjižicah in člankih prodajajo ljudstvu pod imenom prave vede to, kar je ravno zmotno pri nji. Taka bo z nazori o rojenem ali družabnem zločincu, kakor z darvinizmom sploh. Darvinizem je sedaj že nastopil popolnoma nova pota. Vedno varnejše in temeljitejše proučavajo naravoslovci sploh in antropologi posebej razvoj posamnikov (ontogenozo) in vedno bolj se prepričujejo, da je vednostno popolnoma neutemeljeno govoriti o tem, da se je razvoj vrst (filogenoza) vršil na isti način, kot se vrši ontogenoza iz nepopolnega zametka do dovršene živali. Veda spoznava, kako neopravičene skoke je delal v svojem prvem začetku Darwinov nauk in zato je vedno več glasov med učenjaki, ki trdé, da je v svojih trditvah, vzlasti z ozirom na človeka, napačen, vedno manj tistih, ki se ga še držé kot verjetne podmene, nobenega resnega vednostnega zastopnika pa ni več, ki bi trdil, da je popolnoma dokazan. In vendar se kolportuje darvinizem med ljudstvo od nepoklicanih šušmarjev v slovstvu in v časopisih kot dokazana resnica.¹⁾

Dr. Dallemagne je pri omenjenem shodu v Genfu stavil javno vprašanje: »Dà, ali ne? ali trdi laška šola, da zadostuje celota anatomskega znakov, da se spozna kak zločinec in da z druge strani ni zločinca, ki bi ne bil določen po teh znakih?«

Ferri, ki se sme po pravici imenovati prvak kriminalno-antropološke šole, je odgovoril tako-le: »Laška šola, govoreč o rojenem zločincu, ne namerava s tem ustvarjati izključno anatomske vrste: zločinec je oseba, sestavljena hkrati zgodovinsko, dušeslovno in družabno. Hudodelstvo izvira iz treh činiteljskih vrst. Lahko se rodi kdo z zločinskimi znamenji in umrje, ne da bi bil kdaj izvršil kak zločin, — — — če se mu je zadostno upiral.«

¹⁾ Pri genfskem shodu se je že pokazalo, da tudi kriminalna antropologija med vednostnimi zastopniki izgublja vedno bolj svoj materijalistični značaj in da pač uvažujejo njene prave uspehe, ne pa njenih zmot in neopravičenih modroslovskih zaključkov. Lombroso je bil takorekoč sam s svojimi odločno materijalističnimi trditvami. Celó socialist Ferri je moral priznavati, da kriminalna antropologija v svojem vednostnem raziskavanju nikakor ne dokazuje materijalizma. Pri tem shodu se je videlo, da le tisti uporabljajo njene uspehe v materijalistične namene, katerim je a priori materijalizem dokazana stvar.

Dr. Isidor Mans, ki je pri shodu vrlo sodeloval, poročal je o njem v »Revue neoscolastique« in svoje poročilo sklepa tako-le: »Kako naj torej sodimo o genfskem shodu z ozirom na duhovno modroslovje (t. j. na tisto modroslovje, ki priznava dušo v človeku)? — Pozabiti ne smemo, da je bila izprva kriminalna antropologija zatrjevanje determinizma in materijalizma. — V Genfu se je dokazalo, da trditve kriminalne antropologije nikakor nimajo tega namena; da se popolnoma strinjajo z naukom o svobodni volji in odgovornosti; da ga prav za prav nujno potrjujejo. — Še vedno se bode preučevalo človekovo razpoloženje za zločin. A ne namerava se več zato zatrjevati, da je to razpoloženje nagon, ki se mu ni mogoče ustavljati. Kdor ima degeneracijske znake, še ni s tem po usodi izroččen hudodelstvu.«

Prisrčno nas veseli ta zaključek, ki nam izpričuje, da se je kriminalna antropologija oprostila zmotnih podmen, na katerih jo je sezidal Lombroso. Sovrašstvo proti Bogu in veri je nameravalo ž njo skovati novo orožje v svojem zakletem boju. A kakor z darvinizmom sploh, tako je tudi s tem bivšim njegovim izrastkom. Vednostni zastopniki so pošteno spoznali, da zaključki, katere stavi, niso opravičeni, in so ji pri svojem shodu odkazali mesto, ki ji pripada. Na tem mestu ji želimo obilo uspehov. Krščanski modroslovec bo z veseljem motril njeno delovanje, in ž njenimi utemeljenimi in dokazanimi načeli izpopolnil in obogatil svoj znanstveni nazor o svetu in življenju. Navoslovje in pravo bosta dobila iz nje mnogo praktičnih naukov. In namesto, da bi razdirala človeško natoro in tajila njeno duševno stran, bo temveč pomagala, da se duhu tudi pri tistih nesrečnikih, katere telesne lastnosti nagibljejo k hudemu, pribori končna zmaga. Dr. I. Ev. Krek.

(„Materijalistično svetovno naziranje.“) Dunajska »Leonova družba« je objavila v majhni, a znameniti knjižici govor, ki ga je imel slavni anatom Hyrtl kot rector magnificus o petstoletnici dunajske univerze 1864/65. Govoril je o materijalističnem svetovnem naziranju. Posnemimo nekatere misli iz slovitenga govora. Materijalizem, pravi učenjak, širi se bolj in bolj. Razlezel se je zlasti v sloje, ki imajo opraviti le s stvarjo. Nadel si je odelo vede. Kar pa veda ustvari, mora tudi le veda podreti. Zato si oglejmo v svitu vede to naziranje! Ali je res duša le pojav materije? Ali je res vse dušeslovje le eno poglavje analitike o možganih, kakor trdi Broussais? Kaj pravi anatom Hyrtl? ali bolje, kaj pravi anatomija človeških možgan o tem?

Najprej možgane poznamo le malo. Poznamo raznolike stanice in brezčiselna vlakenca, a njih pomen, njih razlika sta nam le malo poznana. Materijalizmu torej slabo pristoji, da toliko govori o možganih kot o rodišču misli! Ali so poskusi na živih živalih kaj dokazali? Pomisliti je pred vsem, v kako nenaraven položaj anatomija pri živih živalih prisili svoje žrtve. Potem pa taka anatomija pač kaže, da brez polut velikih možgan izgine čutenje in zavest, in brez polut malih možgan preneha vzporedno delovanje mišic, a o tem, so li možgani tudi naravnostni budileci zavesti in misli, ali pa so samo pogoj, o tem anatomija nič ne ve. Dejali so, da sivi del možgan vzbuja duševno delovanje, a kliniki so opazili, da tudi ž njim ne izgine vedno

mislivost. Vzajemnosti med menoj, ki mislim, in med prostornimi možgani še ni razložilo nobeno ni fiziološko ni praktično opazovanje. In naposled, če se nam tudi posreči kdaj, da bomo natanko umeli vsako stanico, njih odnos k živcem in možganom, njih kemične razlike, število in svojstva njih zrnec, vendar vkljub temu še vedno ne bomo razumeli, kje in kako se njih delovanje izpremeni v misli. Vsa siva središča možgan so skoraj enolična, kako je to, da so sedež tako raznolikim duševnim pojavom? Možgani dveh mož so lahko enaki, odkod to, da ravno nasprotno mislita in sodita? Ali ima sanjač drugačne možgane kakor resnjak? Veda se razvija. Ali je čas prinesel možganom nove organe? Tudi to ni splošno res, da bi imeli veliki duhovi velike možgane. Filip II., Kartezij, Cromwell so pričeli, da tudi z majhnimi možgani lahko deluje velik duh. Kako velika duševna darovitost, pravi Hyrtl, se kaže v narodnih pesmih Jugoslovanov, in vendar imajo le ti majhne brahicefalične lobanje!

Materijalisti se opirajo tudi na primerjavo človeka anatomijo. Mislili so, da ima človek največje možgane. A pokazalo se je, da imajo nekateri sesavci možgane, ki tehtajo 5, da 9 funtov, a človeške k večjemu 3 funte. V naravi nikjer ni najti stalne vzporednosti med velikino možganov in življenskimi pojavi. Ptice imajo dosti manj možganov nego li sesavci, a njih nagoni niso pač nič manj živahni ni močni. Dejali so zopet, da treba vzeti težo možgan v primeri s telesno težo. Zopet zmota. Pri človeku je razmerje 1:48, pri miški 1:30, pri pticah-pevkah celo 1:15. Na zavoj možgan je treba gledati, so rekli. Čim več zavojev, čim večje je zavijanje, tem večja umnost. A pokazalo se je, da bi bil prešič najumnejši za človekom, daleč za njim bi še le pristopical lovski pes. Na kemični sestavi se je treba ozirati, so dejali. »Fosfor, fosfor,« so zavpili. »Brez fosforja nobene misli!« je vskliknil velik materijalist. Nesrečneži! Kemična analiza je povedala — tudi kemija ima svoje ironije — da imata največ fosforja ovca pa gos! Snovi se tudi vedno menjajo; kako bi ostala zavest enotna, kako bi bilo mogoče spominjanje? Zakaj časi kakor meteor šine v duhu davno pozabljen misel? Tudi patologija ne more pomoči materijalizmu. Patologija le uči, da ni nobenega organa v možganih, ki ne bi ranjen lahko otemnil duha, a tudi nobenega, ki ne bi fizično ranjen ostal brez vpliva na psiho. Po dolgih neozdravljivih boleznih možgan se še časi zadnje trenutke ugašajočega življenja zopet vzbudi zavest.

Tako stopnjo za stopnjo sledi Hyrtl materijalistom in naposled pravi: »Če povzamem vse, si zares ne morem razložiti, kateri vednostni razlogi bi bili vzrok, da je staro materijalistično svetovno naziranje Epikurja in Lukrecija zopet oživelo. Opazovanje in izkušnja sta tako malo zanje, kakor tedaj, in po pravici čislana eksaktna metoda prirodnih ved mu ni prinesla nobene nove opore. Materijalizma uspehi ne sloné na jasnih, trdnih dokazih, ampak na drznih trditvah, kakor jih ljubi duh časa. Stalno zmagal titanski materijalizem še nikdar ni in nikdar ne bo, če resna veda ne zavrže sama sebe!«

Še mnogo drugih dokazov je nagromadil Hyrtl zoper materijalizem, tako iz vesti, iz misli svobodne, a bodi dovolj! Le eno misel še denimo sem.

Hyrtrl imenuje materijalizem dušni samomor, in po pravici! Poistovetite dušo in možgane, kaj vam ostane od človeka? Kup materije za na njivo! Potem človek ni nič drugega kakor prvi sesavec v stvarstvu, le še na slabšem nego li vsa druga bitja, ker se mora še le učiti trpeti brez tolažbe, tožiti brez rešitve, in če ni čakal srečnih dni, zdvojiti in umreti brez upanja. Dajte svobodno pismo materijalizmu, ideje o Bogu ne bo več, ne vesti, ne morale, ne omike, ne časti, ne dolžnosti; življenjski smoter bo uživanje; čustva človeškega srca ne bodo drugega kakor vsak drugi živalski nagon; anarhija, ropi, upori, uboji, krvosramnosti, to bodo magna charta človeških pravic, ki jo bode proglasil materijalizem. To priča zgodovina.

Tako Hyrtrl, ki mu pač nihče ne bo očital »duševne impotence«. Vemo, da je bilo to leta 1864, in sedaj pišemo 1897. A to nič ne de. Leta 1864 torej je bilo mnogo učenjakov, ki so dejali, da je materijalizem vednosten sestav, a Hyrtrl jim je dokazal, da ni. Hyrtrl je dokazal, da močni tok materijalizma ne izvira iz hrepenenja po resnici, ampak vse drugje. Duh časa, ki noče več priznavati pravca večnih zakonov, ki teži le po uživanju, ta duh, a ne duh vede, je premotil in osvojil tudi resne može ter jih potegnil s seboj v tok materijalizma. Materijalizem svoje sedanje moči ni prejel iz vede, ampak iz volje. Zgodilo se je zopet, kakor tolikokrat v zgodovini človeških zmot: Stat pro ratione voluntas!

Dr. A. U.

Srednjeveško stališče. Plitvi duhovi, kateri z neutrudno vztrajnostjo ponavljajo izreke, ki jim jih je liberalno časopisje vcepilo, pač ne poznajo hujšega sovražnika v politiki, nego so pošasti, ki so strašile v srednjeveški temi. Zmajev, rabeljev in inkvizitorjev, ki so baje uničevali takrat človeški um, se pa ni ustrašil Edouard Crahay, odvetnik prizivnega sodišča v Bruselju, ter je, preučivši natančno vpliv cerkve in tomističnega modroslovja na pravo in na državo, kakor tudi njima sovražne zisteme, spisal knjigo z naslovom »La Politique de s. Thomas d' Aquin«. Najprej razvija državopravna načela tega velikega učenika o potrebi oblasti, o izvoru prava, o obliki vlade, o dolžnostih države. Nato pa primerja z njimi načela Rousseau-ova, socijalizem in anarhizem. Izkušeni, moderno izobraženi jurist pride pa po natančnem primerjanju — čujte — do spoznanja, da so nazori svetega Tomaža veliko modrejši, nego novodobni sestavi. Spoznavši, da so ti državopravni nazori le zaključki iz katoliškega svetovnega naziranja »angelskega učitelja«, končuje svojo razpravo z lepimi besedami: »Moja misel je ta: Iz vere onih, ki trdijo, da se osebno, individualno bivanje končuje (s smrtjo), ne moremo dobiti prave politike, ki bi nam dala količkaj varnosti zoper najnevarnejše kršenje prava. Hkrati s to globoko resnico pa moram zatrditi, da diči srednjeveško državopravno vedo svetega Tomaža Akvinskega, tudi dandanašnji, neminljiva veličastnost.«¹⁾

Mislimo, da je g. Crahay vsaj tolik pravoznanec, kakor Slane, ali tolik mislec, kakor Zlogonski in drugi srditi borilci proti vedi »neminljive veličastnosti«.

Evgen Lampe.

¹⁾ »C' est pour avoir affirmé cette vérité profonde, que la politique médiévale de saint Thomas d' Aquin reste empreinte, encore aujourd'hui, d' une impérissable grandeur.«

Kar hoče biti Slovincem »Leonova družba«, to je Belgijcem »la Société Scientifique« v Bruselju. Njeno načelo je oni izrek vatikanskega cerkvenega zbora: »Nobeno protislovje ne more biti med vero in pametjo.« Družba deluje s spisi in z besedo. Vsak tretji mesec izdaja list »Revue des questions scientifiques« (Obzornik znanstvenih vprašanj), kateri je že zelo razširjen in tvori vsako leto dve debeli knjigi, in »Annales« (Letopis), ki prinaša poročilo o društvenih sejah, o izvornih znanstvenih delih društvenih članov itd. Znanstvene seje so razdeljene vsako leto na tri dobe: januarija in oktobra meseca zborujejo učenjaki po en dan, teden po nedelji Quasimodo pa tri dni. Shajajo se tu učenjaki raznih strok in narodnosti, združeni le po ljubezni do resnice. Pri letošnjih predavanjih so bile med raznimi strokami zlasti častno zastopane: fizika, matematika, zoologija, zgodovina. Glavni tajnik Mansion je imel torej prav, ko je rekel v svojem poročilu, da družba uresničuje ono misel, katero kaže alegorija na grobu Pasteurjevem. Tam je upodobil kipar štiri angele z razpetimi peruti, ki pomenijo Vero, Upanje, Ljubezen in Vedo. To je pravo in častno mesto za vedo.

Evgen Lampe.

(IV. mednarodni znanstveni shod v Freiburgu.) Dne 16. avgusta se je vršil le-ta znameniti shod. Zbralo se je do sedemsto mož učenjakov. Shod je pozdravil častni predsednik škof lozanski dr. Deruaz. Ideja njegovemu govoru so bile besede sv. očeta Leona XIII., ki jih je izrekel otvorivši vsemu svetu vatikanske arhive: »L'Eglise catholique ne craint pas la lumiere! — Katoliška cerkev se ne boji luči!« Predsednik baron Hertling je govoril o katoliški vedi. Ko pravimo katoliška veda, dejal je, mislimo vedo katoliških učenjakov, ki ne poznajo v zgolj znanstvenih vprašanjih drugega pravca, kakor pravec splošnega vednostnega umovanja, ki so pa tudi trdno prepričani, da med vedo in vero, če sta le pravi, ni mogoče nobeno nasprotje. V odsekih so se potem vršile najraznoličnejše razprave, zakaj več nego tri sto znanstvenih spisov je prejel odbor. Omenimo le nekatere. Dr. Delfin Donadin, profesor iz Barcelone, je govoril o vplivu katoličanstva na človeško družbo (*L'influence du catholicisme dans la société au point de vue scientifique, litteraire et artistique*). Prof. Mariano Macia: *Scientiarum naturalium cognitio nec non studiorum orientalium constituit hodie firmum propugnaculum adversus incredulitatis impugnationes*. — Iz modroslovnega odseka: Prof. Bach iz Monakovega: *La logique d l'enfant*; profesor Kaufman iz Lucerna: *Die Methode des mechanischen Monismus*; profesor Munnynck iz Lovanja: *Notes sur l'atomisme et l'hylémorphisme* itd. — Iz pravoslovnega in socijalnega oddelka: Vseučilišni profesor dr. Béchaux iz Lille: O zlorabi javnega kredita in o mednarodnem varstvu hranilništva; dr. Durand, advokat iz Liona: *Les caisses rurales Raiffeisen en France*; profesor Sweeny iz Amerike o socijalni vedi, o veri in blagostanju narodov itd. — Iz jezikoslovnega oddelka: Profesor dr. Bros: *De latini sermonis constructione*; profesor Iuget: *Essai sur la prononciation du latin*; profesor dr. Kralich z Dunaja: *Der Nachlass des Sokrates* itd. — Iz naravoslovnega oddelka: Profesor Greenouch: *Le microscope orthomorphique*; profesor

dr. Salse: Traitement par l'electricité itd. — Iz drugih oddelkov omenimo le iz govora profesorja dr. Luke Jelića iz Zadra zgodovinsko važno: O zakladnici stolne cerkve v Novem v Dalmaciji. Le te raznolike razprave iz vseh strok človeške vede najlepše objasnujejo besede Leonove: L'Eglise catholique ne craint pas la lumiere! — Veri in vedi!

(Dittes — „vzornik“ avstrijskih učiteljev?) Meseca julija se je vršila v dunajskem Novem mestu skupščina nemških avstrijskih učiteljev. »Ta skupščina, kakor piše »Učiteljski Tovariš« (št. 16. in 17.), je pred vsem pokazala, da je večina nemških učiteljev jako nacionalno fanatična, da je nasprotnica klerikalizma, nasprotnica podeželenja ljudske šole in gorka zagovornica svobodomiselnosti. Skupščina je protestovala proti Gessmanovi nameri, da bi angaževal duhovščino za špijonažo in denuncijantstvo, — proslavljala je spomin svobodomiselnega in demokratskega pedagoga Dittes-a, katerega ideje so zastle še premalo med učiteljstvo...« Ker se zdi, da je tudi »Učiteljskemu Tovarišu« v srce segel klic »Dittes allerwege«, »Dittes für und für«, ne moremo si kaj, da ne bi zopet in zopet dvignili glasu. Morda res s tem rušimo zlogo, a kakor smo že zadnjič rekli, naše sveto prepričanje je, da taka zloga ni nič prida, če ni smeti povedati ni resnice. Resnica pa je, da Dittes ne more in ne sme biti vzornik avstrijskih učiteljev.

Kakor lepo razlaga v »Slovencu« (št. 199) J. M. Kržišnik, — »šola deci!« »Kakor ni ljud zaradi uradnikov, ampak uradniki so zaradi ljuda, tako tudi ni učilnica zaradi učiteljev, niso otroci zaradi vzgajateljev, nego šola in učenik, oba sta zaradi otrok in za otroke. Zato imajo prvo in glavno pravico odločevati o javnih učiliških roditelji, bodi si naravnostno, bodi si nenaravnostno. Njih deca hodi v šolo, njih biser, njih zlato, njih ljubezen. Oni imajo pravico in dolžnost skrbeti, da se prav vzgojé, zakaj prav oni bodo dajali še poseben račun o njej. In oni tudi s svojimi novci vzdržujejo šolo. Dvojno krivico bi jim delal, kdor bi jim kratil, kar jim gre.« Šole namen pa je zakonito nravno-verska vzgoja; vera roditeljev in otrok je katoliška, torej bodi tudi vzgoja taka. Katoliška vera bodi podlaga nravni vzgoji naše dece!

Toda, ko bi tudi kdo ne pristal na povedane razloge, posledici bodo slovenski učitelji ipak pritegnili, saj je bila ta posledica v glavni skupščini »Zaveze slovenskih učiteljskih društev« dné 5. vel. srpana 1897 v Celju »z burnim odobravanjem soglasno« vsprejeta: »Slovensko učiteljstvo je za versko šolo, kakoršno že imamo, namreč: Ves pouk naj je prešinjén, kakor dozdam, z nauki sv. vere!«

Vzornik avstrijskemu učiteljstvu potemtakem more in sme biti le mož, ki je neustrašno, dosledno, neizprosno stal na tem stalu.

Tak mož pa ni bil Dittes nikdar nikoli!

Najprej Dittes sploh ni bil mož, kakoršen bodi mož. Dr. Kolatschek, eden izmed tistih, ki so leta 1868 šli iskat na Nemško odrešenika in so našli v Gothi Dittesa, sam kakor Dittes liberalce in protestant, se je uveril

pozneje, da je Dittes mož brez značaja in brez vesti, sebičen, častiželjen kovar. Kar je še hujše, dr. Kolatschek mu je opočital, da se z resnico grdo gledata.¹⁾ Taka svojstva pa pristojé najmanj pedagogu — vzorniku.

Potem je Dittes v prekem nasprotju vsaj s slovenskimi učitelji.

Pri glavni skupščini v Celju so se odločno potegnili tudi za učiteljice, kar je prav, dasi morda ni bilo ravno povoda za to. Ebenhoch pač ni mislil jemati učiteljicam kruha. A vprašajmo Dittesa, kaj pravi on o učiteljicah! Dittes pravi, da je učiteljica »bitje, ki še ni doseglo namena ali pa ga je že izgorelo«. Učiteljicam tak mož po naših mislih ne more biti vzornik, niti njim, ki še prizelevajo učiteljicam bitje in žitje.

Učitelji na celjskem shodu so se močno razhudili o nakani »klerikalcev«, da bi učiteljstvu naložili tudi veroučiteljevanje. J. M. Kržišnik je tudi to objašnjeval v »Slovencu«. A zabeležiti je, da so slovenski učitelji tudi v tem v opreki z Dittesom. Znano je, da je Dittes pripisal v statut za dunajski pedagogij: »Nikdar ne sme noga duhovnikova prestopiti učilišču praga.« Še le, ko so mu brzojavili, da taka opomba ne sodi v statut, je opustil svojo zahtevo. Toda še v svojem vzgojeslovju uči, da gre veroučiteljevanje svetnim učiteljem, a ne duhovnikom. »Dokler pa je religija pod duhovniško samovlado, naj se verouk do cela opusti!«

Slovenski učitelji so soglasno vzprejeli na celjskem shodu izjavo: »Slovensko učiteljstvo je za vzajemno in složno delovanje s častito duhovščino na polji ljudskega šolstva, izomike in napredka v prosep slovenskega naroda.« Dittes bi si ne mogel kaj od sramu in jeze o taki izjavi slovenskih učiteljev. Dittes je dejal: »Učitelj je pedagog, duhovnik teolog. Med racijonalno pedagogiko in konfesijonalno teologijo so neprestopne razlike. Brez umno početje je, znamenje duševne in npravne onemoglosti, če kdo hoče ta nezdržna nasprotja zediniti. O občnih cerkvenih in pedagogičnih razmerah ne more svojemu izpovedanju zvest in goreč duhovnik vzajemno delovati s pedagogično izobrazženim vestnim učiteljem, ne da bi naravnostno ali nenaravnostno drugi drugega pobijala. Kakor duhovnik ne more zatajiti v verouku svojega svetovnega naziranja, tako tudi učitelj, če je značajan, ne more zatajiti svojih misli v jezikovnem, zgodovinskem, zemljepisnem in prirodopisnem pouku.« Dittesu bi se torej zdela slovesna izjava slovenskih učiteljev »brezumna in znamenje duševne in npravne onemoglosti«. Ali more biti tak mož — vzornik avstrijskim učiteljem?

Vse te razlike in opreke med Dittesom in slovenskim učiteljstvom pa le potekajo iz načelnega nasprotja, ki je med njimi.

Slovenski učitelji pravijo: »Ves pouk naj je prešinjen, kakor do zdaj, z nauki sv. vere« in mislijo pač katoliško vero ali pa vsaj kako pozitivno versko izpovedanje, Dittes pa je bil zoper vsako pozitivno religijo. Pač pravi tudi on, da bodi vzgoja npravno-verska. Pač trdi, da »se vrlo moti, če kdo misli, da učitelj brez verouka ne more vplivati na

¹⁾ Dr. Kolatschek: Das Wiener Pädagogium in den Jahren 1868 bis 1881. Cf. Stauracz: Der Schlachtengewinner Dittes. Wien 1889.

verstvo dece«. Pač uči, da »so tudi v svetnih strokah verski oziri«. Pač mu je jasno, da ima učitelj celó več prilike v jezikoslovju, v zgodovini, v zemljepisju, v prirodopisju vplivati na verstvo šolske dece, nego li duhovnik, ki ima tisto malo ur za veroučiteljevanje. Vse to priznava Dittes — in njegove izjave o tem so znamenite! — a prav zato Dittes tudi izjavlja, da je razpored med učiteljem po njegovem vzoru in med duhovnikom v šoli nujen! Brez verstva šole ni, duhovnik hoče pozitivno veroizpovedanje, Dittes ga noče, evo — več en vir nujni nezlogi!

Da je Dittes res bil zoper vsako pozitivno versko vzgojo v šoli, to sam priča. Dittes v svoji pedagogiki zameta katekizem; noče, da bi vzgojila šola katoličane, luterance ali jude, ampak hoče, da vzgaja le ljudi brez nobenega strankarstva. Knjiga za verstvo naj bi bila iznimek iz spomenikov vseh verstev, »tudi iz zendaveste, tudi iz ved bramanske in budistične književnosti, iz izrekov Konfucija, iz korana . . .« To se pravi: veronauk naj bi bil nauk o »čisti človečnosti« brez ozira na Boga in posmrtno življenje; šolsko pravoslovje naj bi bilo tako zvano »lajško«, kakor je poučujejo na francoskih šolah, pravoslovje brez pravca. Čuditi se ni, saj Dittes, dasi protestant po imenu, ni priznaval nobene pozitivne vere. O namenu človekovem pravi: »Kaj je zadnji namen človekov, tega ne vemo, a to tudi ni merodajno za vzgojo človekovo.« O nra vnosti uči: »Da npravna dobrot ni človekova zasluga, niti npravna zlost njegova krivda, ampak da je oboje le usoda, o tem treznemu mislecu ni treba niti govoriti.« O svobodni volji piše: »Tako imenovane transcendentalne ali absolutne svobodne volje ni.« O verstvu: »Obraznost domišljije je ustvarila vse bajeslovje, ves svet bajk in pravljic z velikani in pritlikovci, duhovi in hudiči, sploh vse oblike praznoverja in verstva.« Sam o sebi je Dittes izpovedal: »Nikdar me ni slišal noben učenec, da bi bil dejal, da je Kristus Sin Božji ali druga Božja oseba, nikdar, da je svet odrešil. Opisal sem otrokom njegovo življenje le kot življenje plemenitega človeka . . .«

In tak mož, ki je v prekem nasprotju z naziranjem vsečihrnega slovenskega naroda in z javno soglasno izpovedjo slovenskega učiteljstva, naj bi bil pedagogom slovenske mladine — vzornik? »Dittes allerweg?«. »Dittes für und für?«

Močna je struja »dittesovanja«, in bati se je, da ne bi ta tok potegnil tudi slovenskih učiteljev za seboj. »Učiteljski Tovariš« »simpatizuje« s to strujo. Lani je preslavljal »velikana med avstrijskim učiteljstvom«, pedagoga Dittesa, in sedaj zopet v isti sapi, ko imenuje Dittesa svobodomiselnega, imenuje svobodomiselnó tudi slovensko učiteljstvo. Zato želimo, da bi vsi Dittesa spoznali, preden si ga izberó za vzornika. Posledice bi bile žalostne. Zakaj to je izvestno — izpovejmo jasno, kakor je izpovedal sam Dittes! — med katoliško duhovščino in učiteljstvom, svobodomiselnim po vzoru Dittesovem, je zloga — nemogoča!

Dr. A. U.

Msgr. Duilhé de Saint Projet †. Umrli je nedavno ta neutrudni učenjak, ravnatelj »katoliškega zavoda« v Toulouse-u, kateri je prvi sprožil misel, naj

se shajajo katoliški učenjaki vseh narodov v slovesnih zborih. Živahen in podjeten, zraven požrtvovalen in velikodušen, se je lotil znanosti z vso vnemo in ji ostal zvest vse svoje življenje. Rezultat petnajstletnega truda je njegovo najboljšo delo: »Znanstvena apologija krščanske vere« (Apologie scientifique de la foi chrétienne), katera je že prevedena v mnogo jezikov. Žal, da se ni mogel več udeležiti letošnjega mednarodnega znanstvenega shoda v Freiburgu (Švica).

Evgen Lampe.

(Perpetuum mobile). Za malokatero stvar so ljudje še celó v novejšem času toliko truda, dela in časa uporabili, kakor v iznajdbo stroja, kateri bi sam vedno in neprestano deloval brez vsakotere zunanje pomoči. Marsikatere samo ob sebi ženjalne naprave so morale iti v staro šaro, akoravno je bil njihov iznajditelj prepričan, da je on vendarle slednjič rešil to zagonetko. Odkar je namreč teoretično dokazano, da vsakatera sila ostane neizpremenjena, dokler kak zunanji vzrok nanjo ne upliva, je ob enem tudi dokazano, da je »perpetuum mobile« v pravem pomenu besede nemogoč. Mehanično delo je vselej nadomestilo topline, toplina pa vedno izžariva, torej mora s časoma tudi mehanično delo prenehati.

Ako je pa »perpetuum mobile« v istini imaginarno, zakaj torej o njem govorimo? V novejšem času so se izvršile nekatere znanstvene najdbe, katere uporabljajo naravne sile, zračni pritisk za manjša mehanična dela. Ti stroji delajo na neveščega človeka utis pravcatega »perpetuum mobile«, ker delujejo neprestano leta in leta, dokler stroj sploh funkcionira. Skusimo tak stroj popisati, kolikor je to brez slik mogoče.

Vsakemu omikanemu človeku je vsaj v glavnih potezah znana sestava kovinskega barometra. Kovinska neprodušna zaprta škatljica ima pokrovec iz tanke valovito zavite prožne kovinske ploče. Iz škatljice je zrak s pomočjo zračne sesalke odstranjen. Večji ali manjši zunanji zračni tlak prožni pokrovec škatljice več ali manj upogne. To premikanje pokrovec je s pomočjo vzvoda prenešeno na kazalce, ki kažejo zračni tlak na nalašč v ta namen prirejeni betvici. Ako si mislimo takošen aneroid primeroma zelo velik, bode gotovo tudi premikanje vzvodov ali kazalcev mnogo večje, in sila, s katero se vzvodi premikajo, uporabna za kako manjše mehanično delo.

Mislimo si zaboju podobno posodo iz neprožnega vlitnega železa, katera ima kacega pol kubičnega metra vsebine. Krov te posode je na dveh mestih prevrtan, na katerih luknjah so nastavljene aneroidu podobne prožne škatljice. Ker bi se pa le po ena škatljica ne mogla dovolj premikati, je 6—8 enacij škatljic v sredi ena z drugo sklenjena. Notranjščina teh škatljic, ki imajo nekako podobnost s kovaškim mehkom, je v zvezi z glavno posodo, na zunaj pa proti zraku popolnoma zaprta. Ako zunanji zračni tlak nekoliko prejenja, tedaj se v posodi zaprti notranji zrak raztegne, pritiska na stene posode, in, ker te ne odjenjajo, tedaj privzdigne nekoliko skupino prožnih škatljic slično kovaškemu mehu, kadar zajema sapo. Nasprotno se zgodi, ako je zunanji zračni tlak močnejši, nego v posodi zaprtega, tedaj se prožne škatljice ne-

koliko stisnejo zopet podobno mehu, iz katerega sapa uhaja. Ker zračni tlak nikdar ni dalj časa stalen, temveč se neprestano izpreminja, tedaj tudi prožne škatljice na posodi niso mirne, temveč se vedno semtertje premikajo. To neprestano premikanje se pa dá za mehanično delo vporabiti. Na podlagi te naprave sestavil je inženir Loessl uro, katero imenuje sam »avtodinamično uro«, in katere ni potreba nikda navijati. To delovanje zračnega tlaka samo ob sebi pa ni uporabno, ker je preveč neenakomerno, uporabiti se dá še le tedaj, ako se dotična moč zbere in hrani v kaki napravi, katera jo potem polagoma enakomerno oddaja. V ta namen sta pritrjena na krovu prožnih škatljic dva vzporedno postavljena železna nazobčana droga, katera ubirata med njima postavljeno zobčasto kolesce. Ubiranje je na tak način urejeno, da pri premikanji sem in tja ubira sedaj desni, sedaj levi nazobčan drog in kolesce vedno v isti smeri obrača. To kolesce pa navija navadno urno pero, kakor pri žepnih urah. Ker bi pa eno samo pero ne zamoglo uro pri dolgo trajajočem stalnem vremenu gnati, tedaj je Loessl desetero enacih peres tako med seboj združil, da se drugo pero začne navijati, ko je prvo popolnoma navito, in tretje, ko je drugo popolnoma navito itd., dokler ni vseh desetero peres navitih. Tako nakopičena moč zadostuje, da ura teče osemdeset dni. Ako bi pa zračni tlak oddajal še več moči, nego li se je porabi za navitje vseh peres, tedaj se sproži zaklopnicica in iz glavne posode se izmakne toliko zraka, da vsled ravnotežja delovanje preneha. Istotako se z enacimi zaklopnicami poravna množina zaprtega zraka, ako je razlika med zunanjim in znotranjim zrakom tolika, da bi neugodno uplivala na prožnost sestavljenih kovinskih škatljic.

Drugo kolesje pri uri se ne razločuje od navadne ure, razun nihala katero se ne premika sem ter tje, temveč se suče v majhnem krogu okoli svojega ravnotežja. Seveda mora pri dobri uri biti oskrbljeno, da razlika v toplini ne more dosti nanjo vplivati.

Po teh načelih sestavljena in dobro regulirana ura ne potrebuje nikakega nadzorstva, goni jo le razlika zračnega tlaka. Enaka ura se nahaja v znanem Prater-ju na Dunaji, kjer že nad deset let mirno teče brez vsacega zunanjšega sodelovanja.

Kan. J. Sušnik.

(Živali in rastline). Živalstvo je tako navezano na rastlinstvo, da brez njega biti ne more. Jako izvanreden slučaj bi bil pa tedaj, ako je kaka žival rastlini za njen obstanek neogibno potrebna. V južni Kaliforniji se nahaja nizko in široko razraščeno drevesce, katero tudi v največji suši vspeva, katero bi pa samo nobenega sadu ne doneslo, da ni nekega majhnega metuljčka, ki oskrbuje oploditev. Cvetni prah namreč pri tej rastlini ne more priti do pestiča na cvetji, ako se na poseben način vanj ne poklada. To opravilo pa izvršuje ravno dotični neznatni metuljček, ki s svojim rilčkom cvetni prah pobira iz prašnic in jih tlači v male votlinice na pestiču. Ob enem pa prebode plodnico in vanjo vlaga svoja jajčka, da ima zarod takoj tudi potreben živež. Drevo bi brez metuljčka ne moglo obroditi svojega sadeža, in metuljček bi brez sadeža ne mogel malim gosencam preskrbeti živeža.

Kan. J. Sušnik.

Popravek: Na str. 276. beri: *k o n e c*, in ne: *dalje!*

Listnica uredništva: *G. dr. F. O. v G.* Oprostite! Urednik je bil zadnji čas v tujini in ni še utegnil preučiti Vašega rokopisa. Vsekako pa bi bilo dobro, da bi doposlali še nadaljne sestavke. Iz odlomka je težko presoditi Vaše misli o vsej stvari. — *G. J. D. v P.* Imenik vseh udov »Leonove družbe« bodemo natisnili v zadnji številki.

